

PIRET LIBA

KORREKTSIOONILINE SOTSIAALTÖÖ

Rakenduskõrgkooli õpik

25 AASTAT
TURVALISEMAT
EESTIT

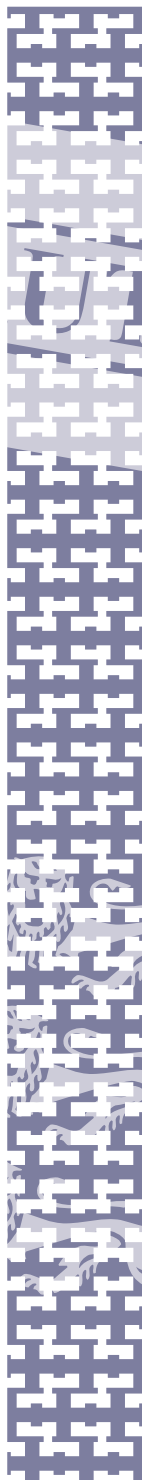

KORREKTSIOONILINE SOTSIAALTÖÖ

PIRET LIBA

KORREKTSIOONILINE SOTSIAALTÖÖ

Rakenduskõrgkooli õpik

Autoriõigus: Sisekaitseakadeemia 2017

Retsensent: Taimi Tulva

Keeletoimetaja: Siiri Soidro

Kujundus: OÜ Flagella

ISBN: 978-9985-67-284-6 (pdf)

www.sisekaitse.ee

SISUKORD

SISSEJUHATUS	9
I OSA: KORREKTSIOONILISE SOTSIAALTÖÖ LÄHTEKOHAD	13
1. KORREKTSIOONILISE SOTSIAALTÖÖ EESMÄRK JA ERIPÄRA	14
1.1. Sotsiaaltöö olemus ja eetilised printsiibid	16
1.2. Sotsiaaltöö erisused mittevabatahtliku kliendirühmaga	19
2. TAASÜHISKONNASTAMISE PÕHIMÕTTED	22
2.1. Taasühiskonnastamise teoreetilised lähtekohad	22
2.2. Karistuse kinnine ja avatud täideviimine	26
2.2.1. Karistuse täideviimine vanglas	26
2.2.2. Karistuse täideviimine kriminaalhoolduses	28
3. JUHTUMIKORRALDUS	32
3.1. Juhtumikorralduse mõiste ja eesmärgid	32
3.2. Juhtumikorralduse etapid	35
II OSA: HINDAMINE JA PLANEERIMINE KARISTUSAJA ALGUSES	39
4. SOTSIAALTÖÖ VASTUVÕTUETAPIS	40
4.1. Vastuvõtumenetlus vangistuse alguses	40
4.2. Korduvkuriteo tõenäosuse prognoosimine	43
4.2.1. Kliiniline ja statistiline hindamismeetod	44
4.2.2. Staatilised ja dünaamilised riskifaktorid	46
5. SEKKUMISVAJADUSE HINDAMINE	50
5.1. Kinnipeetava riskide ja ohtlikkuse hindamine	51
5.2. Kohtlemistaseme määramine	56
5.3. Kohtlemismudeli rakendamine	58

6.	KARISTUSAJA PLANEERIMINE	64
6.1.	Individaalse täitmiskava koostamise eesmärk ja tähtajad.....	65
6.2.	Karistusaja tegevuste planeerimine.....	66
7.	KINNIFEETAVA INDIVIDUAALSE TÄITMISKAVA KOOSTAMINE.....	72
7.1.	Andmed kinnifeetava kohta	72
7.2.	Avavanglasse ümberpaigutamise kuupäevade ja tingimuste määramine.....	76
7.3.	Riskihinnangust lähtuvad tegevused	80
7.4.	Tegevused täitmisperioodil	83
III OSA: SEKKUMINE JA JÄLGIMINE KARISTUSE TÄIDEVIIMISEL.....		86
8.	SOTSIAALTÖÖ KARISTUSE TÄIDEVIIMISE PÕHIETAPIS.....	87
8.1.	Abi juriidilistes ja toimetulekut puudutavates küsimustes.....	88
8.2.	Kinnifeetava vanglaväline suhtlemine	94
9.	HARIDUS JA TÖÖ	101
9.1.	Hariduse omandamine.....	101
9.2.	Tööhõive	107
10.	SEKKUMISPROGRAMMID.....	117
10.1.	Kognitiiv-käitumuslikud lähenemised	118
10.2.	Vanglateenistuses rakendatavad sekkumisprogrammid.....	120
10.2.1.	Viha juhtimine.....	121
10.2.2.	Agressiivsuse asendamise treening.....	122
10.2.3.	Pere- ja paarisuhte vägivalda vähendamise programm.....	122
10.2.4.	Eluviisitreening.....	123
10.2.5.	Liiklusohutusprogramm	124
10.2.6.	EQUIP.....	124
10.2.7.	Sotsiaalsete oskuste arendamise programm	125
10.2.8.	Õige hetk.....	125
10.2.9.	Võida	126
10.2.10.	Uus suund.....	127
10.2.11.	Jõud muutuda.....	127

11. NÕUSTAMINE KÄITUMISE MUUTMISEKS	129
11.1. Nõustamise põhioskused.....	131
11.2. Eetilised kaalutlused õigusrikkujate nõustamisel.....	136
11.3. Läbipõlemise risk töös õigusrikkujatega	140
11.3.1. Läbipõlemise tunnused ja tagamaad	141
11.3.2. Läbipõlemise ennetamine ja toimetulek	143
12. JUHTUMIKORRALDUS TÄITMISKAVA ELLUVIIMISEL	147
12.1. Motiveeriv intervjuerimine kui suhtlemisstiil.....	147
12.2. Täitmiskava täitmise jälgimine ja uuendamine.....	150
IV OSA: VABANEMISEELNE ETTEVALMISTUS.....	159
13. SOTSIAALTÖÖ VABASTAMISETAPIS.....	160
13.1. Vabanemiseelne nõustamine	162
13.2. Isikut tõendava dokumendi taotlemine	164
13.3. Koostöö kohaliku omavalitsusega.....	166
14. AVAVANGLASSE ÜMBERPAIGUTAMINE.....	172
14.1. Avavanglasse ümberpaigutamise tingimused.....	173
14.2. Avavanglasse ümberpaigutamise menetlus.....	176
14.3. Juhtumikorralduse erisused avavanglas	179
15. ENNETÄHTAEGNE VABASTAMINE.....	183
15.1. Tingimisi ennetähtaegse vabastamise otsustamine.....	183
15.2. Vangla seisukoha kujundamise meetoodika	189
15.3. Iseloomustuse koostamine	193
15.3.1. Andmed kinnipeetava ja toimepandud kuriteo kohta.....	193
15.3.2. Kinnipeetava individuaalse täitmiskava täitmine	195
15.3.3. Kinnipeetava riskid ja ohtlikkus.....	197
15.3.4. Arvamus katseajaks kohaldatavate kohustuste kohta.....	201
16. ÜLEMINEKUPERIOOD VANGISTUSEST VABADUSSE.....	205
16.1. Karistusjärgne käitumiskontroll.....	207
16.2. Tugiteenus vanglast vabanejatele.....	209
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU.....	215

SISSEJUHATUS

Vabadusekaotuse täideviimise eesmärgina rõhutatakse vabadusekaotuse korraldamist viisil, mis väldib kinnipeetava poolt uute kuritegude toimepanemist pärast vabanemist.¹ Juba karistuse mõistmisel arvestatakse muu hulgas võimalust mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest ja õiguskorra kaitsmise huvisid (KarS § 56 lõige 1)². Vangistusseaduse § 6 lõike 1 kohaselt on vangistuse eesmärk suunata kinnipeetavat käituma õiguskuulekalt ehk karistuse selline täideviimine, mis peab andma vangistatule võime tulla sotsiaalselt vastutavana edaspidises elus toime ilma õiguskorda rikkumata. See tähendab karistatu taasühiskonnastamist vähemalt sellisel määral, et ta ei pane toime uusi kuritegusid.³

Korreksioonilist sotsiaaltööd võib käsitleda kui sotsiaaltöö üht spetsiifilist alaliiki. Korrektsiooni mõiste hõlmab nii kogukonnas kui ka kinnipidamisasutuses läbiviidavaid kurjategijatele suunatud programme ja sekkumisi, et ennetada korduvkuritegevust.⁴ Kui sotsiaaltöö sisuks laiemalt on isiku iseseisva toimetuleku toetamine, et suurendada isiklikku heaolu, siis korrektsiooniline sotsiaaltöö on suunatud kurjategijate õiguskuuleka toimetuleku toetamisele, et suurendada turvalisust ühiskonnas ja panustada seejärel üldise heaolu edendamisse. Seega hõlmab korrektsiooniline sotsiaaltöö

¹ Sootak, J., Pikamäe, P. Kriminaaltäitevõigus. Kirjastus Ilo 2001, lk 46.

² Karistusseadustik – RT I 2001, 61, 364; RT I, 31.12.2016, 14.

³ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. Vangistusseadus: kommenteeritud väljaanne §-d 1–109, 2. tr. Tallinn: Juura, 2014, lk 40.

⁴ Seiter, R. P. Corrections. An introduction (4th Ed). Pearson, 2014, p 3.

kriminaaljustiitsüsteemis tehtavat tööd, mille eesmärk on aidata õigusrikkujatel edaspidi igapäevases elus seaduskuulekalt toime tulla.

Kuna tavaliselt on õigusvastane käitumine põhjendatav isiklike ja sotsiaalsete probleemidega, hõlmab kinnipeetavatega tehtav sotsiaaltöö nii nende isiklike, majanduslike kui ka õiguslike küsimuste lahendamist.⁵ Põhiseaduses sätestatud sotsiaaliigi põhiprintsiipi järgides võimaldatakse vangistust kandvale isikule individuaalset abi ja sotsiaalhoolekannet, sealjuures välditakse tema sõltuvusse sattumist kinnipidamisasutusest ning püütakse teda orienteerida iseseisvalt toime tulema ilma uusi kuritegusid toime panemata.⁶

Kuigi sotsiaaltööd on Eesti vanglates praktiseeritud alates 1994. aastast, loodi sotsiaaltöötaja ametikohad kõikidesse vanglatesse vangistusseaduse jõustumisel ning nende ülesandeks sai sotsiaaltöö korraldamine vanglas.⁷ Samas ei piisa vangistuse täideviimise eesmärgi saavutamiseks üksnes sotsiaaltöötajate värbamisest, kogu igapäevaselt vangidega kokku puutuv personal peab panustama kinnipeetava ettevalmistamisele tagasipöördumiseks ühiskonda. Sellest lähtuvalt alustati 2002. aastal kontaktisiku institutsiooni loomisega. Eesmärk oli rajada kinnipeetava vanglasiseseid suhteid koordineeriv ametikoht, mis tagaks seniste teenistujate oskuste efektiivsema kasutuse.⁸ Kontaktisikuna nähti järelevalveametnikke, kelle ülesandeks ei ole enam pelgalt valvata, et kinnipeetav ei pääseks vanglast välja, vaid nad on pigem isikud, kelle poole kinnipeetav oma probleemidega esmajärjekorras pöördub.⁹

Praeguseks on paljud sotsiaaltöötaja funktsioonid läinud üle kontaktisikule, kes juhtumikorraldajana juhib ja hindab kinnipeetava karistuse täideviimise individuaalse programmi rakendamist. Sekkumiste kavandamisel ja elluviimisel teeb kontaktisik koostööd erinevate vanglateenistujatega, sh sotsiaaltöötajad, psühholoogid, meditsiinipersonal, samuti kriminaalhooldusametnikud, kelle kanda on juhtumikorraldus väljaspool vanglat karistust kandvate õigusrikkujate taasühiskonnastamisel.

⁵ Seletuskiri vangistusseaduse eelnõu (103 SE I) juurde (viide 2).

⁶ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 144.

⁷ Eesti Vanglasüsteemi aastaraamat 2000/2001. Justiitsministeerium, 2001, lk 15.

⁸ Eesti vanglasüsteemi aastaraamat 2003. Justiitsministeerium, 2004, lk 22.

⁹ Eesti vanglasüsteemi aastaraamat 2002/2003. Justiitsministeerium, 2003, lk 2.

Selles õpikus leiab käsitlemist, kuidas koheldakse vanglasüsteemis kinnipeetavaid nende taasühiskonnastamise eesmärgil, mida ja miks selle eesmärgi saavutamiseks tehakse ning milline roll on vanglateenistujatel, eelkõige aga kontaktisikutel selles protsessis. Juttu tuleb peamistest tööülesannetest alates kinnipeetava vastuvõtmisest vanglasse kuni vabanemisjärgse tugiteenuse korraldamiseni. Õpik on mõeldud eelkõige Sisekaitseakadeemia korrektsiooni eriala üliõpilastele, kes peavad pärast kooli lõpetamist olema valmis asuma vanglateenistusse kontaktisikutena. Lisaks üliõpilastele leiavad õpikust loodetavasti teadmisi ja tuge ka juba vanglateenistuses töötavad ametnikud ning tulevased kolleegid, kes alles kaaluvad oma karjääri sidumist vanglateenistusega.

Õpik koosneb neljast osast, millest esimene käsitleb sotsiaaltöö eripära töös õigusrikkujatega, taasühiskonnastamise põhimõtteid ning juhtumikorralduse meetodit. Raamatu teine osa keskendub karistusaja alguses tehtavatele toimingutele ning selgitab korduvkuriteo riskide hindamise põhimõtteid, kinnipeetava kohtlemistaseme määramist ja karistusaja planeerimist. Kolmandas osas pühendutakse teemadele, mis on kesksed karistuse täideviimisel, antakse ülevaade taasühiskonnastamise eesmärgil rakendatavatest tegevustest ning kontaktisiku rollist nende elluviimisel, selle protsessi jälgimisel ja hindamisel. Õpiku viimases osas käsitletakse vabanemiseks ettevalmistamisega seonduvat, sealhulgas vabanemisjärgse toimetulekuga seotud küsimuste lahendamist, kontaktisiku ülesandeid kinnipeetava avavanglasse ümberpaigutamisel ning materjalide ettevalmistamisel kohtule kinnipeetava ennetähtaegse vabastamise või karistusjärgse käitumiskontrolli kohaldamise otsustamiseks.

I OSA: KORREKTSIOONILISE SOTSIAALTÖÖ LÄHTEKOHAD

Õpiku I osa läbitöötamine võimaldab lugejal:

- mõista, millised sekkumised toimivad ja millised ei toimi korduvkuritegevuse ennetamisel;
- kirjeldada sotsiaaltöö olemust ja eetilisi põhimõtteid;
- selgitada sotsiaaltöö erisusi mittevabatahtliku kliendirühma puhul;
- nimetada korrektsioonilise sotsiaaltöö põhimõtteid ja eesmärke;
- tuua välja korduvkuritegevuse ennetamise teaduslikud lähtekohad;
- selgitada riski-vajaduse-vastavuse printsiipi;
- selgitada juhtumikorralduse mõistet ja eesmärke;
- tuua välja juhtumikorralduse etapid vangistuse täideviimisel.

1. KORREKTSIOONILISE SOTSIAALTÖÖ EESMÄRK JA ERIPÄRA

Ühiskonna reaktsioon kuritegevusele on varieerunud vastavalt sellele, mis usutakse olevat kuritegevuse põhjused ja mis on karistuse eesmärk. Ajaloolises plaanis on karistuse mõte taandatav dilemmale *kättemaks* või *ennetamine*: kas karistusega peab süüdlasele tasuma selle eest, mida ta on korda saatnud, või peab karistus püüdma edaspidi samasuguseid rikkumisi ära hoida?¹⁰

Uurimistulemuste kohaselt ei toimi korduvkuritegevuse vähendamise seisukohalt psühhoterapeutilised mudelid ja meditsiinilised sekkumised, samuti karistuslikud meetmed – nii negatiivne eri- ja üldpreventsioon kui ka kahjutukstegemine (*incapacitation*). Ainuüksi vabadusevõtmine kurjategijalt täidab väga väheseid kriteeriume, mis on vajalikud efektiivseks karistamiseks, et muuta käitumist. Kuigi enamik kurjategijaid on teadlikud võimalusest sattuda vanglasse ega taha vahele jääda, siis uurimused kuriteo motiividest ja otsustamisest näitavad, et tulevikuväljavaadetele ei ole olulist rolli nende mõtlemises vahetult enne kuriteo sooritamist.¹¹ On ilmne, et ajal, kui inimene on vanglas, ei saa ta avalikusele kurja teha. Samas ei ole heidutamisel ning õigusrikkujate isoleerimisel põhinev karistuspoliitika andnud oodatavat tulemust ning vähendanud kuritegevuse taset.¹² Kurjategijate kahjutukstegemine üksnes lükkab edasi kuritegeliku

¹⁰ Sootak, J. Karistusõiguse alused. Tallinn: Juura, 2003, lk 143.

¹¹ McGuire, J. (Ed). What Works: Reducing Re-offending. Guidelines from Research and Practice. John Wiley & Sons, 1995.

¹² Stahlkopf, C., Males, M., Macallair, D. Testing Incapacitation Theory: Youth Crime and Incarceration in California. *Crime & Delinquency* 2010, 56 (2), 253–268.

käitumise kordumise.¹³ Lipsey uurimus (1992) näitas, et karistuslikel meetmetel on hoopis retsidiivsust suurendav mõju.¹⁴ Uurimustulemuste kohaselt avaldavad retsidiivsusele negatiivset mõju välisele kontrollile orienteeritud programmid, mis põhinevad õigusrikkuja distsiplineerimisel (nt militaarse kallakuga noortelaagrid (*boot camps*)) või heidutamisel (nt vanglakülastusprogrammid, mille eesmärk on hoiatada, milliste tagajärgedeni võib halb käitumine viia).¹⁵

Uurimistulemused näitavad, et retsidiivsust võivad märkimisväärselt vähendada rehabilitatsiooniprogrammid.¹⁶ Osa sekkumisprogramme – eelkõige noortele kurjategijatele suunatud, sotsiaalsete oskuste arendamisele keskenduvad, koolitatud spetsialistide poolt professionaalselt läbi viidud, kestusega kuus kuud või kauem – vähendavad retsidiivsust 40–50%.¹⁷

Tänapäevase lähenemise kohaselt on karistuse eesmärk muuta sekkumisprogrammide abil õigusrikkuja hoiakuid ja käitumist ning suurendada tõenäosust jätkata elu õiguskuelekalt. Seega on rehabilitatsiooni üldine eesmärk kaitsta ühiskonda, vähendades retsidiivsust.¹⁸ Seades sihiks kinnipeetavate resotsialiseerimise ja korduvkuritegevuse vähendamise, saab kuritegevusega võitluse oluliseks vahendiks **sotsiaaltöö**. Kohtlemisideoloogiast kantud vangistus-

¹³ Feeley, M., Simon, J. The new penology. In McLaughlin, E., Muncie, J., Hughes, G. (Eds), *Criminological Perspectives. Essential Readings*. 2nd Ed. Sage Publications, 2003, 434–446, p 437.

¹⁴ McGuire, J. (viide 11); Crow, I. *The Treatment and Rehabilitation of Offenders*. London: Sage Publications, 2001, p 15; Lipsey, M., W. What do We Learn from 400 Research Studies on the Effectiveness of Treatment with Juvenile Delinquents? In McGuire, J. (Ed), *What Works: Reducing Re-offending. Guidelines from Research and Practice*. John Wiley & Sons, 1995, 63–78.

¹⁵ Lipsey, M. W., Howell, J. C. A Broader View of Evidence-Based Programs Reveals More Options for State Juvenile Justice Systems. *Criminology & Public Policy* 2012, 11 (3), 515–523, p 517.

¹⁶ Lipsey, M. W. (viide 14); Lipton, D., Pearson, F. S., Cleland, C. M., Yee, D. The Effectiveness of Cognitive-Behavioural Treatment Methods on Recidivism. In McGuire, J. (Ed), *Offender`s Rehabilitation and Treatment: Effective Programmes and Policies to Reduce Re-offending*. John Wiley & Sons, 2002, 79–112; Lösel, F. The Efficacy of Correctional Treatment: A Review and Synthesis of Meta-evaluations. In McGuire, J. (Ed), *What Works: Reducing Re-offending. Guidelines from Research and Practice*. John Wiley & Sons, 1995, 79–111; McGuire, J. Integrating Findings from Research Reviews. In McGuire, J. (Ed), *Offender`s Rehabilitation and Treatment: Effective Programmes and Policies to Reduce Re-offending*. John Wiley & Sons, 2002, 3-38; McGuire, J., Priestley, P. Reviewing „What Works“: Past, Present and Future. In McGuire, J. (Ed), *What Works: Reducing Re-offending. Guidelines from Research and Practice*. John Wiley & Sons, 1995, 3–34.

¹⁷ Lipsey, M. W. Can Intervention Rehabilitate Serious Delinquents? *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 1999, 564 (1), 142–166, p 163.

¹⁸ Seiter, R. P. (viide 4), p 30.

õiguses eeldatakse, et süüdlase on õigusvastastele tegudele tõuganud isiklikud ja sotsiaalsed probleemid kogumis, seega on kinnipeetavaga läbiviidava sotsiaaltöö sihiks tema sotsiaalse kompetentsuse tõstmine.¹⁹

1.1. Sotsiaaltöö olemus ja eetilised printsiibid

Sotsiaaltöö olemuslikuks põhjuseks on asjaolu, et kõik inimesed ei ole suutelised iseseisvalt saavutama või enesele tagama ühiskonnas aktsepteeritavaks peetavat elukvaliteeti. Seega on sotsiaaltöö sisu ja eesmärk väiksema või vähenenud suutlikkusega inimeste aitamine ühiskonnas aktsepteeritavaks peetava elukvaliteedini või selle säilitamise toetamine.²⁰

Läbi aegade on sotsiaaltööle antud erinevaid definitsioone. Rahvusvahelise Sotsiaaltöötajate Föderatsiooni poolt (The International Federation of Social Workers (IFSW)) 2014. aastal välja pakutud definitsiooni kohaselt ...

... on sotsiaaltöö praktikapõhine eriala ja akadeemiline distsipliin, mis edendab sotsiaalseid muutusi ja arengut, sotsiaalset sidusust ning inimeste iseseisvat toimetulekut. Sotsiaaltöö keskseteks põhimõteteks on sotsiaalse õigluse, inimõiguste, ühise vastutuse ja mitmekesisuse tunnustamine. Toetudes sotsiaaltöö teooriatele, sotsiaal- ja humanitaarteadustele ning põlisteadmistele, kaasab sotsiaaltöö inimesi ja struktuure, ületamaks eluraskusi ning suurendamaks heaolu.²¹

Lisaks abistamisele on sotsiaaltöös oluline ka sotsiaalse kontrolli element. Seda seetõttu, et sotsiaaltöö ei hõlma mitte üksnes indiviidi, vaid ka laiemalt kogu kogukonna heaolu edendamist ning see võib üksikisiku jaoks tähendada tema kontrollimist. Sotsiaaltöös võib kontrolli funktsioon olla sama oluline kui

¹⁹ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 145.

²⁰ Paavel, V. Sotsiaaltöö ümber mõtestamine. Tallinn: Avahoolduse Arenduskeskus, 2004, lk 7.

²¹ Update on the Review of The Global Definition of Social Work. International Federation of Social Workers 2014, arvutivõrgus: <http://ifsw.org/news/update-on-the-review-of-the-global-definition-of-social-work>.

abistamise funktsioon ning vahel on need lahutamatud, näiteks lastekaitstes, kriminaalhoolduses, töös vanurite või vaimse tervise probleemidega patsientidega.

Näiteks kriminaalhoolduse käigus on ühelt poolt kriminaalhooldaja ülesanne valvata kohtuotsuses märgitud kohustuste täitmise järele: karistusseadustikus või kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud juhtudel on kriminaalhooldusametnikul kohustus esitada kohtule erakorraline ettekanne, mis võib sisaldada ettepanekuid täiendavate kohustuste määramiseks, käitumiskontrolli tähtaja pikendamiseks või vangistuse täitmisele pööramiseks. Teiselt poolt on kriminaalhooldusametniku ülesanne abistada ja nõustada kriminaalhooldusalust ning aidata tal sotsiaalselt kohaneda.²²

Abistamise ja kontrolli rolli jagamisel võib juhtuda, et üks või teine funktsioon jääb domineerima. Kontrolli ületähtsustamisel jäävad kliendi vajadused tagaplaanile ning paradoksaalselt tõstab see omakorda vajadust rohkem kontrollida. Kontrolli eiramine võib teisalt tuua kaasa ebaefektiivsuse (nt ei kontrolli kriminaalhooldusametnik, kas hooldusalune täidab talle seatud kohtu nõudeid). Samas võib abistamise funktsiooni ignoreerimine lisaks ebaefektiivsusele tuua kaasa ohu muutuda ahistavaks. Seega on sotsiaaltöös väga oluline tasakaal abistamise ja kontrolli vahel, isegi kui seda on raske säilitada. Sotsiaaltöötajad tegutsevad võimupositsioonil ning seda võimu on võimalik kasutada positiivsel ja konstruktiivsel viisil, mis aitab inimestel eluga paremini toime tulla, või vastupidi, sobimatult ja destruktiivselt, mis võib probleeme suurendada.²³

Sotsiaaltöötajalt oodatakse kliendi **aktsepteerimist** sellisena, nagu ta on, ning **hinnanguvaba hoiakut**. See tähendab inimese aktsepteerimist tema tugevuste ja nõrkustega, tema meeldivate ja ebaameeldivate omadustega, tema positiivsete ja negatiivsete tunnetega ning tema konstruktiivsete ja destruktiivsete hoiakute ja käitumisega. See väljendub valmisolekus koostööks olenemata sellest, kas sotsiaaltöötaja kiidab kliendi käitumise heaks või mitte. Sotsiaaltöötaja peab suutma anda hinnangu kliendi lubamatule teole või käitumisele, mõistmata seejuures hukka inimest ennast.²⁴

²² Kriminaalhooldusseadus – RT I 1998, 4, 62; RT I, 31.12.2016, 23.

²³ Thompson, N. *Understanding social work: preparing for practice*. Palgrave, 2000, pp 3–4.

²⁴ Thompson, N. (viide 23), pp 109–110.

Sotsiaaltöötaja-kliendi suhtes on kriitilise tähtsusega **konfidentsiaalsus**. Eesti sotsiaalaala töötaja eetikakoodeks rõhutab kliendi õigust privaatsusele ja konfidentsiaalsusele, kliendi õigust usaldusele ning töötaja käsutuses oleva teabe vastutustundlikku kasutamist vastavalt asutuses kehtestatud korrale või kliendiga sõlmitud kokkuleppele.²⁵ Sotsiaaltöötajad peavad oskama neile usaldatud infot delikaatselt käsitleda, austades inimese privaatsust ja olles samas teadlikud piirangutest konfidentsiaalsuse tagamisel.

Konfidentsiaalsus ei ole absoluutne. Kui vestluse käigus tuleb ilmsiks info, mis puudutab ohtu kellegi turvalisusele, siis võib osutada vajalikuks ja põhjendatuks selle info avalikustamine isiku ohutuse tagamiseks isegi juhul, kui see läheb vastuollu konfidentsiaalsuse põhimõttega.²⁶

Samuti kuulub osa vestluse käigus teatavaks saanud infost dokumenteerimisele ning saab seeläbi kättesaadavaks ka teistele organisatsiooniliikmetele või koostööpartneritele väljaspool organisatsiooni. Usaldusliku koostöösuhte loomise eeldus on kliendi teavitamine neist piirangutest.

Sotsiaaltöös on sageli tegu võimu kasutamisega, mis võib viia kliendi **enesemääramisõiguse** piiramiseni. Tuleb teha otsuseid sunnist ja valikuvabadusest, tuleb valida indiviidi või grupi huvide vahel.²⁷ Teatud erakordsetel asjaoludel võib olla põhjendatud ka kliendi enesemääramisõiguse piiramine. Seda juhul, kui sotsiaaltöötaja professionaalse hinnangu kohaselt toob kliendi olemasolev või kavandatav käitumine kaasa tõsise, vältimatu ja vahetu kahju klientidele endale või teistele inimestele.²⁸

²⁵ Sotsiaalaala töötaja eetikakoodeks. Eesti Sotsiaaltöö Assotsiatsioon, 2005, p 4.2, arvutivõrgus: <http://www.eswa.ee/index.php?picfile=67>.

²⁶ Thompson, N. (viide 23), p 112.

²⁷ Statement of Ethical Principles. International Federation of Social Workers 2012, arvutivõrgus: <http://ifsw.org/policies/statement-of-ethical-principles>, p 4.1.1.

²⁸ Reamer, F. G. Ethical Issues in Direct Practice. Raamatus Allen-Meares, P., Garvin, C. (Eds) The Handbook of Social Work Direct Practice. Sage Publications, 2000, p 593.

1.2. Sotsiaaltöö erisused mittevabatahtliku kliendirühmaga

Korrektsoonilise sotsiaaltöö eripära on spetsiifiline sihtgrupp. Kurjategijad pole vanglas või kriminaalhoolduse järelevalve all vabatahtlikult. Mitmed sotsiaaltöö kliendid on eri põhjustel kohustatud sotsiaaltöötaja pakutavaid teenuseid vastu võtma. Sellesse kategooriasse kuuluvad ka süüdimõistetud. Praktikas nimetatakse neid mittevabatahtlikeks ehk sundklientideks, keda iseloomustab enamasti vastupanu ja vähene motivatsioon ning keeldumine koostööst ja abist, mida nad ise ei ole soovinud või millega nad ei nõustu. Kohtu poolt ette nähtud sekkumine tõstatab küsimuse selle eetilisusest ja efektiivsusest.²⁹

Nõustamise keskne idee põhineb kliendi autonoomsuse austamisel ning kliendi ja nõustaja koostööl. Sekkumise efektiivsuse võtmetegur on kliendi motivatsioon.³⁰ Enamik sotsiaaltöö meetodeid eeldavad kliendi valmisolekut ning kliendi ja nõustaja positiivset suhet. Selline lähenemine ei toimi enamasti sundklientide puhul, kes valdavalt ei usu, et nad abi vajavad, ning näevad nõustamist kui soovimatut sekkumist nende ellu. Seetõttu eeldab töö sundklientidega teistsugust mudelit, mille keskmeks on motivatsiooni tekitamine ja toetamine.³¹

Motivatsioon või kliendi tahe on määrava tähtsusega, kuivõrd positiivseid ja kestvaid tulemusi on võimalik saavutada üksnes siis, kui klient on aktiivselt kaasatud ja panustab isiklikult muutusesse. Samas on tavaline, et kliendid ei ole alati valmis muutuseks. Enamik kliente osutab teatud määral vastupanu. Isegi kui nad väljendavad valmisolekut, võivad nad seista muutusele vastu. Osal juhtudel võib valmisolek tuleneda soovist olla meelega järele nõustajale või teistele olulistele inimestele, mitte aga isiklik huvi oma käitumist muuta. Osa ei ole üldse motiveeritud. Kui nõustamine on kohustuslik või peale surutud, on klient

²⁹ O`Hare, T. Court-Ordered versus Voluntary Clients: Problem Differences and Readiness for Change. *Social Work*, 1996, 41, 4, 417–422, p 417.

³⁰ Ryan, R. M., Lynch, M. F., Vansteenkiste, M., Deci, E. L. Motivation and Autonomy in Counseling, Psychotherapy, and Behavior Change: A Look at Theory and Practice, *The Counseling Psychologist*, 2011, 39(2), 193–260, p 193.

³¹ De Jong, P. & Gerg, I. K. Co-Constructing Cooperation with Mandated Clients. *Social Work*, 2001, 46, 4, 361–374, p 362.

enda muutmise suhtes sageli ükskõikne või tunneb võimetust ennast muuta. Kuna motivatsioonil on nõustamise seisukohalt kriitiline tähtsus, on nõustaja keskseks oskuseks mõista ja töötada kliendi motivatsiooni ja vastupanuga.³²

Enamik, kui mitte kõik kliendid, alustavad teatud ambivalentsuse ja hirmuga, vahel isegi lootusetuse ja meeleheiteliga. Motivatsioon on vajalik selleks, et klient võtaks muutuse ette ning oleks nõus ja valmis ka edaspidi muutust säilitama.³³ Kliendi vastupanu ehk resistentsus tuleneb hirmust muutuste ees. Psühholoogiliselt on nähtus seletatav sellega, et kuigi praegune olukord on halb, on see siiski vana ja tuttav – inimene teab, kuidas selles olla. Muutuste järel tekkiv uus olukord on aga tundmatu. Olgu kujutluspilt uuest kui tahes ahvatlev, tundmatule vastuminek on seotud turvatunde alanemisega. Hirm toob kaasa *status quo* säilitamise püüde. Vastupanu on vähemal määral olemas ka inimeses, kelle sõnad ja teod kinnitavad motiveeritust muutusteks, kuid kartus on ikka. See võib avalduda kõhklustes, enesehinnangu kõikumistes, kõrge-
nenud tunnustusvajaduses jm. Paljud sotsiaaltöö kliendid on aga juba eelhoiakult resistentsed. Klient võib olla väga passiivne, manipuleeriv, teemat vältiv, agressiivne, lootusetust väljendav, süüdistav, liignõudlik.³⁴

Vastupanu väljendab kliendi ettekujutust abistaja ja abistatava rollidest. Klient siseneb nõustamissuhtesse teatud ootustega nende rollide suhtes. Ta võib tunda hirmu nõustamissuhte ees, kuna tal on negatiivseid kogemusi autoriteetidega suhtlemisel. Tulenevalt ühelt poolt kliendi isiklikest kogemustest ning teiselt poolt nõustaja professionaalsest väljaõppest on nõustajal ja kliendil erinevad ettekujutused nõustamissuhtest, mistõttu on vastupanu koostöösuhte loomise protsessis tavaline. See tuleneb vajadusest kaitsta oma isiksust. Kliendi eelarvamuste avatud uurimine võib viia varasemate kogemuste aruteluni ning hõlbustada praeguse koostöösuhte läbi arutamist.³⁵

³² Ryan, R. M., Lynch, M. F., Vansteenkiste, M., Deci, E. L. (viide 30), p 194.

³³ *Ibid*, p 196.

³⁴ Saari, M. Koostöösuhte loomine kliendiga. Juhtumikorralduse käsiraamat. Sotsiaalministeerium, 2006, lk 19–24.

³⁵ Gold, J. M. Rethinking Client Resistance: A Narrative Approach to Integrating Resistance Into the Relationship-Building Stage of Counseling. *Journal of Humanistic Counseling, Education And Development*, 2008, 47, 56–70, p 57.

Kliendi vastupanu on pigem proovikivi nõustajale kui kliendi patoloogiline sümptom. Vastupanu ületamine eeldab nõustajalt kannatlikkust ja spetsiifiliste oskuste valdamist ning see on sekkumise edukuse seisukohalt kriitilise tähtsusega.³⁶ Ilma tegeliku valmisolekuta oma käitumist muuta võib näiliselt sekkumine küll toimuda, kuid see ei võimalda saavutada seatud eesmärki. Kliendi kaasatuse suurendamiseks kasutatakse mitmeid motivatsioonitehnikaid, millest üks on **motiveeriv intervjuerimine**.³⁷ Eesti vanglasüsteemis alustati ametnike koolitamisega motiveeriva intervjuerimise kui nõustamismeetodi praktiseerimiseks 2003. aastal ning nüüdseks on selle meetodi põhioskuste omandamine osaks iga kontaktisiku väljaõppest (vt lähemalt ptk 12).

Kordamisküsimused

- 1. Millised on toimivad sekkumised korduvkuritegevuse ennetamiseks?**
- 2. Millised sekkumised ei toimi korduvkuritegevuse vähendamise seisukohalt?**
- 3. Kuidas on sotsiaaltöö seotud korduvkuritegevuse ennetamisega?**
- 4. Millised on sotsiaaltöö kesksed väärtused?**
- 5. Mis on korrektsioonilise sotsiaaltöö eesmärk?**
- 6. Mis iseloomustab mittevabatahtlikku kliendirühma?**
- 7. Kuidas tagatakse enesemääramisõigus töös mittevabatahtlike klientidega?**

³⁶ O`Hare, T. (viide 17), p 421.

³⁷ Ryan, R. M., Lynch, M. F., Vansteenkiste, M., Deci, E. L. (viide 30), p 213.

2. TAASÜHISKONNASTAMISE PÕHIMÕTTED

1990-ndatel jõuti järeldusele, et korduvkuritegevust vähendav efektiivne sekkumine on oluliselt seotud **kriminaalse käitumise psühholoogiaga** (*psychology of criminal conduct* ehk PCC), millest on paarikümne aastaga saanud mõjukas teoreetiline lähtekoht kriminoloogias ja kriminaaljustiitsüsteemis.³⁸ Kriminaalse käitumise psühholoogia on Andrews'i ja Bonta 1980-ndatel loodud teooria, mis keskendub individuaalsetele erinevustele kriminaalses käitumises ning pakub juhtnööre nii retsidiivsusriskide hindamiseks kui ka sekkumiste planeerimiseks. Nende teooria püüab ammendavalt seletada kriminaalse käitumise variatiivsust. See rõhutab kriminaalse käitumise komplitseeritust, tunnistades sotsiaalse konteksti, bioloogiliste iseärasuste ja psühhopatoloogia osa selles.³⁹

2.1. Taasühiskonnastamise teoreetilised lähtekohad

Kriminaalse käitumise psühholoogia põhineb sotsiaalse õppimise teorial, mille kohaselt omandab inimene suheldes teiste kriminaalseid hoiakuid omavate isikutega sarnased hoiakud, taju ja motiivid. Sotsiaalse õppimise teooria selgitab, kuidas toimub õppimisprotsess kognitiivsel tasandil, kuidas

³⁸ Andrews, D. A., Bonta, J. & Wormith, J. S. The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment. *Crime & Delinquency* 2006, 52(1), 7–27, p 8.

³⁹ Andrews, D. A., Bonta, J. *The Psychology of Criminal Conduct*, 5th ed. Routledge, Taylor & Francis Group, 2015.

inimene õpib vaadeldes, mida teised inimesed teevad ja millised on nende käitumise tagajärjed. Hälbiv käitumine on ebaõnnestunud õppimine või teisiti öeldult, see on vale käitumise õppimine. Kriminaalse käitumise psühholoogia kohaselt sõltub igal üksikul juhul kuriteo sooritamine eelnevast õppimisest ning käesolevast kontekstist. Kriminaalse käitumise ilmnemisel ja säilimisel on oma osa nii isiksuslikel, isikutevahelistel kui ka sotsiaalsetel faktoritel.⁴⁰

Kriminaalse käitumise psühholoogia on aluseks **riski-vajaduse-vastavuse printsiibile** (*risk-need-responsivity* ehk RNR). 1990-ndatel kirjeldasid Andrews, Bonta ja Hoge riski-vajaduse-vastavuse põhimõtet, mille kohaselt *risk* ja *vajadus* määrasid selle, kellele pakuti teenuseid (kõrgema riskiga juhtumid), millised vahe-eesmärgid seati (vähendada kriminogeenseid vajadusi) ja milliseid sekkumisstrateegiaid kasutati (vastavus programmis osaleja õppimisstiilile ja motivatsioonile: üldise ja spetsiifilise vastavuse printsiip).⁴¹

Riski printsiibi kohaselt tuleb identifitseerida need, kellele suunata põhiline osa ressurssidest, ja need, kes vajavad vähem tähelepanu.⁴² Sekkumine on kõige efektiivsem siis, kui intensiivsed teenused on suunatud kõrgema riskiga kurjategijatele (s.o suurema korduvkuriteo tõenäosusega kurjategijad). Tõendid näitavad, et intensiivne teenuste pakkumine madala riskiga kurjategijatele võib tegelikult hoopis suurendada nende korduvkuritegevuse tõenäosust, samas kui madala riskiga isikutel on retsidiivsuse tõenäosus väike ka ilma teenuste pakkumiseta.⁴³ Toimiva sekkumise planeerimiseks on vajalik

⁴⁰ Ogloff, J. R. P. & Davis M. R. Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the Risk-Needs-Responsivity approach. *Psychology, Crime and Law* 2004, 10(3), 229–242, p 231–232.

⁴¹ Andrews, D. A., Bonta, J. & Wormith, J. S. (viide 38), p 7.

⁴² Dowden, C. & Andrews, D. A. What Works for Female Offenders: A Meta-Analytic Review. *Crime & Delinquency* 1999, 45(4), 438–452, p 439.

⁴³ Andrews, D. A., Zinger, I., Hoge, R. D., Bonta, J., Gendreau, P., Cullen, F. T. Does Correctional Treatment Work - A Clinically Relevant and Psychologically Informed Meta-Analysis, *Criminology* 1990, 28(3), pp 369–404; Lovins, B. L., Lowenkamp, C. T., Latessa, E. J., Smith, P. Application of the Risk Principle to Female Offenders, *Journal of Contemporary Criminal Justice* 2007, 23(4), 383–398, p 383; Lowenkamp, C. T., Latessa, E. J., Holsinger A. M. The Risk Principle in Action: What Have We Learned From 13,676 Offenders and 97 Correctional Programs? *Crime & Delinquency* 2006, 52(1), 77–93.

enne hinnata ja prognoosida iga isiku korduvkuriteo riski taset ning viia sekkumise intensiivsus vastavusse isiku riski tasemega.⁴⁴

Vajaduse printsiibi kohaselt on oluline teha vahet kriminogeensetel ja mittekriminogeensetel vajadustel. Kriminogeensed vajadused on need faktorid, mis toetavad kriminaalset käitumist ning mille muutmine aitab vähendada retsidiivsust (nt kriminaalsed hoiakud, kriminaalsed kaaslased, uimastite kuritarvitamine, puudulikud probleemilahendusoskused), samas kui mittekriminogeensete vajaduste muutmine ei avalda mõju kriminaalsele käitumisele tulevikus (nt madal enesehinnang, ärevus).⁴⁵

Sotsiaalse õppimise teooria väidab, et kui vajadused rahuldatakse antisotsiaalsel viisil, siis isiku kriminaalsus areneb ja saab kinnitust. Näiteks kui isiku vajaduse olla aktsepteeritud rahuldavad antisotsiaalsed kaaslased, on isikul tõenäosus saada antisotsiaalseks, et seeläbi suurendada aktsepteeritust oma kaaslaste poolt. Selline vajadus on kriminogeenne.⁴⁶

Vajaduse põhimõte sätestab, et kui sekkumise eesmärk on vähendada retsidiivsust, peavad sekkumise sihtmärgiks olema kurjategija kriminogeensed vajadused.⁴⁷ Tegelemine üksnes mittekriminogeensete vajadustega võib hoopis suurendada kriminaalset käitumist. Näiteks kui tegeleda enesehinnangu tõstmisega ilma muutmata antisotsiaalseid hoiakuid, võib tulemuseks olla kurjategija, kes õpib olema vähem häiritud oma antisotsiaalsest käitumisest.⁴⁸

Vastavuse printsiip hõlmab üldise ja spetsiifilise vastavuse nõuet. Üldise vastavuse printsiip toetab sotsiaalse õppimise teorial põhinevate kognitiivkäitumuslike strategiate rakendamist. Spetsiifiline vastavus tähendab tee-

⁴⁴ Andrews, D. A., Dowden, C. The Risk-Need-Responsivity Model of Assessment and Human Service in Prevention and Corrections: Crime-Prevention Jurisprudence. *Canadian Journal of Criminology & Criminal Justice* 2007, 49(4), pp 439–464; Bonta, J. Offender Rehabilitation: from Research to Practice. Presentation in „What Works“ Seminar. Helsinki, 2001.; McGuire, J. (viide 16); Motiuk, L. Theories Explaining Offending Behaviour. Presentation in „What Works“ Seminar. Helsinki, 2001; Oglloff, J. R. P. & Davis M. R. (viide 40), p 232.

⁴⁵ Bonta, J. (viide 44); McGuire, J. (viide 16); Motiuk, L. (viide 44).

⁴⁶ Oglloff, J. R. P. & Davis M. R. (viide 40), p 233.

⁴⁷ Dowden, C. & Andrews, D. A. (viide 42), p 439; Andrews, D. A., Dowden, C. (viide 44), pp 444–445.

⁴⁸ Oglloff, J. R. P. & Davis M. R. (viide 40), p 236.

nuste sobitamist programmis osaleja isiksuse, motivatsiooni, õppimisvõime ja -stiili ning demograafiliste näitajatega, nagu vanus, sugu ja rahvus.⁴⁹

Korduvkuritegevuse vähendamise seisukohalt on oluline järgida kõiki eel- nimetatud printsiipe. Intensiivsem tegelemine kõrgema riskitasemega õigus- rikkujatega vähendab retsidiivsust üksnes juhul, kui programm on ka vajaduse ja vastavuse printsiibi seisukohalt asjakohane.⁵⁰ Kuigi ka osade mittekrimi- nogeensete vajaduste rahuldamine võib olla eetilistel, õiguslikel või muudel põhjustel vajalik (nt eluasemeprobleemi lahendamine), siis keskendudes üks- nes neile ja jättes tähelepanuta kriminogeensed vajadused (nt sõltuvusprob- leemid), lastakse käest võimalus vähendada korduvkuritegevust. Samamoodi on oluline vastavuse printsiip, millel jällegi ei ole märkimisväärset mõju retsi- diivsusele, kui sekkumine ei vasta riski ja vajaduse põhimõttele.⁵¹

Mitmetel laialt kasutusel olevatel sekkumistel – nagu näiteks militaarse kallakuga treeninglaagrid (*boot camps*) või kogukonnas kantavad karistused (nt elektrooniline järelevalve, s.o koduarest ilma toetava nõustamisprogrammita) – puudub tõsiselt võetav teoreetiline alus või empiiriline toetus.⁵² Andrews ja Dowden (2005) leidsid oma uurimuses, et mittekohase, s.o riski-vajaduse-vas- tavuse printsiibile mittevastava sekkumisprogrammi puhul ei omanud mitte ükski programmi terviklikkuse indikaator eraldi positiivset mõju retsidiivsuse vähenemisele.⁵³

Sekkumiste efektiivsust suurendab professionaalse personali olemasolu, kellel on vajalik väljaõpe ja suurepärased suhtlemisoskused ning kelle hoiakud,

⁴⁹ Andrews, D. A., Bonta, J. & Wormith, J. S. (viide 38), p 7; Andrews, D.A., Dowden, C. (viide 44), pp 444–445; Bonta, J. (viide 44); Dowden, C. & Andrews, D.A. (viide 42), p 440; McGuire, J. (viide 16); Motiuk, L. (viide 44); Ogloff, J. R. P. & Davis M. R. (viide 40), pp 233–234.

⁵⁰ Andrews, D. A., Dowden, C. Risk Principle of Case Classification in Correctional Treatment: A Meta-Analytic Investigation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 2006, 50(1), 88–100, p 97.

⁵¹ Andrews, D. A., Bonta, J. & Wormith, J. S. (viide 38), p 18.

⁵² Gendreau, P., Smith, P., Thériault, Y. L. Chaos Theory and Correctional Treatment: Common Sense, Correctional Quackery, and the Law of Fartcatchers, *Journal of Contemporary Criminal Justice* 2009, 25(4), 384–396, p 384–386.

⁵³ Andrews, D. A., Dowden, C. Managing correctional treatment for reduced recidivism: A meta analytic review of programme integrity. *Legal and Criminological Psychology* 2005, 10, 173–187, p 181.

väärtused ja uskumused toetavad riski-vajaduse-vastavuse printsiipi järgivate sekkumiste elluviimist.⁵⁴ Lisaks tuleb tagada, et programmi viiakse praktikas ellu selliselt, nagu teooria ja metoodika ette näevad. See seostub eranditult personali väljaõppega, supervisiooniga ning programmi läbiviimise jälgimisega.⁵⁵

Riski-vajaduse-vastavuse printsiip on karistuse täideviimise tänapäevases praktikas keskne teoreetiline lähtekoht.

2.2. Karistuse kinnine ja avatud täideviimine

Vanglateenistuses saab rääkida karistuse kinnisest ja avatud täideviimisest. Vastavalt karistusseadustikule on füüsilisele isikule kuriteo eest kohaldatavad põhikaristused rahaline karistus ja vangistus. Kui karistuse kinnine täideviimine tähendab vabadusekaotuslikku karistust, siis avatud täideviimise all mõistetakse mittevabadusekaotuslikke karistusi ehk vabadusekaotuse alternatiive.

2.2.1. Karistuse täideviimine vanglas

Karistuse kinnine täideviimine leiab aset vanglateskkonnas. Erving Goffmani käsitluse järgi on vanglad totaalsed institutsioonid, milles kõiki eluaspekte suunab samas füüsilises kohas sama võim. Totaalsed institutsioonid soodustavad ühesugust elu, kus iga isik tegutseb teiste juuresolekul, kus kõigilt nõutakse samu asju ja kus kogu tegevus on täpselt ajaliselt määratud, ette teada ja rahuldab asutuse ja selle personali vajadusi. Inimesed vabastatakse vanglaeelsest identiteedist, nad on mitme alavääritava ja ebaisikustava protseduuri objektideks. Iga totaalne institutsioon on miniühiskond tema residentide jaoks.⁵⁶ Vangla erineb teistest totaalsetest institutsioonidest selle poolest, et selle peamine eesmärk ei ole oma asukate heaolu tagamine, nagu näiteks vanadekodudes, vaid ühiskonna kaitsmine nende eest. Vaatamata muudele olulistele

⁵⁴ Andrews, D. A., Dowden, C. (viide 44), pp 444–445; Ogloff, J. R. P. & Davis M. R. (viide 40), p 234.

⁵⁵ Andrews, D. A., Dowden, C. (viide 53), p 174.

⁵⁶ Hess, B. B., Markson, E. W., Stein P. J. Sotsioloogia. Külüm, 2000, lk 210–211.

eesmärkidele, nagu näiteks taasühiskonnastamine, jääb vangla peamiselt kinnipidamis- ja karistusasutuseks. Totaalseid institutsioone iseloomustab fakt, et vastupidiselt sellele, kuidas toimuvad asjad tavaelus, peavad kinnipeetavad korraldama oma igapäevaseid toiminguid, nagu magamine, söömine, vaba aja veetmine, ühes ja samas institutsioonis koos teiste inimestega, keda nad ei ole ise valinud, ning järgides tegevusjuhiseid, mille institutsioon on formaalsete reeglitega kehtestanud.⁵⁷

Tulenevalt vangla kui totaalse institutsiooni eripärast kaasneb vabadusekaotusega paratamatult selle kahjulik mõju:

- süüdlase desotsialiseerumine, st süüdlase oluliste sotsiaalsete kontaktide katkemine ühiskonnaga;
- kohanemine passiivse vanglaelu stiiliga;
- erialaste oskuste vähenemine;
- süüdlase stigamtiseerimine ehk märgistamine.⁵⁸

Vabadusekaotuse negatiivse mõju minimeerimiseks rõhutavad rahvusvahelised standardid normaalsuse printsiipi (*principle of normality*) – kuigi elu vanglas ei saa kunagi olla normaalne, peab sealne elukorraldus olema võimalikult lähedane tavaelule.⁵⁹ Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus Rec(2006)2 „Euroopa vanglareeglistik“ kohaselt tuleb kõigi kinnipeetavate kohtlemisel austada nende inimõigusi. Vangistuse täideviimisel tuleb silmas pidada turvalisust ja distsipliini, tagades samal ajal tingimused, mis ei alanda inimväärikust ning võimaldavad osaleda mõtestatud tegevuses ja programmides, et valmistada vange ette tagasipöördumiseks ühiskonda.⁶⁰

Vangistuse täideviimise eesmärk on samal ajal nii **õiguskorra kaitsmine** kui ka **kinnipeetava suunamine õiguskulekale käitumisele**. Viimane ei tähenda

⁵⁷ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. Principles of European Prison Law and Policy. Penology and human rights. Oxford University Press, 2011, pp 38–39.

⁵⁸ Sootak, J., & Pikamäe, P. (viide 1), 127.

⁵⁹ Making standards work: an international handbook on good prison practice. 2nd ed. Penal Reform International, 2001, arvivõrgus: <http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/man-2001-making-standards-work-en.pdf>.

⁶⁰ European Prison Rules. Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states, 2006, arvivõrgus: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747#P6_138.

kinnipeetava parandamist või ümberkasvatamist ega ka tema sundimist enda muutmisele, mis oleks õigusriiklikult vastuvõetamatu, vaid üksnes tema suunamist sellisele eluviisile. Õiguskuulekale käitumisele suunamist tuleb pidada vanglakaristuse täideviimise keskseks eesmärgiks. Selliselt realiseeritakse muu hulgas eesmärk tagada ühiskonna turvalisus ning laiemalt põhiseadusliku väärtusena riigi sisemine rahu.⁶¹

Vastavalt vangistusseaduse §-le 57 on **sotsiaalhoolekande eesmärk vanglas** aidata kinnipeetaval säilitada ja luua sotsiaalselt olulisi ja positiivseid kontakte väljaspool vanglat, suurendada tema iseseisvat toimetulekuvõimet ning mõjutada teda õiguskuulekalt käituma.⁶² Sotsiaaltöö eesmärkide sätestamisel on ühendatud kinnipeetavaga tehtava sotsiaaltöö alaeesmärgid vangistuse täideviimise üldiste eesmärkidega vangistuse eri etappidel. Nende sihtide saavutamisele on suunatud kogu vangistuse täideviimise organisatsioon ja tegevused, sh kinnipeetavaga tehtav sotsiaaltöö.⁶³ Kui õiguskorra kaitsmise peab kindlustama kinnipeetavate üle teostatav järelevalve, siis kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele tagatakse kinnipeetava vanglavälise suhtlemise, üld- ja kutsealase hariduse võimaldamise, töötamise ja kinnipeetavaga tehtava sotsiaaltööga.

2.2.2. Karistuse täideviimine kriminaalhoolduses

Karistuste avatud täideviimine on vanglateenistuses allutatud kriminaalhoolduse järelevalve alla. Kriminaalhoolduse käigus valvatakse kriminaalhooldusaluse käitumise ja temale kohtu või prokuröri poolt pandud kohustuste täitmise järele ning soodustatakse kriminaalhooldusaluse sotsiaalset kohanemist, et mõjutada teda hoiduma kuritegude toimepanemisest.⁶⁴ Enamasti on kriminaalhooldusalune allutatud **käitumiskontrollile**, mis sisaldab karistusseadustiku § 75 lõikes 1 ja 2 loetletud kontrollnõudeid ja kohustusi.⁶⁵ **Kontrollnõuete** eesmärk on järelevalve kindlustamine süüdlase üle – kontrollnõuded

⁶¹ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 40.

⁶² Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4.

⁶³ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 144–145.

⁶⁴ Kriminaalhooldusseadus – RT I 1998, 4, 62; RT I, 31.12.2016, 23.

⁶⁵ Karistusseadustik – RT I 2001, 61, 364; RT I, 31.12.2016, 14.

on universaalsed ja kehtivad kõigile käitumiskontrollile allutatud isikutele ning neid kohus oma otsuses eraldi ei määra. **Kohustuste** eesmärk on saavutada süüdimõistetu taasühiskonnastamine. Erinevalt kontrollnõuetest ei laiene kohustused kõigile süüdimõistetutele, vaid kohus võib kuriteo toimepanemise asjaolusid ning süüdimõistetu isikut arvestades panna süüdimõistetule täiendavalt ühe või mitu loetletud kohustust, näidates pandud kohustused oma otsuses eraldi ära. Kui kontrollnõuded on seaduses esitatud lõpliku loeteluna, siis kohustuste puhul võib süüdimõistetu võtta endale ka veel lisakohustusi.⁶⁶

Lisaks õigusaktidele on kriminaalhoolduse sisu ja töökorraldus kirjeldatud kriminaalhoolduse standardites, mis on kriminaalhooldusametnike tööjuhised. Kriminaalhoolduse peamine ülesanne on kohtu/prokuratuuri poolt kriminaalhooldusalustele määratud karistuste elluviimine. Selle ülesande täitmiseks kriminaalhooldus:

- **tagab** sellise **kontrolli**, mis on vajalik kriminaalhoolduse elluviimiseks ja ühiskonna turvalisuse kaitsmiseks ning
- **toetab ja motiveerib** õigusrikkujat elama õiguskuulekalt, **juhendades ning abistades** õiguskuulekaks käitumiseks vajalikku isiksuslikku, sotsiaalset, kutselist ja hariduslikku arengut.

Kriminaalhoolduse puhul on sotsiaaltöö kontrolli ja abistamise funktsioon omavahel tihedalt seotud ning tegevuse ja toimingute planeerimisel ja täideviimisel ei tohi üldjuhul eelistada ülekaalukalt ühte teisele, kuid kriminaalhooldusalusepoolne katseaja reeglitest kinnipidamine on esmane eeldus katseaja positiivsele kulgemisele. Kriminaalhoolduse toimingud peavad olema seotud ja järgima tavapärast elu ühiskonnas. Kriminaalhoolduse puhul tuginetakse ühiskonnas kõigile kättesaadavatele vahenditele, mis aitavad maandada kriminaalhooldusaluse individuaalseid kuritegeliku käitumise riske. Kõigile kättesaadavate vahendite all tuleb siin mõista kõiki avalikke teenuseid, sõltumata nende osutajast, riiklikke ja omavalitsuste hoolekandelisi meetmeid ja iseseisvat

⁶⁶ Karistuseseadustiku eelnõu 119 SE I seletuskiri, 1999, arvutivõrgus: http://www.riigikogu.ee/?op=emsp-lain2&content_type=text/html&page=mgetdoc&itemid=991610003

toimetulekut parandavat erialaspetsialistide (psühholoogid, sotsiaaltöötajad, juristid, terapeudid jne) oskusteavet.⁶⁷

Kui karistuse avatud täideviimise puhul on kriminaalhooldusametniku kanda nii järelevalve kui ka taasühiskonnastamise ülesanne, siis vanglas on nende funktsioonide täitmisel eri ametnikel erinev roll. Nii näiteks on valvuri ametijuhendijärgne põhitegevusvaldkond valve ja järelevalve ning sotsiaaltöötajal kinnipeetavate isikute taasühiskonnastamine. Kriminaalhooldusametnikuga sarnasel positsioonil on kontaktisik, kelle ülesanne juhtumikorraldajana on nii kinnipeetavate suunamine õiguskäitumisele kui ka vajaduse korral distsiplinaarmenetluse läbiviimine ja ettepanekute esitamine distsiplinaarkaristuse määramiseks. Erinevalt kontaktisikust ei menetle kriminaalhooldusametnik rikkumist, vaid esitab erakorralise ettekande kohtule.

Kuivõrd karistuse avatud ja kinnine täideviimine leiavad aset erinevates tingimustes, on kummalgi omad eripärad. Samas on karistuse täideviimise eesmärk, hindamis- ja sekkumisvahendid ning töömeetodid suures osas samad. Kuna see õpik on mõeldud eelkõige kontaktisikute erialaseks ettevalmistamiseks, käsitletakse edaspidi õigusrikkujate taasühiskonnastamist kontaktisiku rollist ja ülesannetest lähtuvalt.

⁶⁷ Kriminaalhoolduse standardid. Vanglateenistus, 2016.

Kordamisküsimused

1. Millisele teoreetilisele printsiibile toetub korduvkuritegevuse teaduspõhine ennetamine?
2. Mida tähendab riski printsiip?
3. Millele tuleb vajaduse printsiibist lähtuvalt keskenduda retsidiivsuse ennetamisel?
4. Mida tähendab vastavuse printsiip?
5. Mis on sotsiaalhoolekande eesmärk vanglas?
6. Kuidas on omavahel seotud mõisted „käitumiskontroll“, „kontrollnõuded“ ja „kohustused“?
7. Milles seisneb sotsiaaltöö kontrolli ja abistamise funktsioonide täitmine kriminaalhoolduse elluviimisel?

3. JUHTUMIKORRALDUS

Kuivõrd süüdimõistetute riskid, vajadused ja motivatsioon oma käitumise muutmiseks on erinevad, kavandatakse karistuse täideviimine iga kinnipeetava individuaalsetest eripäradest lähtuvalt. Seega eeldab korduvkuritegevuse efektiivne ennetamine juhtumipõhist lähenemist ning seetõttu põhineb kogu karistusaja jooksul kinnipeetava taasühiskonnastamise eesmärgil tehtav töö juhtumikorralduse meetodil. **Juhtumikorraldus** on sotsiaalteenuste organiseerimise viis, mille rõhuasetus on teenuste sellisel koordineerimisel, mis tagab kliendile integreeritud tervikliku teenustepaketi.⁶⁸ Vanglas on juhtumikorraldajaks kontaktisik.

3.1. Juhtumikorralduse mõiste ja eesmärgid

Juhtumikorralduse keskne põhimõte on individuaalne lähenemine kliendile. Varem lähtuti kliendile abi pakkumisel pigem olemasolevatest teenustest, mitte kliendi tegelikest vajadustest, ning seetõttu jäi abi tihti poolikuks või kliendile ebasobivaks. Juhtumikorralduse peamine ülesanne on osutada inimesele tema individuaalsetest vajadustest lähtuvat abi. Juhtumikorralduse kandev idee on, et juhtumi lahendab algusest lõpuni üks isik eesmärgiga arendada ja parandada kliendi sotsiaalset toimetulekut ning vältida

⁶⁸ Kiis, K. Juhtumikorralduse mõiste, eesmärgid, põhiprintsiibid ja -rollid. Juhtumikorralduse käsiraamat, Sotsiaalministeerium, 2006, 3–6, lk 3.

sotsiaalsete probleemide (sh kriminaalne käitumine) tekkimist ja süvenemist.⁶⁹

Juhtumikorraldus on kliendi individuaalsetest vajadustest lähtuv teenuste osutamise ja koordineerimise protsess, mis tagab igale kliendile juurdepääsu õigeaegsele ja piisavale abile ning toob lõppkokkuvõttes kaasa ressursside efektiivsema kasutamise.⁷⁰

Juhtumikorralduse põhieesmärk on soodustada kliendi toimetulekut ja heaolu, pakkudes ja koordineerides kvaliteetseid teenuseid komplektsete vajadustega indiviididele kõige tõhusamal viisil.⁷¹ Selle saavutamiseks juhtumikorralduse käigus:

- tagatakse kliendi juurdepääs abile, vähendades administratiivseid takistusi;
- seotakse klient erinevate teenuste pakkujatega;
- toetatakse teenuste järjepidevust;
- koondatakse vastutus ühele võtmetöötajale ehk juhtumikorraldajale;
- tagatakse, et teenuseid osutatakse õigel ajal ja vajalikus mahus.⁷²

Juhtumikorralduse keskseimaks eesmärgiks võib pidada teenuste järjepidevuse tagamist. See hõlmab teenuste terviklikkust ja koordineeritust nii eri teenuseosutajate vahel kui ka ajas vastavalt kliendi muutunud olukorrale.⁷³ Juhtumikorraldaja paneb teenuste paketi kokku olemasolevatest teenustest ja lähtuvalt kliendi vajadustest. Kuigi teenusepakkujaid võib olla mitmeid, on kliendi seisukohalt tegemist ühe teenusega, mis koosneb eri komponentidest. Standardiseeritud teenused, n-ö valmis teenusepaketid ei pruugi vastata kliendi

⁶⁹ Hoolekande kontseptsioon. Sotsiaalministeerium, 2004, lk 23.

⁷⁰ Kiis, K. (viide 68), lk 3.

⁷¹ NASW Standards for Social Work Case Management, National Association of Social Workers, USA, 2013, arvutivõrgus: <http://www.naswdc.org/practice/naswstandards/casemanagementstandards2013.pdf>.

⁷² Kiis, K. (viide 68), lk 4.

⁷³ Intagliata, J. Improving the Quality of Community Care for the Chronically Mentally Disabled: The Role of Case Management. Schizophrenia Bulletin, 1982, 8 (4), 655–674, p 657.

tegelikele vajadustele ning seeläbi võib kogu sekkumine kujuneda kokkuvõttes kulukamaks. Juhtumikorraldus on efektiivne, kui see on sihipäraselt kavandatud konkreetse kliendi vajadustest lähtuvalt.⁷⁴ Vanglateenistuses tähendab see, et igale õigusrikkujale koostatakse tema riskidest, vajadustest ja võimetest lähtuv karistuse täideviimise programm.

Vanglates rakendatav juhtumikorraldus on olemuselt multiprofessionaalne ja põhineb juhtumikorralduse kliinilisel mudelil. Võtmeisik ehk juhtumikorraldaja on kontaktisik, kes lisaks teenustepaketi kujundamisele ja koordineerimisele on ka teenuse osutaja rollis. Eelkõige on kontaktisiku ülesanne nõustada ja motiveerida kinnipeetavat planeeritud sekkumiste elluviimisel. Järjepidevus ja efektiivne nõustamissuhe on juhtumikorralduses kriitilise tähtsusega.⁷⁵

Juhtumikorraldus eeldab toimivat võrgustikku. Võrgustiku puhul on tegemist ühendavate ja piiritletavate suhetega teatud spetsialistide vahel ning selle eeldus on kommunikatsioon. Teadlikult moodustatud võrgustikes tekib eri erialade esindajate vahel sünergia, mis aitab kaasa terviklikuma lahenduskäigu leidmisele, mistõttu on interdistsiplinaarsed võrgustikud sageli tulemuslikumad.⁷⁶

Juhtumipõhine võrgustikutöö vanglas tähendab, et kinnipeetava karistusaja tegevuste planeerimisse ja läbiviimisesse on lisaks kontaktisikule vastavalt vajadusele kaasatud sotsiaaltöötaja, kriminaalhooldusametnik, psühholoog, hariduskorraldaja, tööhõive eest vastutav spetsialist, kaplan, meditsiinipersonal, sh psühhiaater. Võrgustikku kuuluvad spetsialistid, nende ülesanded ja sekkumiste ajagraafik iga konkreetse juhtumi puhul kajastub kinnipeetava individuaalses täitmiskavas.

Juhtumi meeskonnaga on otstarbekas ühiselt nõu pidada ja lahendusi otsida alati, kui planeeritud tegevused ei anna oodatavaid tulemusi või kui tegemist on keerukama juhtumiga, mille puhul tavapärased lahendused ei toimi (nt kinnipeetava vaimse tervise probleemidest tulenev suutmatus osaleda riske

⁷⁴ Payne, M. The politics of case management and social work. *International Journal of Social Welfare*, 2000, 9, 82–91, pp 82–83.

⁷⁵ Ibid, p 87.

⁷⁶ Medar, M. Juhtumipõhine võrgustikutöö. Juhtumikorralduse käsiraamat, Sotsiaalministeerium, 2006, 43–63, lk 43–44.

maandavates tegevustes). Sellisel juhul võivad kinnipeetava motivatsiooni ja suutlikkust suurendada muud tegevused, näiteks tegelusteraapia, tugirühmad.

3.2. Juhtumikorralduse etapid

Juhtumikorraldus on tsirkulaarne protsess, mida võib vaadelda üksteisele järgnevate etappide kaudu. Esimene etapp on kliendi **vajaduste hindamine**. Teise sammuna **planeerib** juhtumikorraldaja koos kliendiga teenused ning valib need kliendi vajadustele ja võimetele vastavad. Kolmas etapp on **planeeritu elluviimine** ehk sekkumine. Neljandas etapis **jälgib** juhtumikorraldaja, kuidas osutatavad teenused toimivad, ning viienda sammuna **hindab** juhtumikorraldaja, kas kliendile osutatud teenused on viinud soovitud tulemuseni. See omakorda viib tagasi esimesse etappi, kus toimub uuesti kliendi vajaduste hindamine.⁷⁷

Vanglasüsteemis algab juhtumikorralduse protsess **süüdimõistetud krimi-nogeensete riskide hindamisega**, mille väljaselgitamiseks kasutatakse vanglates ja kriminaalhoolduses ühtset meetodikat. Kinnipeetava riskide hindamine, s.o esmane hindamine juhtumikorralduse mõttes, viiakse läbi kinnipeetava vastuvõtuosakonnas viibimise jooksul ning hinnangu koostab kinnipeetavate vastuvõtuga tegeleva üksuse spetsialist, enamasti kriminaalhooldusametnik või sotsiaaltöötaja. Riskihindamise tulemust arvestatakse kinnipeetava vanglasisesel paigutamisel, pärast seda selgub konkreetne üksus, kus kinnipeetav karistust kandma hakkab, ning kontaktisik, kellest saab kinnipeetava juhtumikorraldaja. Seega algab juhtumikorraldus kontaktisiku vaates üldjuhul pärast esmast hindamist. Samas on juhtumikorraldajal alati võimalik olemasolevat hinnangut korrigeerida, näiteks kui selguvad asjaolud, mida kinnipeetav esmase hindamise käigus ei avaldanud, või kui midagi on tema elus muutunud (nt jõustub uus süüdimõiste kohtuotsus).

Kui juhtumikorralduse põhieesmärk on inimese individuaalsetest vajadustest lähtuv ja ressursisäästlik teenuste osutamine ning inimese vajaduste terviklik käsitlemine, siis just hindamise edukusest sõltub, kuivõrd terviklikult suudab

⁷⁷ Payne, M. (viide 74), p 83.

juhtumikorraldaja mõista kliendi individuaalset eripära ja vajadusi. Kui hindamine on pealiskaudne või juhtumikorraldaja liiga stereotüüpides kinni, siis on vähetõenäoline, et juhtumikorraldaja suudab mõista iga konkreetse kliendi tegelikke vajadusi ning klient saab just seda abi, mida ta tegelikult vajab, ja just sellisel viisil, mis temale sobib.⁷⁸

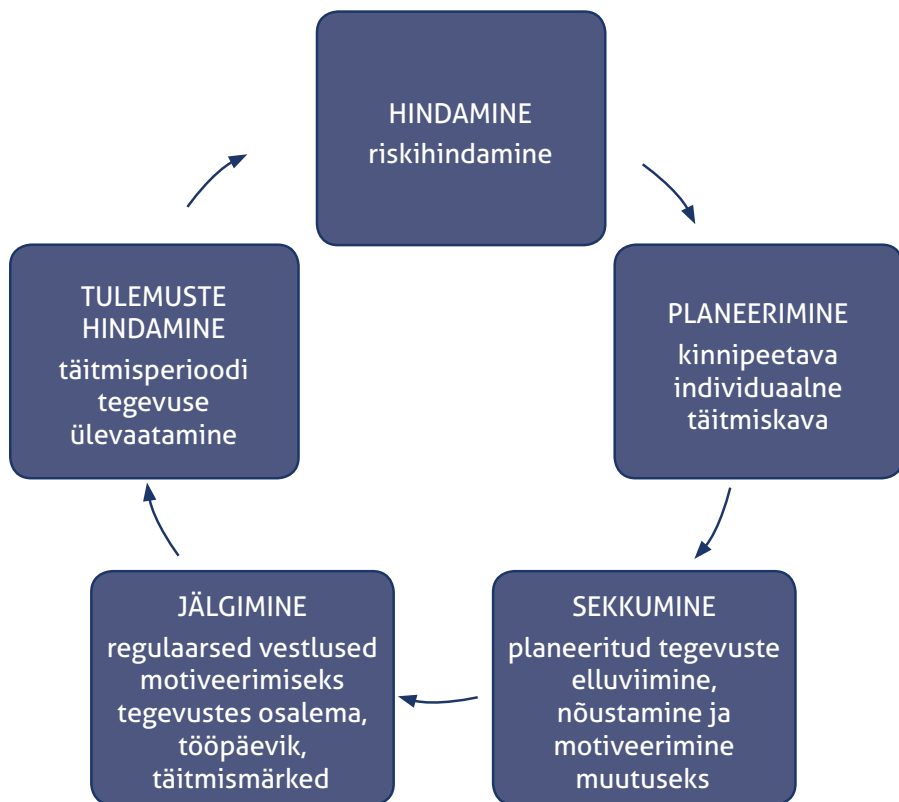
Planeerimise etapis lepatakse kokku peamistes eesmärkides, mida sekkumisega soovitakse saavutada, ning koostatakse tegevuskava, milles kajastatakse, kuidas ja millistes ajalistes piirides hindamistulemuste põhjal selgunud probleemidega tegeletakse. Riskihindamise tulemuste ja muu kinnipeetavat puudutava materjali või teabe alusel planeerib kontaktisik kinnipeetava karistusaja tegevused ja nende rakendamise järjekorra ning **koostab kinnipeetava individuaalse täitmiskava**. Vajaduse korral kaasab kontaktisik sekkumiste ja nende ajakava kavandamiseks teisi vanglateenistujaid. Täitmiskava koostamisse on kaasatud ka kinnipeetav, kelle ettepanekuid võib samuti arvesse võtta (täitmiskava koostamisest ja sellele esitatavatest nõuetest vt lähemalt ptk 7).

Planeerimisele järgneb **sekkumisplaani elluviimine**, mille käigus osutatakse kliendile kavandatud teenuseid. Kinnipeetava kriminogeensete riskide vähendamiseks planeeritud **sekkumised viivad ellu** täitmiskavas määratud spetsialistid vastavalt planeeritud ajakavale. Sekkumiste elluviimisel on kontaktisik nii teenuste vahendaja kui ka osutaja rollis. Kontaktisiku poolt läbi viidavate nõustamisvestluste sisuks võib olla nii kinnipeetava motivatsiooni tõstmine käitumise muutmiseks, mõne konkreetse riskiteguri (nt alkoholi kuritarvitamine) maandamiseks põhjuse ja tagajärje seoste teadvustamine või varem läbitud programmis omandatud teadmiste ja oskuste kinnistamine.

Juhtumikorralduse lahutamatu osa on sekkumisplaani rakendamise järjepidev **jälgimine**, millega tagatakse ühelt poolt, et klient saab tegevusplaanis määratud teenuseid, ja teiselt poolt, et rakendatavad tegevused on sobilikud ja annavad soovitud tulemusi. Sekkumisplaani **tulemuslikkuse hindamine** võimaldab vajaduse korral teha tegevuskavasse muudatusi.⁷⁹

⁷⁸ Narusson, D. Kliendi vajaduste ja ressursside hindamine. Juhtumikorralduse käsiraamat. Sotsiaalministeerium, 2006, 25–32, lk 25.

⁷⁹ Kiis, K. Sekkumine. Juhtumikorralduse käsiraamat. Sotsiaalministeerium, 2006, 32–37.

Joonis 1. Juhtumikorralduse protsess kinnipeetavate taasühiskonnastamisel

Kontaktisiku ülesanne on motiveerida kinnipeetavat täitmiskava täitma, jälgida kinnipeetava arengut ja nõustada teda täitmiskava täitmisel. Sel eesmärgil toimuvad kontaktisiku ja kinnipeetava regulaarsed vestlused kogu karistusaja jooksul. Kontaktisik **jälgib** jooksvalt kinnipeetava täitmiskava täitmist ning teeb selle kohta märkmeid kinnipeeturegistrisse. Sarnaselt kajastavad kõik juhtumiga kokku puutuvad spetsialistid läbiviidud tegevusi ja nende tulemusi. Lisaks jälgib kontaktisik planeeritud tegevuste tähtaegu ning teeb vastavalt sellele planeeritud sekkumiste täitmise või täitmata jätmise kohta täitmiskavasse *täitmismärkeid*. Täitmisperioodi möödumisel **hindab** kontaktisik täitmisperioo-

diks planeeritud sekkumiste tulemuslikkust, viib läbi korduva riskihindamise, planeerib sekkumised järgmiseks täitmisperioodiks ning vajaduse korral muudab täitmiskava (täitmiskava ellurakendamise jälgimisest ja hindamisest vt ptk 12).

Selliselt kulgeb juhtumikorraldus tsirkulaarse protsessina kuni karistusaja lõpuni või kinnipeetava vabastamiseni tingimisi enne tähtaega, kui juhtumi võtab üle kriminaalhooldusametnik. Praktikas tuleb ette ka vastupidiseid olukordi, kus tingimisi karistatud süüdlane saabub pärast teatud perioodi kriminaalhoolduse all reaalselt vangistust kandma. Sellisel juhul jätkab juhtumikorraldusega kontaktisik, kes võtab hindamisel ja sekkumiste planeerimisel arvesse ka kriminaalhooldusametniku kogutud infot, antud hinnanguid ning kavandatud või läbiviidud sekkumisi.

Kordamisküsimused

- 1. Mis on juhtumikorralduse peamine eesmärk?**
- 2. Milline on vanglates rakendatav juhtumikorralduse mudel?**
- 3. Milles seisneb juhtumipõhine võrgustikutöö vanglas?**
- 4. Millised on juhtumikorralduse etapid?**
- 5. Milles seisneb juhtumikorralduse hindamise etapp karistuse täideviimisel?**
- 6. Mis on juhtumikorralduse planeerimise etapi sisuks karistuse täideviimisel?**
- 7. Milles seisneb sekkumine, jälgimine ja hindamine süüdimõistetute taasühiskonnastamisel?**

II OSA: HINDAMINE JA PLANEERIMINE KARISTUSAJA ALGUSES

Õpiku II osa läbitöötamine võimaldab lugejal:

- nimetada korduvkuriteo tõenäosuse hindamise meetodeid;
- selgitada staatiliste ja dünaamiliste riskifaktorite erinevusi;
- nimetada peamisi korduvkuritegu ennustavaid riskifaktoreid;
- tuua välja riski ja ohtlikkuse mõistete erinevused riskihindamise kontekstis;
- selgitada kinnipeetava sekkumisvajaduse väljaselgitamise meetodikat;
- kirjeldada kinnipeetavate kohtlemismudelit;
- nimetada kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise nõudeid;
- selgitada individuaalse täitmiskava koostamist.

4. SOTSIAALTÖÖ VASTUVÕTUETAPIS

Teoreetilises plaanis on vangistuse täideviimine vaadeldav kolme etapina: see algab kinnipeetava vastuvõtmisest vanglasse ehk vastuvõtuetaapiga, millele järgneb põhietapp ning kõige viimasena vabastamisetapp. Vangistuse täideviimise jagamine ajaliselt üksteisele järgnevateks etappideks võimaldab täideviimise kõige üldisemat planeerimist ja keskendumist teatud perioodil kõige olulisematele probleemidele.⁸⁰ Vastuvõtuetaapis kinnipeetava kohta kogutud informatsioon on aluseks kinnipeetava sekkumisvajaduse hindamisele ning sisendiks kogu karistusaja planeerimisele.

4.1. Vastuvõtumenetlus vangistuse alguses

Vastuvõtuetaapp algab kinnipeetava esmakordse saabumisega vanglasse, mis võib toimuda tema vanglasse toimetamise või vabatahtliku ilmumise korras. Vastuvõtumenetluse käigus teostatakse kinnipeetava läbiotsimine ja tervisekontroll, selgitatakse kinnipeetavale tema õigusi ja kohustusi ning paigutatakse kinnipeetav vastuvõtuosakonda. Vastuvõtuosakonna tegevus on suunatud vangistuse täideviimise seisukohalt oluliste julgeolekuriskide väljaselgitamisele, kohtlemisuuringu läbiviimisele ning muude karistuse täitmise jaoks oluliste asjaolude tuvastamisele.⁸¹

⁸⁰ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 57.

⁸¹ *Ibid*, lk 60.

Kinnipeetava karistuse kandmise võimelisuse (sh üksikvangistuse kandmise võime) ja ravivajaduse (sh kroonilised haigused, poolleliolevad ravid, sõltuvushäired) väljaselgitamine leiab aset vastuvõtumenetluses tervisekontrolli käigus, mida teeb vangla meditsiinosakond. Riskihinnangu koostamiseks vajalikud andmed kinnipeetava tervise ja emotsionaalse seisundi kohta küsib kontaktisik meditsiinosakonnalt. Kui vabadus on võetud puudega inimeselt, tuleb neid kohelda kooskõlas puuetega inimeste õiguste konventsiooni eesmärkide ja põhimõtetega.⁸² Näiteks tuleb vangla igapäevaelu korraldamisel arvestada kinnipeetava füüsilise puudega (nt abivahendite tagamine, tööhõive korraldamine) või karistusaja tegevuste planeerimisel pidada silmas vaimse tervise probleemidest tulenevaid piiranguid (nt sobimatus grupitööl põhinevatesse programmidesse, lihtsustatud õppekava vajadus hariduse omandamisel).

Kinnipeetava karistusaja planeerimiseks vajalike andmete kogumise kõrval on vastuvõtuetapi ülesanne aidata kaasa kinnipeetava vanglaeluga integreerumisele, pöörates muu hulgas tähelepanu vabadusest ilmajäämisega kaasnevatele psühholoogilistele probleemidele. Mitmes vanglauringus on leitud, et just üleminekuperiood vabadusest vanglasse tekitab kõige rohkem stressi, sageli kirjeldatakse seda kui šokiperioodi. Sellel ajal on kõige suurem suitsiidi ja enesekahjustamise risk, eelkõige vangistuse esimese kuu jooksul. Kanada uuringus leiti, et mõne nädala jooksul pärast vanglasse vastuvõtmist olid pooltel vangidel uinumisraskused ja nad kannatasid kerge depressiooni käes, samas kui 8% olid tõsisel depressioonis. Eriti suur risk stressi tekkimiseks on eeluuritavatel, mis tuleneb ebaselgusest tuleviku suhtes – puudub selgus vangistuse pikkuse ja kriminaalmenetluse tulemuste osas. Psühholoogilised pinged tulevad ebakindlusest vanglaelu osas, kaotusest ja ilmajäämise tundest.⁸³ Muu hulgas mõjutab stressiga toimetulekut ja suitsiidiriski kinnipeetava kohtlemine vastuvõtuetapis.⁸⁴

Selleks et vähendada teadmatusel tulenevat ebakindlust ja ärevust, on oluline võimalikult kiiresti anda isikule adekvaatset informatsiooni vanglas

⁸² Puuetega inimeste õiguste konventsiooni ratifitseerimise seadus – RT II, 04.04.2012, 5, artikkel 14.

⁸³ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 48.

⁸⁴ Liebling, A. Suicides in Prison and the Safer Prison Agenda. *Probation Journal*, 2002, 49 (2), 140–150, p 142.

kehtivate reeglite ja elukorralduse kohta. Vangistusseadus näeb ette kinnipeetava õiguse hiljemalt vanglasse saabumisele järgneval päeval kohtuda vanglateenistuse ametnikuga ning saada teavet oma õiguste ja kohustuste kohta. See teenib eelkõige kinnipeetava kiire kohanemise ja ebakindluse vähendamise eesmärki. Lisaks kohustab seadus vanglat andma vanglasse saabunud kinnipeetavale nõu lähedaste sotsiaalse turvalisuse ja vara säilimise osas ning juriidilistes küsimustes, mis on seotud vangistuse kandmise ja sotsiaalhoolekandega. Praktikas peab selle kohustuse rakendamine toimuma vastuvõtumenetluses aset leidva sotsiaaltöötaja või kontaktisiku ja kinnipeetava kohtumisel. Sotsiaaltöö vastuvõtumenetluses peab soovituslikult puudutama selliseid teemasid nagu lähedaste majanduslik olukord, kinnipeetava omandi säilimise kindlustamine karistuse kandmise ajal, töökoha säilitamise võimalikkus, probleemid alkoholi ja narkootiliste ainetega, kinnipeetava soov omandada haridust. Milliseid abinõusid üksikul juhul kohaldada, sõltub konkreetse juhtumi eripärast.⁸⁵

Sageli eelneb vangistusele eelvangistus: esmalt on isik vanglas vahistatuna ning kohtuotsuse jõustumisel saab temast süüdimõistetu. Õiguslikult kujutab vahistamine endast tõkendit ega anna süütuse presumptsioonist lähtudes riigile õigust mõjutada süütu isiku käitumist.⁸⁶ Samas avaldab eelvangistus sarnaselt vangistusega inimesele negatiivset mõju: lisaks üksinduse ja lootusetuse tundele käib kinnipidamiskohaga alati kaasas ka stigmatiseerimise oht. Olgugi et riiklik sekkumine vahistatu elukäiku ei ole kooskõlas süütuse presumptsiooniga, soovitatakse erialakirjanduses eelvangistuse ebasoovitava mõju tasandamiseks kinnipidamiskohtadel korraldada vahistatutele suunatud sotsiaalprogramme, luua töötamise, õppimise ja vaba aja sisustamise võimalusi ning kaasata vahistatud neisse vabatahtlikkuse põhimõttel.⁸⁷ Ka Euroopa vanglareeglistik rõhutab vajadust võimaldada vahistatutele osalemist erinevates tegevustes, nagu töötamine, hariduse omandamine ja tegelemine kehakultuuriga.⁸⁸

⁸⁵ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 146.

⁸⁶ *Ibid*, lk 199.

⁸⁷ *Ibid*, lk 28.

⁸⁸ European Prison Rules (viide 60), p 95.3.

Vangistusseaduse kohaselt tuleb alaealisele vahi all olemise ajal tagada põhi- ja üldkeskhariduse omandamise jätkamine, kui ta on eelvangistuses üle ühe kuu. Vahistatu ei ole kohustatud töötama, kuid ta saab seda teha omal soovil ja siis, kui vanglas on selleks võimalus.⁸⁹ Vahistatule töö võimaldamise otsustab üksuse juht. Lisaks õppimis- ja töötamisvõimaluste loomisele viiakse juhul, kui inimese toimetulek on tema probleemsest käitumisest (nt sõltuvusainete kuritarvitamine, vägivaldsus, sotsiaalsete oskuste puudulikkus) ilmselgelt häiritud, vahistatutele läbi ka sotsiaalprogramme. Näiteks on vahistatutele võimaldatud osalemist „Eluviisitreeningus“, „Viha juhtimise programmis“ või „Sotsiaalsete oskuste arendamise programmis“. Sarnaselt süüdimõistetutega osutatakse vahistatutele abi nende sotsiaalset toimetulekut puudutavates küsimustes. Kuid taasühiskonnastamisest ja juhtumikorraldusest saab rääkida üksnes süüdimõistetute puhul.

Kinnipeetava vanglasse vastuvõtmisel saab alguse ka juhtumikorralduse esimene etapp – hindamine. Kuivõrd töös kurjategijatega on sekkumise sihiks korduvkuriteo ennetamine, siis keskendub hindamisetapp vanglas kinnipeetava uue kuriteo tõenäosuse prognoosimisele ning sellega seonduvate riskitegurite väljaselgitamisele.

4.2. Korduvkuriteo tõenäosuse prognoosimine

Õigusrikkujate diferentseerimine korduvkuriteo riski põhjal on olnud karistussüsteemi peamine püüdlus alates sellest, kui Burgess töötas 1928. aastal välja lihtsa mõõtmisvahendi, millega hinnata, keda vabastada tingimisi karistusest ja keda mitte. Sellega pani ta aluse statistikal põhinevate riskihindamisskaalade väljatöötamisele ning tänapäevaks on loodud mitmeid vahendeid retsidiivsusrisiki mõõtmiseks.⁹⁰ Riskihindamise eesmärk on aidata kaasa ühiskonna turvalisuse tagamisele, identifitseerides korrektselt isikud, kes kujutavad

⁸⁹ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 201.

⁹⁰ Bonta, J. Offender Risk Assessment and Sentencing. Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice 2007, 49(4), pp 519–529.

endast ilmset ohtu teistele, kuna võivad tõenäoliselt käituda vägivaldselt. Kui seda tõenäosust suudetakse täpselt mõõta, on võimalik kasutusele võtta kõige efektiivsemad ennetavad meetmed. Seega on korduvkuriteo tõenäosuse prognoosimise üldine eesmärk kahjude vähendamine.⁹¹

4.2.1. Kliiniline ja statistiline hindamismeetod

Riskihindamise metoodikas on kaks lähenemist. **Kliiniline ehk professionaalne hindamine** toetub praktikute subjektiivsele hinnangule, mis põhineb nende kogemusel tööst üksikute juhtumitega.⁹² Kliiniline meetod on oma põhiolemuselt diagnostiline hindamine, mida kasutatakse meditsiini ja vaimse tervise valdkonnas. See põhineb detailsel intervjuul ja vaatlusel, et koguda informatsiooni sotsiaalsete, keskkonnast tulenevate, käitumuslike ja isiksuslike faktorite kohta, mis on põhjustanud ohtlikku käitumist minevikus.⁹³

Sellele vastandatakse tavaliselt **kindlustushindamine ehk statistiline hindamine**, mis on empiirilisel põhjal kindlate muutujate süstemaatilise kogumise ja analüüsiga. Viimane sisaldab enamasti statistilist algoritmi, mis võimaldab muuta informatsiooni numbriliseks skooriks, mis tähistab indiviidi riski taset.⁹⁴ Kindlustushindamine põhineb tõenäosuse statistilisel arvutusel, mis on hästi väljaarendatud kindlustusäris. Statistilised riskihindamise meetodid rakendavad Burgessi metodoloogiat. Suure hulga juhtumite uurimise tulemusena selekteeritakse välja faktorid, mis seonduvad statistiliselt riskiga. Seejärel need valideeritakse vastavalt juhtumitele, mille puhul on oodatav risk suur ja mille puhul väike, ning tuletatakse vastav statistiline tõenäosus.⁹⁵ Seega on kõik kindlustushindamisvahendid teaduspõhised.⁹⁶ Need on selgelt

⁹¹ McGuire, J. Minimising harm in violence risk assessment: practical solutions to ethical problems? *Health, Risk & Society* 2004, 6(4), 327–345, p 329.

⁹² *Ibid*, p 329.

⁹³ Kemshall, H. Risk Assessment and Management of Known Sexual and Violent Offenders: A review of current issues. *Police Research Series* 2001, Paper 140. Home Office: The Policing and Reducing Crime Unit. <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/prgpdfs/prs140.pdf> (21.06.2009), p 17.

⁹⁴ McGuire, J. (viide 91), p 329.

⁹⁵ Kemshall, H. (viide 93), p14.

⁹⁶ Urbaniok, F., Endrass, J., Rossegger, A., Noll, T., Gallo, W., T., Angst, J. The prediction of criminal recidivism: The implication of sampling in prognostic models. *European Archives of Psychiatry & Clinical Neuroscience* 2007, 257(3), 129–134, p 130; Gottfredson, S., Moriarty, L. Statistical risk assessment: old problems and new applications. *Crime & Delinquency* 2006, 52(1), 178–200, p 181.

struktureeritud, kvantitatiivsed ning empiiriliselt seotud asjakohaste kriteeriumitega.⁹⁷

Nii kliinilisel kui ka statistilisel hindamismeetodil on oma eelised ja puudused. Uurimistulemused soosivad kaalukalt riskide kindlustushindamist.⁹⁸ Statistiline hindamismeetod kaalub kliinilise hindamise üle mitmel põhjusel. Näiteks ei kasuta inimesed otsuste langetajana sageli informatsiooni korrektset, nad võivad hinnata valesti erineva info kaalukust või tähtsustada midagi, millel pole tegelikult prognoosivat väärtust, või näha olematuid seoseid. Samas on kliinilisel hindamisel omad eelised. Näiteks saab inimene otsuste langetajana kasutada informatsiooni, mis ei ole statistilisele vahendile kättesaadav.⁹⁹ Kliinilised meetodid aitavad mõista käitumist, keskkonnast tulenevaid stressoreid ning kavandada realistlikku sekkumiskava.

Statistiliste hindamismeetodite prognoosimistäpsus on parem, kuid võib olla ekslik statistilise vea või riskikäitumise madala esinemissageduse tõttu elanikkonnas tervikuna. Teatud inimeste grupi statistiliste näitajate üldistamine ja kohaldamine üksikisiku käitumise prognoosimiseks on problemaatiline, kuna tulemused pole täielikult usaldusväärsed. Mõistlike ja kaitstavate otsuste langetamiseks on riskide hindamisel oluline kombineerida statistilise ja kliinilise hindamise meetodit.¹⁰⁰ Eesti vanglasüsteemis kasutatav riskihindamisvahend eeldabki mõlema hindamismeetodi rakendamist, sisaldades nii faktipõhiseid küsimusi, millel on märkimisväärne kaal uue kuriteo tõenäosuse arvutamisel (nt vanus praeguse süüdimõistmise hetkel, varasemate süüdimõistmistest arv),

⁹⁷ Bonta, J. Offender risk assessment: Guidelines for selection and use. *Criminal Justice and Behavior* 2002, 29, 355–379, p 356.

⁹⁸ *Ibid*, pp 355–379; Andrews, D. A., Bonta, J., Wormith, J. S. (viide 38); Bonta, J., Law, M., Hanson, K. The prediction of criminal and violent recidivism amongst mentally disordered offenders: A meta-analysis. *Psychological Bulletin* 1998, 123, 123–142; Gendreau, P., Little, T., Goggin, C. A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works! *Criminology* 1996, 34(4), 575–607; Grove, W. M., Meehl, P. E. Comparative efficiency of informal (subjective, impressionistic) and formal (mechanical, algorithmic) prediction procedures: the clinical-statistical controversy. *Psychology, Public Policy, and Law* 1996, 2(2), 293–323; Hanson, R.K., Morton-Bourgon, K.E. The Accuracy of Recidivism Risk Assessments for Sexual Offenders: A Meta-Analysis of 118 Prediction Studies. *Psychological Assessment* 2009, 21(1), 1–21; Mandeville-Norden, R., Beech, A. R. (Risk Assessment of Sex Offenders: The Current Position in the UK Risk Assessment of Sex Offenders: The Current Position in the UK. *Child Abuse Review* 2006, 15, 257–272.

⁹⁹ Gottfredson, S., Moriarty, L. (viide 96), pp 180–181.

¹⁰⁰ Kemshall, H. (viide 93).

ning tunnetuslikke küsimusi, millel põhineb suuresti kinnipeetava ohtlikkusele antav hinnang (nt kes on ohustatud, millistes tingimustes on oht kõige tõenäolisem).

Kuivõrd riskihindamise tulemusel (nt tuvastatakse suur uue kuriteo toimepanemise risk) võivad olla õigusrikkuja jaoks kaugeleulatuvad tagajärjed, tuues näiteks kaasa paigutamise või ümberpaigutamise tugevdatud järelevalvega osakonda, avavanglasse ümberpaigutamise piirangu või ennetähtaegse vabastamise mittetoetamise, on inimõiguste seisukohalt vajalik ja kohustuslik tagada, et praktikas kasutusel olevad riskihindamisvahendid mitte üksnes ei taga täpset prognoosi, vaid neid ka kasutatakse eetilisel viisil.¹⁰¹

4.2.2. Staatilised ja dünaamilised riskifaktorid

Andrews ja Bonta (1994) määrasid kaks riskifaktorite kategooriat: staatilised ja dünaamilised.¹⁰² **Staatilised ennustajad** lähtuvad minevikust ning on muutumatud või muutuvad aeglaselt või ainult ühes suunas, näiteks vanus esimesel süüdimõistmisel, varasemate õigusrikkumiste arv, eelnev uimastite kuritarvitamine. Samas on efektiivse sekkumisprogrammi koostamiseks vaja informatsiooni lühema aja jooksul ja lihtsamini muudetavate faktorite kohta. Seega ei ole staatilised ennustajad praktikas kasutamiseks piisavalt head, kuna ei võimalda riskide maandamiseks tegevusi planeerida. **Dünaamilised ennustajad** on seevastu ajas muudetavad, näiteks toimetulekuoskused, antisotsiaalsed hoiakud ja väärtused, kriminaalsed kaaslased.¹⁰³ Kuigi dünaamilised riskifaktorid ei ületa prognoosimistäpsuselt staatilisi ennustajaid¹⁰⁴, on nende roll oluline sekkumisplaanide koostamiseks.¹⁰⁵ Seega on uue kuriteo tõenäosuse hindamisel oluline välja selgitada staatilised ennustajad ning retsidiivsuse vähendamise eesmärgil pöörata tähelepanu dünaamilistele ennustajatele.

¹⁰¹ Zinger, I. Actuarial risk assessment and human rights: A commentary. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice* 2004, 46, 607–620, p 609.

¹⁰² Gendreau, P., Little, T., Goggin, C. (viide 98), 575.

¹⁰³ Zamble, E., Quinsey, V. *The Criminal Recidivism Process*. Cambridge University Press, 1997.

¹⁰⁴ Bonta, J., Law, M., Hanson, K. (viide 98); Gendreau, P., Little, T., Goggin, C. (viide 98), pp 575–607.

¹⁰⁵ Kemshall, H. (viide 93); Bonta, J. (viide 97), p 368.

Dünaamiliste riskifaktorite kirjeldamisel eristatakse õigusrikkuja kahte tüüpi vajadusi: 1) kriminogeensed ja 2) mittekriminogeensed. **Kriminogeensed vajadused** ei ole lihtsalt kõik vajadused, vaid need on dünaamilised riskifaktorid, mis toovad muutmisel kaasa muutuse kriminaalses käitumises.¹⁰⁶ Kui varem usuti, et retsidiivsusrisiki vähendamiseks tuleb tegeleda õigusrikkuja mis tahes rahuldamata vajadustega, siis Andrews jt (1990) väitsid, et mitte kõik vajadused pole seotud kriminaalse käitumisega ega prognoosi seda. **Mittekriminogeensed vajadused** (nt enesehinnang, ärevus) omasid vähest seost tulevase õigusrikkumisega, samas kui kriminogeensed (nt vaenulikkuse ja viha tundmine, mõnuainete kuritarvitamine) vajadused võimaldasid prognoosida õigusrikkuja retsidiivsust.¹⁰⁷ Mitu uurimust on tõestanud, et kriminogeensed vajadused ehk dünaamilised riskifaktorid kajastavad usaldusväärset korduvkuriteo riski taset ja prognoosivad retsidiivsust.¹⁰⁸ Tänapäeval ollakse seisukohal, et dünaamiliste faktorite mõjutamise kaudu on võimalik ennetada korduvkuritegude toimepanemist.¹⁰⁹

Metaanalüüside abil on välja selgitatud olulised, keskmised ja vähemtähtsad riskifaktorid. Selle teadmise põhjal on määratud „kesksed kaheksa“ (*central eight*) eesotsas „olulise neljaga“ (*big four*) (vt tabel 1).¹¹⁰

¹⁰⁶ Bonta, J. (viide 97), p 367.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ Bonta, J. (viide 90), p 521; Gendreau, P., Little, T., Goggin, C. (viide 98); Gottfredson, S., Moriarty, L. (viide 96).

¹⁰⁹ McGuire, J. (viide 16).

¹¹⁰ Andrews, D.A., Dowden, C. (viide 44), p 446.

Tabel 1. Peamised riskifaktorid, tunnused, dünaamilised vajadused ja kaitsefaktorid (Andrews & Dowden, 2007, lk 446)

Riskifaktor	Tunnused	Dünaamiline vajadus	Kaitsefaktor
Eelnev antisotsiaalne käitumine	Varajane ja jätkuv osalemine mitmetes erinevates antisotsiaalsetes tegevustes erinevates olukordades.	Arendada välja madala riskiga alternatiivne käitumine riskisituatsioonides.	Antisotsiaalne käitumine puudub või on harvaesinev.
Antisotsiaalne isiksuse muster	Riskantne meelelahutamine, vähene enesekontroll, agressiivne, kalk ja ebameeldiv.	Arendada probleemilahenduse ja enese ohjamise oskusi, viha juhtimist ja toimetulekuoskusi.	Erakordselt hea tujuuline, ülimalt vaoshoitud ja meeldiv.
Antisotsiaalne tunnetus	Kuritegevust toetavad hoiakud, väärtused, uskumused ja ratsionaliseerimine, emotsionaalsel tasandil viha, kibestumise ja põlguse tunne.	Vähendada antisotsiaalseid kognitsioone, tunda ära riskiga seonduvat mõtlemist ja tundeid; arendada välja alternatiivne, vähem riskantne mõtlemine ja tunded; võtta omaks antikriminaalne identiteet.	Antisotsiaalsete mõtete ja tunnete väljatõrjumine; antikriminaalne identiteet.
Antisotsiaalsed kaaslasted	Tihedavõime kriminaalsete kaaslastega ning suhteline isolatsioon antikriminaalsetest kaaslastest; vahetu sotsiaalne toetus kuritegevusele.	Vähendada suhteid kriminaalsete kaaslastega ning parandada suhteid antikriminaalsete kaaslastega.	Tugev seotus antikriminaalsete kaaslastega; suhete puudumine kriminaalsete kaaslastega.
Perekond/ abielu	Võtmeelementideks on vähene hoolitsus ja puudulik järelevalve.	Vähendada konflikte, luua positiivseid suhteid ning tõhustada järelevalvet.	Tugev hoolitsus ja järelevalve.
Kool/töö	Madal soorituse ja rahulolu tase koolis või tööl.	Parandada sooritust, tasusid ja rahulolu.	Tugev side ning kõrge soorituse ja heaolu tase koolis/tööl.
Vaba aeg	Vähene osavõtt ja rahuldustunne antikriminaalsetest vabaaja harrastustest.	Suurendada kaasalöömist, tasusid ja rahulolu.	Suur osavõtt ja rahuldustunne antikriminaalsetest vabaaja harrastustest.
Uimastite kuritarvitamine	Alkoholi või narkootikumide kuritarvitamine.	Vähendada uimastite kuritarvitamist, seda toetavat käitumist ning leida alternatiive ainete kuritarvitamisele.	Puuduvad märgid ohtlikust uimastite kuritarvitamisest.

Tabelis väljatoodud esimesed neli – antisotsiaalsed hoiakud, antisotsiaalsed kaaslased, antisotsiaalne isiksus ja eelnev antisotsiaalne käitumine – on teoreetilistes diskussioonides võtmetegurid. Märkimist väärib asjaolu, et vähemtähtsate riskifaktorite (personaalne/emotsionaalne häiritus, oluline vaimne häire, füüsilise tervise probleemid, karistamise hirm, madal IQ, sotsiaalne klass, käesoleva rikkumise tõsidus, muud kuriteoga mitteseotud faktorid) suhteliselt tagasihoidlik või lausa olematu prognoosimisväärtus avaldub enamasti olulise nelja kaudu. Näiteks avaldub vaimse häire prognoosimisväärtus tõenäoliselt antisotsiaalse kognitsiooni, antisotsiaalse isiksuse mustri ja uimastite kuritarvitamise kaudu.¹¹¹

Uurimistulemused keskse kaheksa faktori hindamisel põhinevate vahendite valiidsuse kohta on muljet avaldavad, eriti võrreldes struktureerimata professionaalse hinnanguga.¹¹² Hindamisvahendi prognoosimistäpsus paraneb, kui koolitatud ja kogenud hindajad pääsevad ligi eri allikatest pärit informatsioonile kõrge prognoosimisväärtusega teemade kohta, nagu on kesksed kaheksa.¹¹³ Neid tegureid hinnatakse ka Eesti vanglateenistuses tehtava riskihinnangu käigus.

Kordamisküsimused

- 1. Millised on sotsiaaltöö kesksed teemad vangistuse täideviimise vastuvõtuetaapis?**
- 2. Miks on oluline teavitada kinnipeetavat tema õigustest ja kohustustest võimalikult kiiresti pärast vanglasse vastuvõtmist?**
- 3. Millised on peamised korduvkuriteo prognoosimise meetodid?**
- 4. Mille poolest erinevad kliiniline ja statistiline hindamismeetod?**
- 5. Mida nimetatakse korduvkuriteo staatilisteks ennustajateks?**
- 6. Mille poolest erinevad dünaamilised ennustajad staatilistest?**
- 7. Millised on peamised korduvkuritegevust prognoosivad riskifaktorid?**

¹¹¹ Andrews, D. A., Bonta, J., Wormith, J. S. (viide 38), p 10; Andrews, D.A., Dowden, C. (viide 44), p 447.

¹¹² Andrews, D. A., Bonta, J., Wormith, J. S. (viide 38); Bonta, J., Law, M., Hanson, K. (viide 98);

Gendreau, P., Little, T., Goggin, C. (viide 98); Gottfredson, S., Moriarty, L. (viide 96), p 181.

¹¹³ Andrews, D.A., Dowden, C. (viide 44), pp 448–449.

5. SEKKUMISVAJADUSE HINDAMINE

Vangistuse täideviimise eesmärkide saavutamiseks rakendatakse vanglasüsteemis riski-vajaduse-vastavuse printsiibist lähtuvat kinnipeetavate kohtlemismudelit:

1. karistusaja alguses **hinnatakse kinnipeetava kriminogeenseid riske ja ohtlikkust;**
2. riskihindamise tulemuste põhjal **otsustatakse kohtlemistase;**
3. vastavalt kohtlemistasemele **planeeritakse sekkumised** kinnipeetava individuaalses täitmiskavas.

Selleks et illustreerida kontaktisiku ülesandeid juhtumikorralduse eri etappides, kasutatakse õpikus edaspidi näidisjuhtumina kinnipeetav Andrei Volkovi näidet.

Nimi:	Andrei Volkov
Sünniaeg:	28.09.1983
Süüdimõistmisi vägivaldsete kuritegudes eest:	2
Süüdimõistmisi mittevägivaldsete kuritegudes eest:	1
Karistusaja algus ja lõpp:	14.05.2015–14.05.2019
Tingimisi ennetähtaegse vabanemise võimaluse avanemine/ vabanemiseks elektroonilise järelevalve alla:	14.05.2017 / 14.09.2016

Praegune kuritegu – 07.09.2015 Harju Maakohus KarS § 121 lõike 2 punktid 1 ja 2, vangistus 4 aastat (otsus jõustus 18.02.2016)

Andrei Volkovit süüdistatakse selles, et tema 13.05.2015. a. kella 19:00 paiku, viibides oma elukohas: Tallinn Kärberi 11-46, kasutas füüsilist vägivalda oma elukaaslase M. I. suhtes: lõi kannatanut taburetiga vastu pead, kuni taburet purunes, misjärel käskis naisel vannitoas oma pea verest puhtaks pesta. M. I. lukustas end seepeale koos 2013. a sündinud pojaga vannituppa, kuid mõne aja pärast õnnestus Andrei Volkovil avada vannitoe uks ja ta jätkas M. I. peksmist käte ja jalgadega üle kogu keha. Olles visanud M. I. ja poja I. I. vanni, kastis Andrei Volkov nad külma veega üle. Selliste tegudega põhjustas A. Volkov M. I.-le suurt füüsilist valu ja kehavigastused: peaja juvapustus, ninaluude murd, parempoolse XI roide murd, haavad pea piirkonnas, suured nahaalused verevalumid ja turse näol, hulgaliselt verevalumeid kehal ning marrastuse jäljed vasakul pool kaelal ja paremal ülajäsemel.

Varasem ohtlik kuritegu – 03.11.2006 Harju Maakohus KarS § 113 – KarS § 25 lõige 2, vangistus 6 aastat (otsus jõustus 27.01.2007)

Andrei Volkovile on esitatud süüdistus selles, et 17.11.2004 õhtul kella 22.00-22.30 ajal tema oma elukohas Harjumaal Kiili vallas Luige külas asuvas majas, omavaheliste vaenulike suhete tõttu oma venna Jevgeniga ning viimase tapmise eesmärgil lõi voodis lamavat Jevgenit kirveteraga pähe, tekitades kannatanule 12 cm pikkuse raiehaava parema oimu piirkonda koos oimuluu lahtise hulgikildudega sisserõhumurruga, milline kulgeb koljupõhimikule, kusjuures kogu haava pikkuses esineb kõvakesta rebend koos ajuvigastustega ning peaju põrutus, mis on eluohtlik tervisekahjustus.

5.1. Kinnipeetava riskide ja ohtlikkuse hindamine

Eestis alustati riskihindamisvahendi väljatöötamist 2003. aastal, esimest prooviversiooni rakendati 2004. aastal ning täielikult rakendus riskihindamine vanglateenistuses aastal 2007. Praeguseks on vanglasüsteemis kasutusel hindamisvahend, mis võimaldab arvutada uue kuriteo toimepanemise protsentuaalset tõenäosust matemaatilise valemi alusel. Riskihindamisankeedi aluseks on Inglismaal ja Walesis kasutatav hindamisvahend OASys (*Offender Assessment System*).

Uue kuriteo riski hindamise käigus analüüsitakse isiku varasemat kriminaalset käitumist ning sotsiaal-majanduslikku ja tervislikku seisundit, et selgitada välja kriminogeensed faktorid, mis võivad edaspidi saada kuritegude vallandajateks või põhjuseks. Riskihindamisvahend hõlmab kolme osa ja kümmet teemat (sh sotsiaal-majanduslik osa hõlmab kaheksat teemat):

- 1. kriminaalne käitumine;**
- 2. sotsiaal-majanduslikud näitajad;**
- 3. ohtlikkus.¹¹⁴**

Riskihindamine hõlmab väga palju küsimusi, kuid nende kaudu vastatakse ainult ühele põhiküsimusele: **kas hinnatavad asjaolud mõjutavad süüdimõistetu uue kuriteo toimepanemise riski või ohtlikkust?**

Riskihindamise meetodika kohaselt eristatakse uue kuriteo riski ja ohtlikkust. Risk on selles kontekstis käsitletav kui prognoos tõenäosuse kohta, et isiku käitumine tulevikus on õigusvastane. Ohtlikkus viitab õigusrikkuja riskile põhjustada tõsist kahju endale või teistele (*risk of serious harm*).¹¹⁵ Ohtlikkus tähendab ohtu elule ja tervisele, s.o kahju, millest nii füüsiline kui ka psühholoogiline taastumine on raske või võimatu.¹¹⁶ Ohtlikkuse puhul tuleb määratleda käitumine, mis on ohtlik, potentsiaalne kahju, mida see käitumine põhjustab, ning sellise käitumise ilmnemise tõenäosus ja tingimused. Riskihindamises keskendatakse ohtlikkust hinnates eelkõige vägivalda ilmnemisele, kuid ka ühiskonnaohtlikkusele (riigivastased teod, organiseeritud kuritegevus, rahvatervisevastased teod, liiklussüüted). Kui uue kuriteo riski hindamisel tuleb leida vastus küsimustele, **kas isik võib panna toime uue kuriteo**, siis ohtlikkuse hindamisel püütakse vastata küsimusele, **kas isik võib olla ohtlik teiste või enda elule või tervisele**.

¹¹⁴ Riskihindamise käsiraamat. Vanglateenistus, 2012.

¹¹⁵ Powis, B. Offenders` risk of serious harm: a literature review. Home Office Research, Development and Statistics Directorate 2002, Occasional Paper No 81; arvutivõrgus: <http://www.rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/occ81risk.pdf>, p 1.

¹¹⁶ Howard, P. The Offender Assessment System: an Evaluation of the Second Pilot. Findings 2006, 278. Home Office, UK; arvutivõrgus: <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs06/r278.pdf>.

Riskihindamises antakse riskiteguritele hinnanguid faktide põhjal ja tunnetuslikult, kujundades hinnangu kogutud andmete analüüsi põhjal. Riskihindamises on kasutusel:

- **ei/jah valikuga küsimused** (nt kas kuritegu iseloomustab vägivalda kasutamise);
- küsimused, kus ametnik peab otsuse langetama probleemi suuruse üle, kasutades **0, 1, 2 skaalat** (nt kinnipeetava mõjutatavus, alkoholi tarvitamine). Igal küsimusel on omad hindamiskriteeriumid, kuid üldine põhimõte on järgmine:
 - 0 tähendab, et hinnatav riskitegur ei ole kuriteo põhjus ning selle teemaga süüdimõistetul probleeme ei ole;
 - 1 tähendab, et süüdimõistetul on selles valdkonnas probleeme, kuid see ei ole otseselt põhjustanud riskikäitumist, pigem on see riskikäitumise tagajärg või kaasneb riskikäitumisega või ei ole riskikäitumisega seotud;
 - 2-ga hinnatakse riskitegurit siis, kui tegemist on otsese põhjusega, miks süüdimõistetu kuriteo toime pani, või on konkreetne valdkond nii probleemne, et see võib viia kuriteoni;
- **kirjeldusliku** hinnangu andmine (nt kuritegude dünaamika kirjeldus).

Kriminaalse käitumise kohta vastates on vaja arvestada süüdimõistetu varasemaid ja praegust kuritegu:

- faktilised andmed kuritegeliku karjääri kohta;
- praeguse kuriteo kirjeldus;
- viimase süüdimõistmise asjaolud;
- kuritegude muster.

Sotsiaal-majanduslik osa koosneb kaheksast teemast:

1. eluase;
2. haridus;
3. töö ja majanduslik toimetulek;

4. suhted ja elustiil;
5. sõltuvused (alkohol, narkootikumid, probleemkäitumine);
6. tervis ja emotsionaalne seisund;
7. mõtlemine ja käitumine;
8. hoiakud.

Iga teema all tuleb hinnata kriminogeensete vajaduste olemasolu konkreetsel kinnipeetaval ning vastata kahele olulisele küsimusele:

1. kas teemaga seonduvad asjaolud, mis viitavad sellele, et isik võib endale või teistele ohtlik olla (ohtlikkus);
2. kas teemaga seonduvad asjaolud, mis soodustavad uue kuriteo toimepanemist (uue kuriteo risk).

Nendele küsimustele „jah“ või „ei“ vastates öeldakse, kas süüdimõistetu võib vastava teema kontekstis olla ohtlik või panna toime uue kuriteo. **„Jah“ saab vastata, kui teemas oli riskitegureid ning andmete analüüs näitab, et teema on otseselt seotud kuritegude toimepanemisega.** Kui otsesest seost kuriteoga ei ilmne, vastatakse küsimustele „ei“. Kuna sotsiaal-majanduslikud teemad on omavahel seotud, on vaja keskenduda seosele kuriteoga, sest muul juhul võiks näha probleemi kõikjal ja see vähendaks riskihindamise usaldusväärsust. Hinnang antakse iga kriminogeense vajaduse olemasolu kohta konkreetsel kinnipeetaval.

Ohtlikkuse hindamisel keskendutakse toimepandud kuritegudest ja käitumisest lähtudes:

1. ohu olemusele – mis liiki ohuga on tegemist (nt füüsiline vägivald, seksuaalne vägivald, ühiskonna turvalisuse ohustamine);
2. ohu ulatusele – kui palju inimesi ja kes on ohustatud (nt juhuslikud inimesed, lapsed, ametnikud);
3. ohu vahetusele – kas oht on personaalne või üldisem, ähvardab ühiskonda;
4. ohu sagedusele – kui tihti võib oht ilmneda (nt iga päev, siis, kui tingimused on soodsad, üksikjuhul);
5. ohu tõenäosusele – kas oht võib ilmneda või mitte;

6. ohu tingimustele – mis asjaoludel võib oht ilmned (nt ravi lõppemisel, siis, kui süüdimõistetut alavääristatakse, rahalistes raskustes).

Riskihindamises on kasutusel **neli ohtlikkuse taset**:

1. väheohtlik;
2. ohtlik;
3. kõrgohtlik;
4. üliohtlik.¹¹⁷

Näide: Andrei Volkovi riskid ja ohtlikkus (esmane riskihindamine 26.02.2016)		
Riskid	Valdkond	Riskitegurid
	Eluase	Eluaseme sobilikkus <i>Elas enne vangistuse koos lahutatud abikaasa ja nende ühise lapsega, kelle vastu on käesolev kuritegu toime pandud.</i>
	Suhted ja elustiil	Suhted lähedaste pereliikmetega Suhted abikaasa või elukaaslasega Suhted lastega ja vanemaoskused <i>Isikul on suuri suhtlusraskusi lähedastega. Eelmine kuritegu on toime pandud venna vastu. Praeguses kuriteos on kannatanuteks kinnipeetava lahutatud abikaasa ja nende ühine laps. Suhted nii päritolupere kui ka elukaaslasega on katkenud, laps on lastekodus. Pärast vabanemist soovib koos lapsega elama hakata. Kontakte lapse emaga ei soovi ning välistab tema rolli lapse kasvatamisel.</i>
	Alkoholi kuritarvitamine	Alkoholi tarvitamine Varasem alkoholi kuritarvitamine Alkoholi tarvitamisest tingitud vägivaldne käitumine <i>Viimane kuritegu on toime pandud alkoholijoobes. Vabaduses tarvitas alkoholi iga nädal, enamasti viina. On teadlik ja tunnistab, et alkoholi tarvitamine muudab teda agressiivseks ning tal on raskusi enda vaos hoidmisega.</i>

¹¹⁷ Riskihindamise käsiraamat. Vanglateenistus, 2012.

Riskid	Valdkond	Riskitegurid
	Mõtlemine ja käitumine	Vägivaldne käitumine Oskus mõista teiste inimeste seisukohti <i>Lahendab konflikte vägivallaga. Nõuab teistelt austust, kuid ei saa aru, et selline suhtumine peaks olema vastastikune. Probleemides süüdistab teisi, mistõttu tõlgendab olukordi sageli valesti ning valib ebaadekvaatsed lahendused.</i>
Ohutase:	Kõrgohtlik	

Riskihindamine on vanglateenistuses järjepidev protsess. See tähendab, et esmane hindamine korraldatakse võimalikult kiiresti ning vahehindamisi tehakse regulaarselt või iga kord, kui isiku eluviisis või käitumises toimub oluline muutus või kui kinnipeetava kohta saadakse uut informatsiooni.

5.2. Kohtlemistaseme määramine

Korduvkuritegevuse vähendamise seisukohalt on otstarbekas tegeleda intensiivselt suure riskiga kurjategijatega ning sekkuda minimaalselt juhtudel, kus riskitase on madal. Seega peab sekkumise maht tulenema riskitasemest: kõrge riskiga kurjategijad peavad saama rohkem teenuseid, kui madalama riskiga kurjategijad. Teadusuuringud on näidanud, et sekkumisprogrammidel on kõige suurem mõju retsidiivsusele suure riskiga kinnipeetavate puhul ning minimaalne või negatiivne mõju väikese riskiga kurjategijate puhul. Kõige efektiivsemateks on osutunud programmid, millesse valitakse osalejad riskihindamisvahendi abil.¹¹⁸

Vanglateenistuses kasutatava kohtlemismudeli alusel jagunevad süüdimõistetud eri kohtlemisgruppidesse. Kinnipeetava kohtlemistase väljendab seda, millise intensiivsusega ja milliseid tegevusi kinnipeetavale karistusaja

¹¹⁸ Sperber, K. G., Latessa, E. J., Makarios, M. D. Examining the Interaction between Level of Risk and Dosage of Treatment, *Criminal Justice and Behavior*, 2013, 40 (3), 338–348, p 339.

jooksul kavandatakse. Kohtlemistaseme määramisel arvestatakse nii uue kuriteo toimepanemise tõenäosust kui ka ohtlikkust. Uue kuriteo toimepanemise tõenäosuse protsendi arvutab arvutiprogramm riskihindamisankeeti sisestatud andmete põhjal, ohutase määratakse riskihindamisankeedis professionaalse hinnangu kaudu.

Vanglateenistuses on 2009. aastast kasutusel neli retsidiivsusmõõdikut, mis väljendavad protsentuaalselt uue kuriteo tõenäosust ühe ja kahe aasta jooksul pärast vanglast vabastamist:

- RH-S – staatilistel näitajatel põhinev uue kuriteo toimepanemise tõenäosus;
- RH-K – dünaamilistel näitajatel põhinev üldine uue kuriteo toimepanemise tõenäosus;
- RH-V – dünaamilistel näitajatel põhinev uue vägivaldse kuriteo toimepanemise tõenäosus;
- RM – uue seksuaalkuriteo toimepanemise tõenäosus.

Kohtlemisvajaduse väljaselgitamisel arvestatakse mõõdikute RH-K ja RH-V kahe aasta prognoosi ning selle mõõdiku tulemust, milles uue kuriteo toimepanemise tõenäosuse protsent on kõrgem. Ohtlikkuse hinnangust võetakse arvesse kõige kõrgem ohutase, arvestamata, kelle vastu on oht suunatud. Riskihindamise tulemuste põhjal saab kinnipeetavad tinglikult jaotada nelja kohtlemistasemesse, kasutades allolevaid maatrikseid.

Tabel 2. Kohtlemistase RH-K põhjal (Vanglateenistus 2016)

RH-K/ ohtlikkuse hinnang	väheohtlik	ohtlik	kõrgohtlik	üliohtlik
0–20%	Madal	Madal	Keskmine	Kõrge
21–60%	Madal	Keskmine	Kõrge	Väga kõrge
61–85%	Keskmine	Kõrge	Väga kõrge	Väga kõrge
86–100%	Kõrge	Kõrge	Väga kõrge	Väga kõrge

Tabel 3. Kohtlemistase RH-V põhjal (Vanglateenistus 2016)

RH-V/ ohtlikkuse hinnang	Väheohtlik	Ohtlik	Kõrgohtlik	Üliohtlik
0–10%	Madal	Madal	Keskmine	Kõrge
11–50%	Madal	Keskmine	Kõrge	Väga kõrge
51–79%	Keskmine	Kõrge	Väga kõrge	Väga kõrge
80–100%	Kõrge	Kõrge	Väga kõrge	Väga kõrge

Näide: Andrei Volkovi kohtlemistase	
Uue kuriteo toimepanemise tõenäosus kahe aasta jooksul (RH-K)	14%
Uue vägivaldse kuriteo toimepanemise tõenäosus kahe aasta jooksul (RH-V)	45%
Ohutase:	Kõrgohtlik
Kohtlemistase:	KÕRGE

5.3. Kohtlemismudeli rakendamine

Teadmine, et kõrge riskitasemega kurjategijatele tuleb tagada intensiivsem sekkumine ja järelevalve, ei anna vastust, *kui palju rohkem* sekkumist ja järelevalvet on vaja.¹¹⁹ Lowenkamp, Latessa, ja Holsinger (2006) leidsid oma uurimuses, et kõige efektiivsemateks osutusid programmid, mis:

- olid suunatud suure riskiga kurjategijatele;
- tagasid intensiivsema sekkumise kõige suurema riskiga kurjategijatele;
- pakkusid pikemaajalist sekkumist kõige suurema riskiga kurjategijatele.¹²⁰

Ka muudes uurimustes on leitud, et retsidiivsuse vähendamisel on oluline roll sekkumise kestusel. Kanadas uuriti erineva kestuse (5, 10 ja 15 nädalat) ja sama

¹¹⁹ Sperber, K. G., Latessa, E. J., Makarios, M. D. (viide 118), p 339.

¹²⁰ Lowenkamp, C. T., Latessa, E. J., Holsinger, A. M. (viide 43).

intensiivsusega (viis päeva nädalas, tavaliselt kaks grupisessiooni päevas) kognitiiv-käitumusliku programmi mõju retsidiivsusele. Viiendalane sekkumine andis tulemusi keskmise riskitasemega ja üksikute riskifaktoritega kurjategijate puhul, kuid oli ebapiisav kõrge riskitasemega või mitme riskifaktoriga kurjategijate jaoks. Selliste kinnipeetavate jaoks peab sekkumine olema pike- maajalisem, minimaalselt 10 nädalat. Kui kurjategija oli kõrge riskitasemega ning mitme riskifaktoriga, oli retsidiivsuse vähendamiseks vajalik vähemalt 15-nädalane sekkumine.¹²¹

Kõige enam väheneb retsidiivsus, kui suurendada suure riskiga kurjategijatele suunatud sekkumiste intensiivsust, mistõttu on otstarbekas eelkõige tegeleda selle sihtrühmaga. Sperber, Latessa ja Makarios (2013) leidsid oma uurimuses, et suure riskiga kinnipeetavate retsidiivsus vähenes 24% (81%-lt 57%-le), kui sekkumise intensiivsus (kontakttunnid nõustajaga) oli 200 tundi ja rohkem.¹²² Praktikast tähendab see seda, et mida suurem on kinnipeetava sekkumisvajadus, seda suurem peaks olema sekkumiste osakaal igapäevases tegevuses, sh nõustamine, osalemine programmides, hariduse omandamine, riigikeele õpe, tööhõive.

Kui õigusrikkujal on mitu riskifaktorit (nt narkootikumide tarvitamine, vägi- valdne käitumine, kriminaalsed hoiakud), võib osutada keeruliseks kõigi nende maandamine piiratud aja jooksul. Karistusaja planeerimisel on vaja leida optimaalne tasakaal, arvestades erinevate asjaoludega:

- aeg, mis on vajalik käitumise muutuse esilekutsumiseks (programmi puhul programmi kestus);
- karistusaja pikkus;
- sekkumise intensiivsus (nt sekkumistegevustega hõivatuse osakaal nädalas).¹²³

Kinnipeetavate kohtlemismudel aitab kontaktisikul kavandada karistusaja tegevusi. Kohtlemismudeli kohaselt rakendatakse vastavalt kinnipeetava kohtle-

¹²¹ Bourgon, G., Armstrong, B. Transferring the Principles of Effective Treatment into a „Real World“ Prison Setting, *Criminal Justice and Behavior*, 2005, 32 (1), pp 3–25.

¹²² Sperber, K. G., Latessa, E. J., Makarios, M. D. (viide 118), p 345.

¹²³ Sperber, K. G., Latessa, E. J., Makarios, M. D. (viide 118), p 340.

mistasemele erinevaid lähenemisviise, alates järelevalvest ja jälgimisest kuni intensiivse multiprofessionaalse juhtumikorralduseni. Kirjeldatud üldine kohtlemismudel ei laiene sihtgruppidele, kellel on eraldi spetsiifilised kohtlemismudelid:

- sõltuvusrehabilitatsiooniüksuses viibivad kinnipeetavad;
- avavanglas karistust kandvad kinnipeetavad;
- naiskinnipeetavad;
- seksuaalkuriteo eest süüdimõistetud kinnipeetavad;
- alaealised ja noored süüdimõistetud.

Eraldi kohtlemisgrupid, kellele kohtlemismudel ei laiene, on ka tugevdatud järelevalve vajadusega kinnipeetavad ning süüdimõistetud välisriigi kodanikud. Erinevatest lähenemisviisidest ja tegevustest eri kohtlemistasemetel annab ülevaate järgnev tabel.

Tabel 4. Kinnipeetavate kohtlemismudel (Vanglateenistus 2016)

Kohtlemis-tase	Suunit-lus	Lähenemisviis	Vangla (tegevused)
Madal	Järele-valve	„Ära sekku“ lähenemine: <ul style="list-style-type: none"> • järelevalve • jälgimine • teenused nõudmisel 	<ul style="list-style-type: none"> • järelevalve teostamine • haridus • riigikeel • tööhõive • ITK-vestlused vähemalt üks kord kvartalis (90 päeva jooksul) • sõltuvusriski maandamine, muud teenused äärmisel vajadusel • riskide jälgimine, riski ilmnedes tõuseb järgmisele astmele • esimesel võimalusel avavanglasse
Keskmine	Abi	„Sekku“ lähenemine: <ul style="list-style-type: none"> • motiveeri-mine • julgustamine • suunamine • toetamine • probleemi lahendamine 	<ul style="list-style-type: none"> • järelevalve teostamine • haridus • riigikeel • kuriteo põhjusriski maandamine, vajaduse korral programmi läbiviimine • tööhõive • ITK-vestlused vähemalt üks kord kuus (30 päeva jooksul) • nõustamine
Kohtlemis-tase	Suunit-lus	Lähenemisviis	Vangla (tegevused)
Kõrge	Muutus	„Sekku“ lähenemine: <ul style="list-style-type: none"> • sekkumised • nõustamine • ravi 	<ul style="list-style-type: none"> • järelevalve teostamine • haridus • riigikeel • kuriteo põhjusriski maandamine • programmid • nõustamine • tööhõive • ITK-vestlused vähemalt üks kord kuus • näidustusel psühhiaater ja psühholoog
Väga kõrge	Kontroll	„Sekku“ lähenemine: <ul style="list-style-type: none"> • riskide juhtimine • eri spetsialis-tide väga hea koostöö 	<ul style="list-style-type: none"> • järelevalve teostamine • individuaaltegevused • väga intensiivne riskide maandamine, programmid vajaduse korral individuaaltegevusena • ITK-vestlused vähemalt üks kord kuus • nõustamine • haridus, riigikeel – vajaduse korral individuaal-õppena • näidustusel psühhiaater ja psühholoog • võimaluse korral tööhõive

Kinnipeetavate kohtlemismudel on sisendiks kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamisele. Näiteks madala sekkumisvajaduse korral jäävad riskitegurid pigem kontaktisiku jälgimise alla ning tegevustena planeeritakse vajaduse korral õppimine ja töötamine. Prioriteetideks võib pidada põhiharidust ja näiteks riigikeele 0-taset.

Keskmisel kohtlemistasemel olevatele kinnipeetavatele võib lisaks eelnevale kohaldada põhjusriski maandavat sekkumisprogrammi. Programmi peaks üldjuhul kooli kõrvale planeerima, samuti saab paralleelselt osaleda riigikeele kursustel ja programmis. Oluline on, et põhjusriskid saaksid maandatud enne, kui kaudsemad riskid. Ei ole otstarbekas, et kinnipeetav omandab näiteks järjest mitu taset riigikeelt ja põhjusrisk jääb seetõttu maandamata.

Kõrge kohtlemistase eeldab enamasti mitme riski maandamist ning seetõttu võib olla vajalik mitme sekkumisprogrammi läbimine karistusaja jooksul. Näiteks Andrei Volkovile, kelle kohtlemistase on kõrge, planeeritakse kaks sekkumisprogrammi: „Pere- ja paarisuhete vägivalda vähendamise programm“, kuna kinnipeetava mõlemad vägivallakuriteod olid suunatud pereliikmete vastu, ning „Eluviisitreening“, kuna viimane kuritegu on toime pandud alkoholijoobes ning kinnipeetav tunnistab, et alkoholi tarvitamine muudab teda agressiivseks ja tal on raskusi enda vaos hoidmisega. Lisaks programmidele suunatakse kinnipeetav tööle ning võimaldatakse psühholoogilist nõustamist, kuna kinnipeetava probleemid tulenevad lapsepõlves kogetud kodusest väärkohtlemisest ning koolikiusamisest, mistõttu kaotab ta enesevalitsuse olukordades, kus ei alluta tema reeglitele või tajub ebaõiglust.

Väga kõrge kohtlemistase tähendab, et kinnipeetava riskide maandamisse on vaja kaasata erinevaid spetsialiste (nt psühhiaater) ning planeerida täitmiskavasse pikaajalisi ja intensiivseid sekkumisi. Kui madalal kohtlemistasemel kinnipeetavatega kohtub kontaktisik vähemalt kord kvartalis, siis kõigil muudel tasemetel peab kontaktisik nõustamisvestlusi vähemalt kord kuus.

Kordamisküsimused

1. Milleks kasutatakse süüdimõistetute riskihindamist?
2. Millist infot kinnipeetava kohta riskihindamise käigus kogutakse?
3. Milles seisneb riskihindamise metoodika kohaselt mõistete „risk“ ja „ohtlikkus“ erinevus?
4. Mis on kinnipeetavate kohtlemismudel?
5. Kuidas on kinnipeetavate kohtlemismudel seotud korduvkuritegevuse ennetamisega?
6. Mis alusel määratakse kinnipeetava sekkumisvajaduse tase?
7. Kuidas rakendab kontaktisik oma töös kohtlemismudelit?

6. KARISTUSAJA PLANEERIMINE

Vastuvõtuetaapis toimunud riskihindamine on sisendiks juhtumikorralduse teisele etapile – karistusaja tegevuste planeerimisele. Planeerimisetapi tulemina valmib **kinnipeetava individuaalne täitmiskava**.

Individuaalne täitmiskava on dokument, milles nähakse ette vangistuse täideviimise eesmärkide saavutamise teed iga üksiku kinnipeetava puhul. Täitmiskavas nähakse iga kinnipeetava puhul ette individuaalsed tegevused ja alaeesmärgid, mis peavad täideviimisprotsessi lõpuks viima karistuse eesmärkide saavutamiseni, s.o uutest kuritegudest hoidumiseni. Vastavalt vangistusseaduse §-le 16 on vangla kohustatud koostama täitmiskava igale kinnipeetavale, kelle poolt realselt ärakandmisele kuuluva karistuse tähtaeg ületab ühte aastat.¹²⁴ Siinjuures ei lähtuta mitte mõistetud karistuse pikkusest, vaid süüdimõistva kohtuotsuse jõustumisest karistusaja lõpuni jäävast ajast. Alla aastase karistusajaga kinnipeetavatele ei ole täitmiskava koostamine kohustuslik, kuna ühelt poolt on põhjalik hindamine ja planeerimine aja- ja ressursimahukas ning teiselt poolt on sellise tähtajaga vabadusekaotus liiga lühike sekkumisprogrammide läbiviimiseks.¹²⁵ Olenevalt juhtumi asjaoludest seda praktikas siiski vahel tehakse ning planeeritakse sekkumistegevusi ka lühiajalise karistuse puhul.

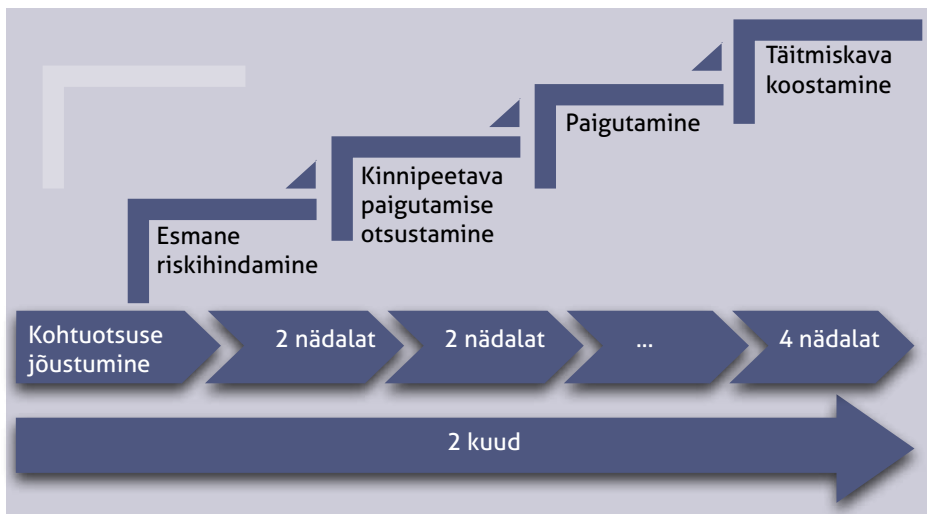
¹²⁴ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 65.

¹²⁵ Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 1), lk 96.

6.1. Individuaalse täitmiskava koostamise eesmärk ja tähtajad

Täitmiskava on kinnipeetava karistuse täideviimise programm, milles esitatakse kinnipeetava kriminogeensete riskide vähendamise abinõud ning nende rakendamise ajagraafik. Täitmiskava koostamise ja rakendamise eesmärk on suunata kinnipeetavat õiguskuulekale käitumisele kriminogeensete riskide maandamise abil, et suurendada kinnipeetava iseseisvat toimetulekuvõimet vabaduses.

Kontaktisik koostab täitmiskava kinnipeetava riskihindamise tulemuste ja muu kinnipeetavat puudutava materjali või teabe alusel. Välisriigi kodakondsusega, välisriigis sündinud või seal elukohta omava kinnipeetava täitmiskava koostamisel hinnatakse tema toimetulekuvõimet Eesti ühiskonnas ning seda arvestatakse edasiste sekkumiste planeerimisel. Täitmiskava koostamiseks kaasab kontaktisik vajaduse korral teisi vanglateenistujaid sekkumiste sisu ja ajakava kavandamiseks. Täitmiskava koostamisel võib arvesse võtta kinnipeetava ettepanekuid,¹²⁶ mis loob võimaluse vangistuse maksimaalseks individualiseerituseks ja kinnipeetava enda aktiivseks osalemiseks täitmiskava elluviimisel.¹²⁷ Täitmiskava koostamise protsessist ja tähtaegadest annab ülevaate alljärgnev joonis.

Joonis 2. Täitmiskava koostamise protsess ja tähtajad

¹²⁶ Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhend – RTL 2008, 43, 586; RT I, 07.02.2017, 8.

¹²⁷ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 67.

Esmane riskihindamine viiakse läbi **kahe nädala** jooksul pärast süüdimõistva kohtuotsuse jõustumist. Pärast esmast riskihindamist otsustatakse **kahe nädala** jooksul kinnipeetava paigutamine vanglas või selgitatakse välja vajadus tema paigutamiseks teise vanglasse. Täitmiskava koostatakse hiljemalt **nelja nädala** jooksul pärast vanglasisest paigutamist. Riskihindamise algatamisest kuni täitmiskava kinnitamiseni kuluv aeg ei või ületada **kahte kuud** ning riskihindamise ja vanglasisese paigutamise vahelist aega ei arvestata täitmiskava koostamise aja sisse.

6.2. Karistusaja tegevuste planeerimine

Kinnipeetava individuaalses täitmiskavas märgitakse tegevustena üksnes need sekkumised, millega maandatakse kinnipeetava riskitegureid: sekkumisprogrammid (sh kaplanite läbiviidavad usulise suunitlusega programmid), õppimine (sh riigikeeleõpe), töötamine, nõustamine ja psühhoteraapia. Täitmiskavas ei kajastata sportimist, huvitegevust, osalemist usulises tegevuses, koolitustel ja loengusarjadel (nt seksuaaltervise edendamise programm, sõltuvusteemalised loengud, inglise keele kursused) ning tugirühmade koosolekutel (nt AA, AN).

Vastavuse printsiibi kohaselt saab sekkumine korduvkuritegevuse vähendamise seisukohal olla edukas juhul, kui selle elluviimisel arvestatakse kinnipeetava võimete ja valmisolekuga programmis osaleda. Kui vajaduse printsiibist lähtuvalt saavutatakse retsidiivsuse vähenemine kriminogeensete vajadustega (nt vajadus lõpetada narkootikumide tarvitamine) tegelemise tulemusena, siis tähelepanu pööramine mittekriminogeensetele vajadustele (nt ärevus, depressiivsus) võib suurendada kinnipeetava motivatsiooni või parandada võimekust täie pühendumisega sekkumisprogrammis osaleda, st suurendada kooskõla vastavuse printsiibiga.¹²⁸ Seega, kui täitmiskavas planeeritud riskide maandamisele suunatud sekkumised ei toimi, on otstarbekas rakendada muid kinnipeetava võimetele kohaseid ja teda motiveerivaid tegevusi (nt tegelusteraapia).

¹²⁸ Andrews, D. A., Bonta, J. (viide 39), pp 49–53.

Karistusaja tegevuste valikul lähtutakse kinnipeetava riskiteguritest ja kohtlemistasemest, karistusaja pikkusest ja kinnipeetava individuaalsetest eripäradest. Alljärgnevad näited illustreerivad valikute tegemist karistusaja tegevuste planeerimisel.

Karistusaja tegevusi planeerides on vaja silmas pidada, et kõikide riskide vähendamiseks oleks ette nähtud sekkumised, ja samas hoiduda üleplaneerimisest. Näiteks kui kinnipeetav on toime pannud vägivaldse kuriteo, ei planeerita talle kõiki viha ohjamiseks vanglas rakendatavaid programme, vaid langetatakse valik, lähtudes kuriteo põhjusest, s.o põhjusriskist. Kui kuriteo põhjuseks on olnud enesevalitsuse kaotamine, on asjakohane suunata kinnipeetav „Viha juhtimise“ programmi. Kui kuriteoni on viinud pigem grupi mõju ja kriminaalsed hoiakud, võiks eelistada „Agressiivsuse asendamise treeningut“ (sekkumisprogrammidest vt lähemalt ptk 10).

Näide: Ühisel viinavõtul isiklike suhete pinnal tekkinud tüli käigus tungis mees kallale oma elukaaslasele. Peksmisele sekkus vahele naise sõbranna, kes sai samuti kannatada. Meest karistati kehalise väärkohtlemise eest, sealjuures kehalise väärkohtlemise eest lähisuhtes oleva isiku vastu.

Kui kinnipeetav käitub vägivaldselt nii pereliikmetega kui ka teiste inimestega, tuleb eelkõige pöörata tähelepanu perevägivalla ennetamisele. Seetõttu tuleks antud näite puhul eelistada „Pere- ja paarisuhete vägivalla ennetamise programmi“ „Viha juhtimisele“ või „Agressiivsuse asendamise treeningule“.

Näide: Kinnipeetav on retsidiivne varas, uue kuriteo risk on peaaegu igas alateemas, samas on tegemist väheohtriku kinnipeetavaga, kelle kohtlemistase on „madal“. Vangistuse kestus on 1 aasta ja 1 kuu.

Madala sekkumisvajadusega kinnipeetavad paigutatakse esimesel võimalusel ümber avavanglasse. Täitmiskavas planeeritakse tegevustena töötamine ja vabanemiseelne nõustamine, nende tegevuste taga tuleb kajastada ka kõik 2-ga hinnatud riskifaktorid. Töötamine planeeritakse täitmiskava koostamise

või sellele järgnevasse kvartalisse, täitmiskavast tuleneva avavanglasse ümberpaigutamise kuupäev määratakse sama kvartali lõppu. Kuni avavanglasse ümberpaigutamiseni jäävad kinnipeetava riskid jälgimisele. See tähendab, et kontaktisik hoiab ennast kursis kinnipeetava igapäevase toimetulekuga vanglas, sealjuures jälgib infot võimalike intsidentide kohta, vajaduse korral menetleb distsipliinirikumisi, suhtleb kinnipeetavaga kokkusaamistaotluse menetluse käigus või seoses muude jooksvate küsimustega. Kord kvartalis toimuval nõustamisvestlusel hindab kontaktisik kinnipeetava valmidust muuta oma käitumist ning rakendades motiveeriva intervjuerimise strateegiaid ja tehnikaid, aitab kinnipeetavas esile kutsuda ja alal hoida motivatsiooni elada edaspidi õiguskuulekalt.

Näide: Kinnipeetav kannab karistust mootorsõiduki juhtimise eest joobes seisundis. Joobes juhtimise eest on teda varem karistatud nii väär- kui ka kriminaalkorras. Eelmine vangistus asendati üldkasuliku tööga, viimase rikkumise eest mõisteti vangistus pikkusega 1 aasta ja 5 kuud. Kinnipeetava kohtlemistase on „madal“. Tal on diagnoositud alkoholisõltuvus.

Kui üldiselt lähtutakse madala sekkumisvajadusega kinnipeetavate karistuse täideviimisel „ära sekku“ põhimõttest, siis sõltuvusriski maandamisega tuleb tegeleda ka madala kohtlemisvajadusega isikute puhul. Alkoholitarvitamise häireks (DSM-V) loetakse nii alkoholi kuritarvitamist (RHK-10 F10.1) kui ka sõltuvust (RHK-10 F10.2). Kohtlemismudeli kohaselt tuleks madala sekkumisvajadusega kinnipeetavad suunata esimesel võimalusel avavanglasse. Samas seab täitmisplaan avavanglasse ümberpaigutamise tingimuseks alkoholsete jookide tarvitamisest tingitud sõltuvushäirete tõttu planeeritud tegevuste täitmise. Kui tegemist on sõltlasega, eelistatakse tegevusena planeerida „Eluviisitreeningut“ või mõnd muud sõltuvusvõõrutusprogrammi. Kui tegemist on alkoholi kuritarvitajaga, kes on juhtinud mootorsõidukit joobes, planeeritakse nõustamisvestlused alkoholi mõjust ja seostest õigusvastase käitumisega ning vajaduse korral suunatakse kinnipeetav pärast avavanglasse ümberpaigutamist „Liiklusohutusprogrammi“.

Näide: Kinnipeetavat on korduvalt karistatud nii kriminaal- kui ka väärteo korras. Kuritegeliku käitumise soodusteguriks on sõltuvusprobleemid: viimane toime pandud kuritegu on seotud narkootikumide käitlemisega, varem on toime pannud alkoholijoobes vägivallakuriteo, kriminaalhooldusel rikkus korduvalt kohtu määratud kohustust mitte tarvitada alkoholi. Kinnipeetav õigustab oma kriminaalset käitumist, probleemide tekkimises kipub süüdistama teisi, ei lahenda probleeme sihipäraselt, pigem väldib nendega tegelemist. Kinnipeetaval on põhiharidus, kuid puuduvad kutseoskused ja pikemaajaline töökogemus ning kuriteo põhjuseks on majandusliku kasu saamine. Kohtlemistase on „keskmine“.

Kinnipeetavale planeeritakse tegevustena kutsehariduse omandamine ja töötamine (hariduse ja töötamise kohta vt lähemalt ptk 9). Sõltuvusprobleemide tõttu suunatakse kinnipeetav „Eluviisitreeningusse“. Lisaks haridusele, tööhõivele ja programmile planeeritakse nõustamine väärtushinnangute muutmiseks ja probleemide lahendamise oskuste arendamiseks.

Näide: Kinnipeetav on Leedu kodanik, karistatud sõidukite varguste eest kaheaastase vangistusega, lisakaristusena on mõistetud riigist väljasaatmine koos sissesõidukeeluga Eesti Vabariiki tähtajaga 1 aastaks. Kuritegude ajendiks on materiaalse kasu saamine, põhjusriskiks majandusliku toimetuleku oskus. Kinnipeetava emakeel on vene keel. Kohtlemistase on „keskmine“.

Riigist väljasaadetavate välisriigi kodanike puhul algatatakse menetlus nende päritoluriigile üleandmiseks karistuse kandmise ajal. Seetõttu ei nähta väljasaadetavate kinnipeetavate täitmiskavades ette suuremahulisi sekkumisi. Näites toodud Leedu kodanikule planeeritakse tegevustena töötamine ja vabanemiseelne nõustamine.

Eraldi tähelepanu on vaja pöörata neile välismaalastele, kellel on keelebarjääri tõttu oht sattuda isolatsiooni (nt kümneks aastaks tapmise eest vanglasse mõistetud tuneeslane, kes valdab ainult arabia keelt). Sellisel juhul on

karistusaja alguses pöhib elementaarse suhtluskeelega arendamisel, milleks võimaldatakse kinnipeetavale sõnaraamatuid. Riskide maandamine toimub eelkõige individuaalse enesearenduse (nt toimetulek vihaga) kaudu, näiteks lugedes eneseabiraamatuid, religioonialast kirjandust, soovi korral kohtudes kaplaniga. Kinnipeetava isolatsioonist tulenevate kohanemiskustega toime-
tulekuks planeeritakse täitmiskavasse kohtumised psühholoogiga.

Näide: Kinnipeetav viibis vanglas aastatel 2010–2015 raske terviskahjustuse tekitamise eest. Vangistuse jooksul läbis programmid „Eluviisitreening“ ja „Viha juhtimine“. Kinnipeetav vabanes vanglast tingimisi enne tähtaega aastase käitumiskontrolliga, mille käigus läbis „Sotsiaalsete oskuste arendamise programmi“. Alates 2016. aasta augustist kannab uut vanglakaristust alkoholijoobes toime pandud kehalise väärkohtlemise eest. Põhjusriskid – vägivaldne käitumine ja alkoholi kuritarvitamine – on jäänud samaks. Kinnipeetava kohtlemistase on „kõrge“, karistusaeg 1 aasta ja 10 kuud.

Sekkumiste planeerimisel keskendutakse varem läbitud programmides omandatu kordamisele ning tagasilanguse põhjustele, et selgitada välja, mis tingis uue õigusvastase teo. Kuivõrd varem läbitud programmid pole tulemusi andnud, siis planeeritakse sel korral riskide maandamiseks psühholoogi individuaalnõustamist tagasilanguse teemal. Nõustamise oodatava tulemusena mõistab kinnipeetav alkoholitarvitamise tagasilanguse põhjuseid ja seost vägivaldse käitumisega ning on võimeline edaspidi riskiolukordi vältima ja tagasilangust ennetama.

Kordamisküsimused

- 1. Mis on kinnipeetava individuaalne täitmiskava?**
- 2. Kellele ja millal individuaalne täitmiskava koostatakse?**
- 3. Millest lähtuvalt planeeritakse kinnipeetava karistusaja tegevused individuaalses täitmiskavas?**
- 4. Millised tegevused määratakse kinnipeetavale individuaalses täitmiskavas?**
- 5. Mis juhtudel on otstarbekas hõivata kinnipeetav täitmiskavavälise taasühiskonnastavate tegevustega?**
- 6. Kuidas planeerida madala kohtlemistasemega kinnipeetava karistusaega?**
- 7. Millega arvestada riigist väljasaadetavate välismaalaste karistusaja planeerimisel?**

7. KINNIPEETAVA INDIVIDUAALSE TÄITMISKAVA KOOSTAMINE

Kinnipeetava individuaalses täitmiskavas sisalduvad andmed ja nõuded täitmiskavale on sätestatud kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhendis. Selle määruse lisana on kinnitatud täitmiskava vorm. Täitmiskava sisaldab andmeid kinnipeetava kohta, tema paigutamise kohta vanglas või ümberpaigutamise kohta teise kinnisesse vanglasse, avavanglasse ümberpaigutamise võimaluse avanemise kuupäevi, soodustuste kohaldamist ning riskihinnangust lähtuvaid tegevusi, nende läbiviijaid ja tähtaegu kogu karistusaja jooksul. Lisaks kogu karistusaja plaanile määratakse kvartali täpsusega tegevused igaks täitmisperioodiks, s.o üheks aastaks.¹²⁹

7.1. Andmed kinnipeetava kohta

Individuaalse täitmiskava koostamise algatamisel kinnipeeturegistris kanduvad automaatselt andmebaasist täitmiskava vormile kinnipeetava ja tema karistuse üldandmed. Lisaks märgitakse ära kinnipeetava isikut tõendava dokumendi nimetus ja kehtivusaeg, näiteks:

- *Pass kehtivusega 12.04.2018*
- *Elamisloakaart kehtivusega 23.07.2019*
- *Isikut tõendav dokument puudub*

¹²⁹ Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhend – RTL 2008, 43, 586; RT I, 07.02.2017, 8.

Näide: Andrei Volkov	
Eesnimi	Andrei
Perekonnanimi	Volkov
Isikukood/sünniaeg	28.09.1983
Karistusaja algus ja lõpp	14.05.2015–14.05.2019
Tingimisi ennetähtaegse vabanemise võimaluse avanemine / elektroonilise valve alla	14.05.2017 / 14.09.2016
Isikut tõendava dokumendi nimetus ja kehtivusaeg	Isikutunnistus kehtivusega kuni 14.03.2018

Andmetes ohtlikkuse, ohustatuse ja muude turvalisusriskide kohta tuuakse välja ohutase ja kellele oht on suunatud ning praegused probleemid, kui vastatud „jah“, või märges turvalisusriskide puudumise kohta, kui vastatud „ei“. Lisaks kirjeldatakse lühidalt karistatust ja kuritegude dünaamikat: mitu korda karistatud, mille eest, kuritegude muster. Näiteks:

- Ohtlik – konkreetne täiskasvanu, avalikkus (risk ühiskonnas). Turvalisusriskid puuduvad.
- Kriminaalkorras karistatud kolmel korral, teist korda vanglas. Kuriteod on eriliigilised: esimesel korral karistatud kehalise väärkohtlemise, teisel korral varguse ning käesoleval korral narkootikumide käitlemise eest. Vägivaldsuse raskusaste on vähenenud, samas on lisandunud ühiskonnaohtlikkus. Soodusteguriks on sõltuvusainete tarvitamine.
- Ohtlik – avalikkus (risk ühiskonnas). Turvalisusriskid: põgenemine.
- Kriminaalkorras karistatud kahel korral, esimesel korral joores juhtimise eest, käesoleval korral alkoholijoores tingitud liiklusõnnetuste rikkumise tagajärjel inimese surma põhjustamise eest. Lisaks on kinnipeetavat kahel korral karistatud joores seisundis sõiduki juhtimise eest väärteo korras. Viimase kuriteoga kaasnes põgenemiskatse. Teod on toimepandud etteplaneerimatult, alkoholijoores ning mõtlemata tegude tagajärgedele.
- Ohtlik – ametnikud, vangid (risk vanglas), avalikkus (risk ühiskonnas). Turvalisusrisk: enesekahjustamise risk.

- *Kriminaalkorras karistatud kolmel korral nii isiku- kui ka varavastaste kuritegude eest. Viimasel korral karistatud ka ütluste andmisest keeldumise eest. Kannab teist vanglakaristust. Kuritegude muster on jäänud samaks. Kuriteod on toime pannud majandusliku kasu saamise eesmärgil uimas-tisõltuvuse rahuldamiseks. Iseloomulik on oma tahtmise saavutamiseks vägivalda kasutamine. Kuriteod on valdavalt toime pandud grupis. Vangis-tuse jooksul on korduvalt distsiplinaarkorras karistatud, sh kaaskinnipee-tava suhtes vägivalda kasutamise, tahtliku enesevigastamise ning vangla-teenistuja ähvardamise eest.*

Lisateabes kinnipeetava isikuomadustest ja käitumisest tulenevate riskide kohta esitatakse loetelu riskihindamise teemadest, kus on nähtud uue kuriteo riski ja/või ohtlikkust. Teemad nimetatakse vastavalt nende järjestusele riski-hindamisankeedis.

Näide: Andrei Volkov	
<i>Ohtlikkus, ohustatus, muud turvalisusriskid</i>	<i>Ohtlik – lapsed (risk ühiskonnas); kõrgohtlik – konkreetne täiskasvanu (risk ühiskonnas). Turvalisusriskid puuduvad. Kriminaalkorras karistatud kolmel korral, vanglas kannab karistust teist korda. Varem karistatud võõra vara salajase varguse eest isikute grupi poolt ning tapmiskatse eest. Praegust karistust kannab kehalise väärkohtlemise eest lähisuhtes, kannatanuteks olid elukaaslane ja nende ühine laps. Kinnipeetava praegune käitumine on sarnane varasemale kriminaalsele käitumisele, mõlema vägivaldse kuriteo puhul on kasutanud relvana käepärast eset ning põhjuseks on enesevalitsuse kaotus. Soodustegurina on lisandunud alkohol.</i>
<i>Lisateave kinnipeetava isikuomadustest ja käitumisest tulenevate riskide kohta</i>	<i>Eluase Suhted ja elustiil Alkoholi kuritarvitamine Mõtlemine ja käitumine</i>

Täitmiskavas kajastatakse ka kinnipeetava töökohustust, töövõimet ja töötamise piiranguid ning kutseoskusi. Kui isik on töövõimeline ning puuduvad töökohustust välistavad asjaolud, märgitakse täitmiskavasse „töökohuslane“. VangS § 37 järgi ei ole kohustatud töötama üle 63 aasta vanune kinnipeetav, haridust omandav kinnipeetav või kuni kolmeaastast last kasvatav kinnipeetav ning kinnipeetav, kes ei ole tervislikel põhjustel võimeline töötama (hinnangu annab arst). Kui isikul on osaline töövõime, esitatakse töötamise piirangud. Näiteks:

- *töökohuslane*
- *töökohuslane, osaline töövõime kestusega kuni 17.05.2019; piirangud – ei sobi puidupingitöö*
- *ei ole töökohuslane, üle 63 a vanune kinnipeetav; piirangud – ei sobi raske füüsiline töö*

Kui kinnipeetav ei ole kohustatud töötama, siis märgitakse X-ga vastavas lahtris, kas kinnipeetav soovib või ei soovi töötada. Kinnipeetava soovi töötada kajastatakse üksnes siis, kui tegemist ei ole töökohuslasega. Kui kinnipeetav ei ole kohustatud töötama, kuid soovib töötada, loetletakse soovitavad tegevused. Kui kinnipeetav on töökohuslane, siis märgitakse mõlemasse lahtrisse „–“. Kui kinnipeetaval on osaline töövõime, märgitakse mõlemasse lahtrisse samuti „–“ ning kui vanglale on pakkuda kinnipeetavale tema töötamise piirangutele vastavat tööd, on ta seda tööd kohustatud tegema.

Kutseoskuste all esitatakse omandatud kutse või pikaajalise töökogemuse olemasolu. Pikaajaliseks tööks loetakse üle ühe aasta töötamist kindlal erialal või töökohal. Kontaktisik võtab aluseks riskihindamisankeedis töö ja majandusliku toimetuleku teemas antud hinnangud. Näiteks:

- *puidupingitöeline, keevitaja*
- *politseitöö, ärijuhtimine*
- *töökogemus ehitusel*
- *puuduvad*

Näide: Andrei Volkov		
<i>Töökohustus (VangS § 37), töövõimelisus või -võimetus, töötamise piirangud</i>	<i>Töökohuslane</i>	
<i>Kinnipeetava töötamise soov, kui ta ei ole kohustatud töötama</i>	<i>Soovib töötada</i>	<i>Soovitavad tegevused</i>
	-	-
	<i>Ei soovi töötada</i>	
	-	
<i>Kutseoskused</i>	<i>Keevitaja, puusepp Töökogemused autoremondilukksepana</i>	

Näide: Andrei Volkov
<i>Paigutamine vanglas või ümberpaigutamine teise kinnisesse vanglasse</i>
<i>Erisused puuduvad.</i>

Kinnipeetava paigutamise kohta esitatakse täitmiskavas ainult kohtlemisgrup-
pidepõhine paigutus (sõltlased, seksuaalkurjategijad, tugevdatud järelevalve).
Teistel juhtudel märgitakse „Erisused puuduvad“. Näiteks:

- *Tartu Vangla I üksus*
- *Tartu Vangla IV üksus*
- *Viru Vangla II üksus*
- *erisused puuduvad*

7.2. Avavanglasse ümberpaigutamise kuupäevade ja tingimuste määramine

Täitmiskavas määratakse kuupäevad, millal tekib võimalus paigutada kinnipee-
tav ümber avavanglasse: a) karistusajast tulenevalt; b) täitmiskavast tulenevalt.

Karistusajast tuleneva avavanglasse ümberpaigutamise kuupäeva määra-
misel on vaja võrrelda:

1. kuupäeva, millal karistuse lõpuni on jäänud 18 kuud (karistuse lõpust
lahutada 18 kuud);

2. kuupäeva, millal avaneb kinnipeetava ennetähtaegse vabanemise võimalus.

Kuna karistusajast tulenevalt saab kinnipeetava avavanglasse ümber paigutada, kui mõlemad eelnimetatud tingimused on täidetud, tuleb kahest kuupäevast valida hilisem. Näiteks on Andrei Volkovil jäänud karistuse lõpuni 18 kuud kuupäeval 14.11.2017, tema ennetähtaegse vabanemise võimalus avaneb 14.05.2017, seega tuleb valida avavanglasse ümberpaigutamise kuupäevaks 14.11.2017. Lisaks kuupäeva määramisele selgitatakse täitmiskavas, mille järgi eespool nimetatud kuupäev valiti, kas:

- karistusaja lõpuni on jäänud 18 kuud või
- kinnipeetav on ära kandnud KarS § 76 lõike 1 punktis 2 või lõike 2 punktis 2 sätestatud karistusaja.

Juhul kui individuaalse täitmiskava koostamise ajaks on ennetähtaegse vabanemise võimalus avanenud ning karistusaega on jäänud alla 18 kuu, märgitakse täitmiskava koostamise kuupäev.

Täitmiskavast tuleneva avavanglasse ümberpaigutamise kuupäeva saab määrata alles pärast ülejäänud täitmiskava osade täitmist, st pärast kogu karistusaja tegevuste planeerimist. Kuupäeva määramisel tuleb lähtuda sellest, millal on tehtud põhjusriske maandavad tegevused, pidades silmas riskihinnangus märgitud kuriteo põhjuseid ja ajendeid. Täitmiskavasse lisatakse tingimused ehk loetelu tegevustest, mis tuleb läbida enne avavanglasse paigutamist. **Täitmiskava tegevustest valitakse tingimusteks põhjusriski maandavad tegevused.** Näiteks kui kinnipeetava täitmiskavas on planeeritud kutsehariduse omandamine, samas ei tulene kinnipeetava risk/ohhtlikkus töö ja majandusliku toimetuleku teemast, st eriala omandamine ei maanda põhjusriski, siis seda pigem tingimuseks ei panda. Töötamine seatakse avavanglasse ümberpaigutamise tingimuseks madala kohtlemistasemega kinnipeetavatele ja neile, kellel on välja kujunenud subkultuurilised hoiakud (kuritegelikke hoiakuid on hinnatud 2-ga).

Täitmiskavas loetletakse tingimustena üksnes täitmiskava tegevused ega nimetata täitmisplaanis sätestatud üldisi avavanglasse ümberpaigutamise kriteeriume (nt puuduvad kehtivad distsiplinaarkaristused tööst keeldumise eest). Neile vastavust hindab kontaktisik ümberpaigutamise kuupäeva saabumisel.

Kui kinnipeetav on ettenähtud ajaks tingimustena seatud tegevused täitnud, võib ta paigutada ümber avavanglasse enne karistusajast tulenevat tähtaega. Seega peab täitmiskavast tulenev kuupäev olema alati varasem ning kahe kuupäeva vahele jääv aeg peaks olema piisavalt pikk, et motiveerida kinnipeetavat täitmiskava täitma (nt 6-aastase karistuse puhul ei pruugi kolm kuud varasem tähtaeg motiveerida kinnipeetavat talle seatud tingimusi täitma, samas kui 1,5-aastase karistusajaga kinnipeetavale võib see motiveeriv olla). Kui palju varasemaks saab täitmiskavast tuleneva kuupäeva karistusajast tulenevast kuupäevast määrata, sõltub karistusaja pikkusest ning sekkumisvajadusest. Osal juhtudel, kui esmaseid riske maandavaid tegevusi ei jõuta ajaliselt enne karistusajast tulenevat kuupäeva läbi viia, määratakse mõlemad kuupäevad samad. Sellisel juhul tingimusi ei määrata.

Kui karitusaeg on piisavalt pikk ning kontaktisik näeb võimalust, et põhjusriski maandamiseks planeeritud tegevused saavad tehtud enne karistusajast tulenevat kuupäeva, määrab ta individuaalsest täitmiskavast tuleneva varasema avavanglasse ümberpaigutamise kuupäeva ja tingimused. Täitmiskavast tulenev kuupäev peab olema vahetult seatud tingimustena seatud tegevuste tähtajaga. **Tingimustena seatud tegevuste lõppemise ning ümberpaigutamise kuupäeva vahele ei või jääda põhjendamatult pikk aeg.** Näiteks kui avavanglasse ümberpaigutamise tingimustena loetletud tegevused on planeeritud teha 2015. aastal, on põhjendamatu täitmiskavast tuleneva kuupäeva määramine 2017. aastaks – kuupäev määratakse programmi läbiviimise või tööle asumise kvartali lõppu. Näiteks kui kinnipeetava karistusajast tulenev avavanglasse ümberpaigutamise kuupäev on 10.12.2021, põhjusriskide maandamiseks planeeritud tegevused saavad varem tehtud (tööhõive 2016 II kv – 2017 I kv, sotsiaalprogramm 2016 III kv, psühholoogiline nõustamine 2016 IV

kv – 2017 I kv), määratakse täitmiskavast tuleneva avavanglasse ümberpaigutamise kuupäevaks 30.03.2017.

Kuigi avavanglasse ümberpaigutamise üldtingimused välistavad kõrg- ja üliohtlike kinnipeetavate ümberpaigutamise täitmiskava alusel, määratakse täitmiskavast tulenev kuupäev ka neile kinnipeetavatele. Üldjuhul kattub see karistusajast tuleneva kuupäevaga. Erandjuhtudel, kui kontaktisikul on veendumus, et kinnipeetava ohutaset on võimalik enne karistusajast tulenevat kuupäeva vähendada, määratakse täitmiskavast tulenev avavanglasse ümberpaigutamise kuupäev karistusajast tulenevast kuupäevast varasem. Avavanglasse ümberpaigutamise kuupäevi ei määrata eluaegsetele kinnipeetavatele ning lisakaristusena riigist väljasaadetavatele välismaalastele, kelle puhul puudub vajadus nende integreerimiseks Eesti ühiskonda.

Näiteks:

- *Avavanglasse ümberpaigutamine karistusajast tulenevalt 10.12.2019 – karistusaja lõpuni on jäänud 18 kuud; täitmiskavast tulenevalt 01.08.2017 – kui täitmiskavas planeeritud tegevustest on tehtud järgnev:*
 - läbitud programmid „Eluviisitreening“ ja „Viha juhtimine“;
 - osaletud tööhõives.

Näide: Andrei Volkov	
<i>Avavanglasse ümberpaigutamine</i>	
<i>Täitmiskavast tulenevalt</i>	<i>Karistusajast tulenevalt</i>
14.11.2017	14.11.2017

Näide: Andrei Volkov
<i>Soodustuste kohaldamine</i>
<i>Soodustusi kohaldatakse avavanglas.</i>

Soodustuste kohaldamise osas tuuakse välja üksnes VangS § 22 alusel kinnipeetavale kohaldatud soodustused. Kui soodustusi ei ole kohaldatud, märgitakse

„Soodustusi kohaldatakse avavanglas“. Kui avavanglasse ümberpaigutamine on välistatud (nt eluaegsed kinnipeetavad), märgitakse „Soodustusi ei kohaldata“. Näiteks:

- *Kohaldataud soodustus VangS § 22 lg 1 p 2 alusel – töötamine järelevalveta väljaspool vanglat.*
- *Soodustusi kohaldatakse avavanglas.*

7.3. Riskihinnangust lähtuvad tegevused

Täitmiskava koostatakse kogu kinnipeetava karistusaja kohta ja sellest peab nähtuma, milliseid sekkumisi, mis järjekorras ja millal planeeritakse kinnipeetava suhtes rakendada tema karistuse kandmise ajal. Kõik sekkumistegevused toimuvad kinnipeetava individuaalse täitmiskava alusel ning kui tekib vajadus midagi täiendavalt teha, asendada või tühistada, tuleb täitmiskava muuta.

Täitmiskava peab olema suunatud riskitegurite maandamisele ja tagama kinnipeetava optimaalse hõivatus. Sekkumised planeeritakse riskiteguritest lähtuvalt kogu karistusaja ulatuses aasta täpsusega. Esmaseid riske, s.o kuritegeliku käitumise põhjusriske (riskihinnangus „kuriteo põhjused ja ajendid“) maandavad sekkumised tuleb võimaluse korral planeerida selliselt, et nende rakendamine oleks lõpetatud enne, kui avaneb kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vangistusest vabastamise võimalus. Eluaegset vangistust kandva kinnipeetava täitmiskava koostatakse kuni tema võimaliku tingimisi enne tähtaega vangistusest vabastamise võimaluseni (s.o 30 aastaks).¹³⁰

Tegevuste planeerimine algab riskihindamisankeedist kõigi 2-ga hinnatud riskifaktorite loetlemisega. Kui teemas tervikuna on risk (nt hoiakud), kuid ühtki 2-ga hinnatud riskifaktorit ei ole, siis kirjutatakse riskitegurite lahtrisse teema pealkiri. Teatud juhtudel võib tegevused planeerida ka 1-ga hinnatud riskiteguritele, ilma et teemas tervikuna risk oleks. Näiteks kui kinnipeetaval puudub kutseharidus, planeeritakse talle võimaluse korral kutseõpe. Samamoodi või-

¹³⁰ Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhend – RTL 2008, 43, 586; RT I,07.02.2017, 8.

maldatakse riigikeele taseme tõstmist. Uue kuriteo risk ja ohtlikkus tulenevad harva vahetult hariduse teemast, kuid nii kutsehariduse kui ka riigikeele oskuse olemasolu parandavad üldist toimetulekut ühiskonnas, mistõttu planeeritakse need täitmiskavasse sõltumata riski olemasolust.

Samamoodi, sõltumata riskiteguritest ja -teemadest, planeeritakse täitmiskavas kinnipeetava töötamine (kui kinnipeetav on töökohuslane või kui töökohustus puudub, aga kinnipeetav soovib töötada), vabanemiseelne nõustamine nii enne võimalikku ennetähtaegset vabastamist kui ka karistusaja lõppu ning vajaduse korral isikut tõendava dokumendi taotlemine. Seejärel määratakse kronoloogilises järjekorras tegevused, millega riske maandada, ning läbiviijad (ametikohta või osakonna täpsusega) ja aeg (aasta täpsusega). Tulemuste lahtris kirjeldatakse soovitud seisundit, milleni tahetakse jõuda, s.o milline muutus on tegevuse tulemusena kinnipeetava jaoks aset leidnud.

Näide: Andrei Volkov				
Riskihinnangust lähtuvad tegevused				
Tegevus	Läbiviija	Aeg	Tulemus	Riskitegur
<i>Eluviisitreening</i>	<i>Sotsiaal-töötaja</i>	<i>2016</i>	<i>Kinnipeetav on valmis muutma oma alkoholi-tarvitamist.</i>	<i>Alkoholi tarvitamine. Varasem alkoholi kuritarvitamine. Alkoholi tarvitamisest tingitud vägivaldne käitumine.</i>
<i>Psühholoogiline nõustamine</i>	<i>Psühholoog</i>	<i>2016</i>	<i>Kinnipeetav mõistab teiste tundeid ning oskab neid paremini tõlgendada; mõistab oma probleeme ja on valmis neid lahendama.</i>	<i>Suhted lähedaste pereliikmetega. Oskus mõista teiste inimeste seisukohti.</i>

<i>Töötamine</i>	<i>Üksus</i>	<i>2016–2019</i>	<i>Säilib tööharjumus ning sissetulek, vähenevad rahalised nõuded.</i>	
<i>Pere- ja paarisuhete vägivalda vähendamise programm</i>	<i>Sotsiaaltöötaja</i>	<i>2017</i>	<i>Kinnipeetav suudab ennast valitseda, mõistab oma rolli konfliktide tekkimisel ning oskab probleeme lahendada ilma vägivaldta.</i>	<i>Suhted abikaasa või elukaaslasega. Suhted lastega ja vanemaoskused. Vägivaldne käitumine.</i>
<i>Vabanemiseelne nõustamine</i>	<i>Kontaktisik</i>	<i>2017 /2019</i>	<i>Kinnipeetav on saanud vastused vabanemisega seonduvatele praktilistele küsimustele.</i>	<i>Eluaseme sobilikkus.</i>
<i>Isikut tõendava dokumendi taotlemine</i>	<i>Kontaktisik</i>	<i>2019</i>	<i>Kinnipeetaval on vabanedes kehtiv isikut tõendav dokument.</i>	

Tegevuste valikul saab lähtuda riskihinnangus esitatud ettepanekutest riskide maandamiseks. Riskihinnangus nimetatud tegevused on täitmiskava koostajale soovituslikud.

Näide: Kinnipeetavat on kriminaalkorras karistatud kolmel korral, iseloomulik on vägivalda kasutamine; kõik teod on seotud enesevalitsuse kaotamisega, soodusteguriks on alkohol. Viimane süüdimõistmine on kehalise väärkohtlemis eest – ühise alkoholitarvitamise käigus tekkinud konfliktsituatsioonis kaotas enesevalitsuse. Esmases riskihindamises on riske maandavate tegevustena planeeritud „Sotsiaalsete oskuste arendamise programm“ ja vestlused alkoholi kuritarvitamisest. Juhtumikorraldaja leiab, et kuritegeliku käitumise põhjusriskiks on alkoholi kuritarvitamine (kuriteo põhjused ja ajendid – sõltuvusprobleemid), ja näeb vajadust suunata kinnipeetav „Eluviisitreeningusse“. Kinnipeetava kohtlemistase on „keskmine“.

Karistusaja tegevuste planeerimise ja elluviimise eest vastutab juhtumikorraldaja, mistõttu teeb täitmiskava tegevuste lõpliku valiku kontaktisik. Riskihindamises esitatud ettepanekud ei ole juhtumikorraldajale siduvad, vaid pigem soovituslikku laadi. Antud näite puhul suunatakse kinnipeetav „Eluviisitreeningusse” ning suhtlemis- ja probleemilahendamiskuste arendamiseks nähakse ette vestlused psühholoogiga.

Üldjuhul on otstarbekas valida sellised tegevused, millega saab maandada mitut riskiteguri. Sama riskiteguri maandamisel mitme tegevusega on enamasti tegemist üleplaneerimisega. Samas ei ole siin jäika reeglit, kuna täitmiskava on individuaalne ning arvestama peab karistusaja pikkuse, maandamist vajavate riskitegurite arvukuse ja kinnipeetava kohtlemistasemega. Sekkumisprogramme planeeritakse enamasti sagedusega 1–2 programmi aastas.

Kui kinnipeetaval puudub motivatsioon oma käitumist muuta, siis planeeritakse tegevused selliselt, et enne oleks aega tegeleda kinnipeetavas motivatsiooni esilekutsumisega. Kontaktisiku vestlused kinnipeetava motiveerimiseks nähakse ette täitmisperioodi planeeringus.

7.4. Tegevused täitmisperioodil

Täitmiskava sisaldab kogu karistusaja planeeringule lisaks täitmisperioodi planeeringut, milles nähakse ette kinnipeetava suhtes rakendatavad konkreetset sekkumised lühema aja jooksul. Täitmisperiood on üks aasta alates täitmiskava kinnitamisest ning sekkumised planeeritakse kvartali täpsusega. Kui kinnipeetava karistuse pikkus jääb alla pooleteise aasta, siis hõlmavad täitmisperioodi tegevused kogu karistusaega.

Täitmisperioodi planeeringus tuleb detailselt kirjeldada, mida järgmise aasta jooksul tehakse, sh märgitakse ära motivatsiooni suurendamise tegevused, põhitegevused ning järeltegevused. Näiteks nähakse ette sekkumisprogrammide eel- ja jätkutegevused, hariduse omandamise puhul märgitakse klass või omandatav eriala, riigikeeleõppe korral omandatav tase.

Näide: Andrei Volkov		
Tegevused täitmisperioodil (II kv 2016 – I kv 2017)		
Tegevus	Läbiviija	Kvartal ja aasta
<i>Eluviisitreening</i>	<i>Sotsiaaltöötaja</i>	<i>II kvartal 2016</i>
<i>Töötamine majandustöödel</i>	<i>Üksus</i>	<i>II kvartal 2016 – IV kvartal 2016</i>
<i>Psühholoogiline nõustamine.</i>	<i>Psühholoog</i>	<i>III kvartal 2016 – IV kvartal 2016</i>
<i>Motiveerimine osalemiseks pere- ja paarisuhete vägivalda vähendamise programmis</i>	<i>Kontaktisik</i>	<i>IV kvartal 2016</i>
<i>Pere- ja paarisuhete vägivalda vähendamise programmi läbimine</i>	<i>Sotsiaaltöötaja</i>	<i>I kvartal 2017</i>
<i>Töötamine oskustöödel</i>	<i>Üksus</i>	<i>I kvartal 2017</i>

Täitmiskava viimases osas on kinnipeetava allkiri, täitmiskava tutvustamise kuupäev ja tutvustaja andmed. Kontaktisik selgitab kinnipeetavale täitmiskavas kavandatud tegevuste eesmärgid ja ajakava ning kinnipeetava vajaduste arvestamist, samuti täitmiskava täitmata jätmise võimalikke tagajärgi.¹³¹ Kinnipeetavale tehakse tema täitmiskavast koopia. Täitmiskava kinnitamisega lõppeb juhtumikorralduse planeerimisetapp ning protsess liigub edasi sekkumise etappi.

¹³¹ Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhend – RTL 2008, 43, 586; RT I, 07.02.2017, 8.

Kordamisküsimused

1. Milliseid andmeid kinnipeetava kohta kajastatakse individuaalses täitmiskavas?
2. Kui pikaks perioodiks planeeritakse tegevused kinnipeetava individuaalses täitmiskavas?
3. Kes otsustab karistusaja tegevuste valiku üle?
4. Kuidas määratakse kinnipeetava karistusajast tulenev avavanglasse ümberpaigutamise kuupäev?
5. Mida peab silmas pidama kinnipeetava täitmiskavast tuleneva avavanglasse ümberpaigutamise kuupäeva määramisel?
6. Millised tegevused määratakse avavanglasse ümberpaigutamise tingimusteks?
7. Millise detailsusega kajastatakse infot täitmisperioodi planeeringus?

III OSA: SEKKUMINE JA JÄLGIMINE KARISTUSE TÄIDEVIIMISEL

Õpiku III osa läbitöötamine võimaldab lugejal:

- kirjeldada kinnipeetava isiklike küsimuste lahendamist vanglas;
- tuua välja kinnipeetava vanglavälise suhtlemise eesmärgid ja võimalused;
- selgitada kontaktisiku rolli kinnipeetava lühiajalise väljasõidu planeerimisel ja hindamisel;
- selgitada kontaktisiku rolli kinnipeetava hariduse omandamise, tööhõive ja sekkumisprogrammide läbimise tagamisel;
- nimetada vanglateenistuses rakendatavaid sekkumisprogramme;
- selgitada nõustamise rolli kontaktisiku töös;
- nimetada nõustaja eetilisi kaalutlusi töös õigusrikkujatega;
- kirjeldada töös õigusrikkujatega sisalduvat läbipõlemise riski ja selle ennetamise võimalusi;
- tuua välja motiveeriva intervjuerimise eelised töös õigusrikkujatega;
- kirjeldada kontaktisiku ülesandeid kinnipeetava individuaalse täitmiskava jälgimisel ja uuendamisel.

8. SOTSIAALTÖÖ KARISTUSE TÄIDEVIIMISE PÕHIETAPIS

Vangistuse täideviimise vastuvõtuetapile järgneb põhietapp, mis kõige üldisemalt kujutab endast vangla igapäevast elukorraldust. See hõlmab nii süüdimõistetute taasühiskonnastamist kui ka nende meditsiinilist teenindamist, distsiplinaarset mõjutamist ja julgeolekumeetmete rakendamist. Põhietapi peamine eesmärk on kinnipeetava individuaalse täitmiskava ellurakendamine.¹³²

Arvestades, et paljudel kinnipeetavatel on ebarahuldav sotsiaal-majanduslik olukord ning lahendamist vajavaid probleeme, on sotsiaalse kompetentsuse ja toimetulekuvõime parandamine vajalik, et anda neile võimalus pöörduda edukalt tagasi ühiskonda.¹³³ Taasühiskonnastamise valdkonnas rõhutatakse põhietapi ülesannetena kinnipeetava õiguslikku nõustamist (abi vangistuse kandmise, isikliku toimetuleku, võlgade tasumise jms asjus), kinnipeetava abistamist sotsiaalselt oluliste ja positiivsete kontaktide säilitamisel ja loomisel (kokkusaamised, tugiisikute leidmine jms), haridust (toetust hariduse omandamise käigus tekkivate probleemide lahendamisel) ning tööd (eelkõige kinnipeetava toetamist kontakti loomisel ja säilitamisel tööandjaga).¹³⁴ Kinnipeetava võimekuse parandamisel pärast vabanemist ühiskonda naasta ja normaalselt funktsioneerida on roll kõigil vanglateenistujatel, sh kontaktisikul.

¹³² Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 1), lk 98.

¹³³ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 179.

¹³⁴ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 145.

8.1. Abi juriidilistes ja toimetulekut puudutavates küsimustes

Vabadusekaotusega kaasnevad paratamatult liikumispiirangud, mistõttu eeldavad asjaajamised vanglapoolset abi ja vahendamist. Enamasti pöörduvad kinnipeetavad oma isiklike küsimustega esmalt kontaktisiku poole. Olenevalt teemast abistab kontaktisik kinnipeetavat ise või suunab küsimuse sotsiaaltöötajale. Milline on täpne tööjaotus kontaktisiku ja sotsiaaltöötaja vahel, sõltub vangla töökorraldusest.

Kuivõrd kinnipeetava õiguskuulekale käitumisele suunamisel on oluline tema iseseisva toimetulekuvõime suurendamine, abistatakse kinnipeetavat põhimõttel „nii palju kui vajalik ja nii vähe kui võimalik“. Ametnike abi seisneb peaaesjalikult info andmises, kontaktide vahendamises, taotlusvormide täitmise juhendamises, samas kui asjaajamine ja suhtlemine ametiasutustega on eelkõige kinnipeetava enda ülesanne.

Üheks vanglapraktikas sageli ettetulevaks teemaks, millega võidakse kontaktisiku poole pöörduda, on perekonnaseisutoimingute korraldamisega seonduvad küsimused. Perekonnaseisutoimingud on sünni, surma, abielu ja lahutuse registreerimine, samuti uue isikunime andmine (nimemuutmine) ning perekonnaseisuandmete muutmine rahvastikuregistris, mida reguleerib perekonnaseisutoimingute seadus.¹³⁵ Kuna paljudel juhtudel on asjaajamise käigus vajalik teha tõestamistoiminguid, siis on vangladirektorile antud õigus kinnitada kinnipeetava ja vahistatu allkirja õigsust ning kinnipeetava taotlusel dokumendi ärakirja ja väljavõtte õigsust.¹³⁶

Abielu sõlmimine

Õigus abielu sõlmida on perekonnaseisuametnikul, notaril ja selleks õigust omaval vaimulikul. Abiellumiseks esitavad abiellujad ühise kirjaliku abiellumisavalduse. Kinnipeetav võib valida, kas esitada avaldus vangla kaplanile või notarile. Soovides kiriklikku laulatust, esitab kinnipeetav taotluse abielu sõlmi-

¹³⁵ Perekonnaseisutoimingute seadus – RT I 2009, 30, 177; RT I, 10.03.2016, 8.

¹³⁶ Notariaadiseadus – RT I 2000, 104, 684; RT I, 10.03.2016, 4; § 53.

miseks vangla kaplanile. Ilmaliku abielu sõlmimiseks lepib kinnipeetav esmalt notariga kokku abielu sõlmimise kuupäeva arvestusega, et vanglal jääks vajalike ettevalmistuste tegemiseks aega vähemalt üks kuu. Abielu sõlmimiseks vanglas esitab kinnipeetav taotluse kontaktisikule, lisades toimingu eeldatava kuupäeva, kaasavõetavate asjade nimistu ja sissepääsu vajavate isikute andmed (praktikas on tavapärane ka see, et taotluse koos vajaliku infoga esitab notari). Kontaktisik edastab kinnipeetava taotluse ning info abielu sõlmimise kuupäeva, saabuvate külaliste ja kaasavõetavate asjade kohta järelevalveosakonnale.

Abielu lahutamine

Abikaasade vastastikusel kokkuleppel võib abielu lahutada abikaasade ühise kirjaliku avalduse alusel perekonnaseisuasutuses või notari juures. Kui abikaasa ei saa ühise avalduse esitamiseks isiklikult perekonnaseisuasutusse või notari juurde ilmuda, võib ta esitada notariaalselt tõestatud eraldi avalduse. Abielu ei lahutata varem kui ühe kuu ja hiljem kui kolme kuu möödumisel avalduse esitamisest. Pärast abielu lahutamise avalduse esitamist määrab perekonnaseisuaametnik või notari abielulahutuse päeva. Sellel päeval lahutab perekonnaseisuaametnik või notari mõlema abikaasa kohalolekul nende abielu. Abielu võib lahutada ühe abikaasa kohalolekuta, kui ta ei saa mõjuval põhjusel perekonnaseisuasutusse ilmuda ja esitatakse tema notariaalselt tõestatud nõusolek abielu lahutamiseks tema kohalolekuta. Kui kinnipeetav soovib abielu lahutada ning abikaasade vahel ei ole vaidlust, lepib kinnipeetav ise kokku kohtumise notariga vanglas. Kontaktisiku ülesanne on vajaduse korral edastada kinnipeetavale notari kontaktandmed. Kui abikaasad vaidlevad abielu lahutamise või lahutusega seotud asjaolude üle, lahutab abielu kohus ühe abikaasa hagi alusel teise abikaasa vastu.

Lapse sünni registreerimine ja isaduse omaksvõtt

Lapse sünd registreeritakse vanema avalduse alusel esimese elukuu jooksul perekonnaseisuasutuses. Sünni registreerimise avalduse võib esitada ükskõik

millisele valla- või linnavalitsusele või maavalitsusele perekonnaseisuasutusse isiklikult kohale tulles või esitades avalduse, millel on seadusliku esindaja allkiri notariaalselt kinnitatud. Kinnipeetava või vahistatud vanema allkirja õigsuse tema lapse sünni registreerimise avaldusel kinnitab notar või vangladirektor.¹³⁷ Kui vanemad ei ole omavahel abielus, kuid soovivad saada kantud lapse sünniakti vanematena, esitatakse põlvnemise kinnitamiseks lapse sünni registreerimise avaldusega koos isaduse omaksvõtu avaldus. Isadust saab omaks võtta ka pärast sünni registreerimist. Isaduse omaksvõtuks on vajalik lapse ema nõusolek.¹³⁸ Kinnipeetava või vahistatud vanema isaduse omaksvõtu avaldus peab olema notariaalselt tõestatud.¹³⁹ Kontaktisik annab vajaduse korral kinnipeetavale avalduse vormi (isaduse omaksvõtu avaldus pärast sünni registreerimist¹⁴⁰) ja notari kontaktandmed. Sarnaselt toimitakse, kui kinnipeetav avaldab soovi põlvnemise välistamiseks vastavalt perekonnaseadusele¹⁴¹ – kui lapse emaga abielus olev mees ei ole last eostanud ja abikaasad on selle kohta perekonnaseisuasutusele esitanud ühise avalduse (põlvnemise välistamise avaldus¹⁴²), ei loeta meest lapse isaks.

Isaduse tuvastamine

Isadust saab tuvastada DNA-analüüsi alusel kas osapoolte soovil kohtuväliselt või isaduse vaidlustamisel kohtu poolt määratuna. Kohtuväliselt tellitud uuringu korral peavad kõik isikud, kelle DNA-d uuritakse, olema sellest informeeritud ja selle uuringuga nõus. Kõik asjaosalised peavad minema proove andma ekspertiisiasutusse samal ajal. Kui isadus on vaidlustatud, tuvastab isa-

¹³⁷ Perekonnaseisukannete tegemise ning väljatrüki edastamise ja säilitamise kord – RT I 2010, 36, 220; RT I, 16.12.2014, 2, § 19.

¹³⁸ Perekonnaseadus – RT I 2009, 60, 395; RT I, 21.12.2016, 12; § 89.

¹³⁹ Perekonnaseisukannete tegemise ning väljatrüki edastamise ja säilitamise kord – RT I 2010, 36, 220; RT I, 16.12.2014, 2, § 19.

¹⁴⁰ Perekonnaseisuasutusele esitatavate avalduste, paberil tehtavate perekonnaseisukannete ja perekonnaseisuandmete väljavõtete vormid, abieluvõimetõendile kantavad andmed ning mitme keelses väljavõttes kasutatavate keelte loetelu – RTL 2010, 25, 445; RT I, 14.02.2017, 6; Lisa 2.

¹⁴¹ Perekonnaseadus – RT I 2009, 60, 395; RT I, 21.12.2016, 12; § 85.

¹⁴² Perekonnaseisuasutusele esitatavate avalduste, paberil tehtavate perekonnaseisukannete ja perekonnaseisuandmete väljavõtete vormid, abieluvõimetõendile kantavad andmed ning mitmekeelses väljavõttes kasutatavate keelte loetelu – RTL 2010, 25, 445; RT I, 14.02.2017, 6; Lisa 3.

duse kohus. Isaduse vaidlustamise õigus on mehel, kelle isadus on tuvastatud tulenevalt abielust lapse emaga või kes on isaduse omaks võtnud, samuti lapse emal ja lapsel. Ühe aasta jooksul lapse sünnist arvates võib isaduse vaidlustada ka mees, kes taotleb oma isaduse tuvastamist selle mehe asemel, kelle isadus on kindlaks tehtud tulenevalt abielust lapse emaga või kes on isaduse omaks võtnud.¹⁴³ Isaduse vaidlustamiseks tuleb esitada kohtule hagiavaldus. Kuivõrd DNA-analüüsiks tuleb anda proov ekspertiisiasutuses kohapeal, on otstarbekas teha seda pärast vanglast vabastamist.

Nime muutmise

Isikule uue eesnime, perekonnanime või isikunime andmiseks esitab isik perekonnaseisuasutusele vormikohase avalduse isiklikult ja kirjalikult või digitaalallkirjaga kinnitatult. Kinnipidamisasutuses viibiva isiku tuvastab ja tema allkirja õigsust avaldusel kinnitab vangladirektor. Avalduses tuleb märkida uue eesnime, perekonnanime või isikunime taotlemise põhjus.¹⁴⁴ Nimemuutmise otsustab kas Siseministeeriumi asekanstler või maavalitsuse (sh Tallinna Perekonnaseisumeti) ametnik otsusega. Olenevalt vanglast annab kontaktisik või sotsiaaltöötaja kinnipeetavale avalduse vormi (uue eesnime, perekonnanime või isikunime andmise avaldus)¹⁴⁵ ning vajaduse korral abistab avalduse täitmisel.

Lisaks perekonnaseisutoimingute korraldamisele vajavad kinnipeetavad abi ka muudes juriidilistes ja toimetulekut puudutavates küsimustes. Kui kinnipeetaval on vaja tõendada oma isikut ja tal puudub kehtiv isikut tõendav dokument, on tal õigus taotleda vanglas kinnipidamise kohta õiendit, mis on isikut tõendav dokument isikut tõendavate dokumentide seaduse tähenduses. Vanglas kinnipidamise õiendiga võib kinnipeetav tõendada oma riigis viibimise seaduslikkust ja isikut avalik-õiguslikes ja eraõiguslikes suhetes, sealhulgas perekonnaseisutoimingute ja notariaaltoimingute tegemisel.¹⁴⁶

¹⁴³ Perekonnaseadus – RT I 2009, 60, 395; RT I, 21.12.2016, 12; § 91.

¹⁴⁴ Nimeseadus - RT I 2005, 1, 1; RT I, 06.03.2015, 32.

¹⁴⁵ Isikule uue eesnime, perekonnanime või isikunime andmise kord ja avalduse vorm – RT I 2010, 57, 378; RT I, 18.07.2015, 8; Lisa.

¹⁴⁶ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 18¹.

Pärandi vormistamine

Pärimismenetluse läbiviimiseks ja pärimistunnistuse saamiseks tuleb esitada notarile pärimismenetluse algatamise avaldus, mille notar koostab ja tõestab. Menetlust võib läbi viia iga Eesti notar, sõltumata pärandaja viimasest elukohast. Menetleb notar, kellele esitatakse antud pärimisasjas esimene pärimismenetluse algatamise avaldus. Notar väljastab pärimistunnistuse, kui pärija pärimisõigus ja selle ulatus on piisavalt tõendatud (esitatud vastavad dokumendid, nt sugulust või abielu tõendavad dokumendid või testament). Kinnisvaraomniku surma puhul kinnistusraamatu andmed kinnistu omaniku kohta automaatselt ei muutu. Pärast pärimistunnistuse väljastamist on pärijal võimalik paluda notaril koostada ja edastada vastavasisuline avaldus koos pärimistunnistusega kinnistusosakonnale.

Kui pärimismenetluse algatamiseks on vaja taotleda dokumente (nt surmatunnistus) või teha päringuid ametiasutustesse, siis vajaduse korral saab kinnipeetava allkirja õigsust kinnitada vangla direktor. Pärandiga seotud küsimuste lahendamiseks võtab kinnipeetav ühendust notariga, kontaktisik vahendab vajaduse korral kontaktandmeid.

Elamisloa taotlemine

Välismaalasel peab Eestis viibimiseks olema seaduslik alus, milleks kinnipeetava, vahistatu ja arestialuse puhul on vahetult seadusest, kohtulahendist või haldusaktist tulenev õigus või kohustus Eestis viibida ja neil ei pea kinnipidamisasutuses viibimise ajal olema Eestis viibimiseks muud seaduslikku alust.¹⁴⁷ Isikut tõendavate dokumentide seaduse kohaselt ei pea vanglas kinnipeetaval isikul olema isikutunnistust, elamisloakaarti ega Eesti Vabariigi väljaantud reisidokumenti.¹⁴⁸ Elamisloa olemasolu muutub aktuaalseks kinnipeetava ennetähtaegse vabastamise võimaluse avanemisel. Vanglast vabastamise kord näeb ette, et sotsiaaltöötaja esitab vähemalt kuus kuud enne elamisloata või tähtaegse elamisloaga välismaalasest kinnipeetava vanglast vabane mist või võimalikku tingimisi ennetähtaegset vabastamist Politsei- ja Piirival-

¹⁴⁷ Välismaalaste seadus – RT I 2010, 3, 4; RT I, 03.01.2017, 6, § 43.

¹⁴⁸ Isikut tõendavate dokumentide seadus – RT I 1999, 25, 365; RT I, 22.03.2017, 2; § 7¹.

veametile päringu, et välja selgitada välismaalasest kinnipeetavale elamisloa andmine.¹⁴⁹

Kinnipidamisasutuses viibiva kinnipeetava, vahistatu või arestialuse tähtajalise elamisloa vormikohase taotluse edastab välismaalase poolt selleks volitatud kinnipidamisasutuse ametnik või töötaja. Kinnipeetav võib elamisloa taotluse esitada posti teel kinnipidamisasutuse kaudu kinnipidamisasutuse kaaskirjaga, kui tema isikusamasust on kontrollinud kinnipidamisasutuse ametnik või töötaja.¹⁵⁰ Kontaktisiku ülesanne on jälgida, millal on õige aeg alustada kinnipeetavale isikut tõendava dokumendi taotlemist, ning edastada vastav info e-kontakti kaudu vanglas selle teemaga tegelevale ametnikule.

Toimetulek võlgnevustega

Võlanõustamise eesmärk on ülemäärase võlgnevuse muutmine talutavaks või selle likvideerimine, toimetulekuvõime tugevdamise kaudu uute võlgade tekkimise vältimine ning võlaprobleemidega seonduvate muude probleemide lahendamise koostöös teiste organisatsioonidega. Ühtlasi on eesmärk teadvustada võlgnikule ülemäärase võlgnevuse põhjuseid ja tagajärgi, õpetada võlgnikku tulevikus uut võlgnevust vältima ning säilitama tasakaalu tulude ja kulude vahel. Võlanõustamisteenus hõlmab eri toiminguid võlgniku abistamiseks võlgnevuse korral, sh isiku nõustamist, juhendamist ja edasiste võlgade tekkimise ennetamisega seonduvaid toiminguid. Teenuse käigus abistatakse/nõustatakse isikut võlakohustuste kaardistamisel, võlanõuete õiguspärasuse hindamisel, majapidamiseelarvete koostamisel ja järgimisel (nt majapidamisraamatu kasutusele võtmine), säästliku majapidamise korraldamisel (nt soovitud elektrienergia säästlikuks kasutamiseks), lisaressursside otsimisel ja läbirääkimistel võlausaldajatega.¹⁵¹

Võlanõustamisteenust osutab ametnik, kellel on vastav väljaõpe. Kui vanglas puudub eraldi väljaõppega võlanõustaja, nõustab kinnipeetavaid

¹⁴⁹ Kinnipeetava vanglast vabastamise kord – RTL 2001, 20, 273; RT I, 29.12.2013, 48; § 4².

¹⁵⁰ Välismaalaste seadus – RT I 2010, 3, 4; RT I, 03.01.2017, 6, § 214.

¹⁵¹ Võlanõustamisteenus. Kohalike omavalitsuste sotsiaalteenuste soovituslikud juhised. Sotsiaalministeerium 2014, arvutivõrgus: <http://www.sm.ee/tegevus/sotsiaalhoolekanne/kohalikeomavalitsuste-sotsiaalteenuste-soovituslikud-juhised/volanoustamisteenus.html>.

võlgadega seonduvatel teemadel kriminaalhooldusametnik või sotsiaaltöötaja. Sellisel juhul edastab kontaktisik kinnipeetava soovi võlanõustamiseks vastavale teenistujale.

8.2. Kinnipeetava vanglaväline suhtlemine

Kinnipeetava vanglavälise suhtlemise regulatsioon vangistusseaduses määratleb nimetatud suhtlemise eesmärgina kontaktide säilimist lähedaste inimestega – perekonna, sugulaste, sõprade ja teiste isikutega, kellega lävimine on kinnipeetava huvides ning kes avaldavad talle positiivset mõju. Vanglaväline suhtlemine aitab ühtlasi kaasa vangistuse täideviimise eesmärgi täitmisele, sest kontaktid väljaspool vanglat on kinnipeetava taasühiskonnastamise lahutamatu ja vältimatu tingimus. Positiivsete suhete säilitamise või taasloomiseta on lülitumine ühiskonda pärast vabanemist raskendatud. Seadusest tulenevalt on vanglal kohustus soodustada kinnipeetava vanglavälist suhtlemist ning hoolitseda tema vanglavälise kontaktide kui sotsiaalsete sidemete säilimise ja arendamise eest ka laiemas tähenduses.¹⁵² Uurimistulemused näitavad, et stabiilsed peresuhted ja sidemed kogukonnaga vähendavad uue kuriteo toimepanemist endiste vangide poolt.¹⁵³

Erialakirjanduses on pööratud suurt tähelepanu sellele, et vangistus mõjub negatiivselt peresuhetele. Vangistus mitte ainult ei võta kinnipeetavalt võimalust pakkuda tuge ja hoolitsust oma perele ja lastele, vaid piirab ka abikaasade ja vanemate-lastete läbikäimist. Vangistusest tingitud pinged peresuhetes muudavad sageli raskeks pere koos hoidmise ka pärast kinnipeetava vabanemist.¹⁵⁴ Õigus pereelule on üks inimese põhiõigusi.¹⁵⁵ See ei ole mitte üksnes kinnipeetava õigus, vaid ka pereliikmete põhiõigus ning ühiskonna huvi tervikuna. Pereelu ja pereliikmete külastuste olulisus kinnipeetavate jaoks on leidnud

¹⁵² Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 80.

¹⁵³ Mills, A., Codd, H. Prisoners' families and offender management: Mobilizing social capital. *Probation Journal* 2008, 55(1), 9–24, p 9.

¹⁵⁴ Seiter, R. P. (viide 4), p 191.

¹⁵⁵ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon – RT II 2010, 14, 54.

tõestamist mitmes uuringus. Näiteks seostub suhete olemasolu madalama enesevigastuste määraga vangistuse ajal. Samuti on perekond üks olulisim faktor, mis mõjutab kinnipeetava taaskohanemist pärast vabanemist. Pereliikmed, kes suhtlevad kinnipeetavaga vangistuse ajal, pakuvad ka vabanemisjärgselt abi ja toetust, nagu näiteks elukoht ja abi töökoha leidmisel, mis vähendab märkimisväärselt retsidiivsust. Lisaks on pereliikmed sageli moraalseks toeks, mis võib panna kinnipeetava võtma rohkem vastutust oma tegude eest ning hoiduma edaspidi kuritegevusest. Abielu ja vanemarolliga muutub inimese minapilt, identiteet ja elustiil, mis mõjutavad kinnipeetavat õiguskuulekalt käituma, kuna kuriteoga kaasneb liigne risk neist suhetest ilma jääda. Kui loodud perekond – abikaasa/elukaaslane ja lapsed – suurendab kuritegevusest loobumise motivatsiooni, siis päritoluperekonna roll on oluline eelkõige materiaalse ja emotsionaalse toetuse pakkumisel selle eesmärgi saavutamiseks. Kontaktid perekonnaga tugevdavad sotsiaalseid sidemeid, kaasatust ühiskonnas ja sotsiaalset kapitali, mis on seotud eduka taaskohanemisega ja korduvkuriteo tõenäosuse vähenemisega. Õigus perekonnaelule hõlmab õigust abielluda, õigust luua perekond, vanemakohustuste ja lapse õiguste tagamist ning perekülastusi.¹⁵⁶

Euroopa vanglareeglistiku kohaselt tuleb kinnipeetaval võimalikult tihti lubada suhelda oma perekonna ning isikute ja organisatsioonidega väljaspool vanglat, arvestades vangide kohtlemise nõudeid, julgeolekut ja kehtestatud korda.¹⁵⁷ Sellest eesmärgist kantuna on lähedastega suhete säilitamine vastavalt vajadusele kajastatud ka kinnipeetava individuaalses täitmiskavas. Samas tuleb silmas pidada, et mitte alati ei ole suhete säilitamine kooskõlas vangistuse täideviimise eesmärkidega. Kui pereliikmete seas on kriminaalse taustaga või kuritegeliku mõteviisiga liikmeid, kes ei toeta seaduskuuleka eluviisi suunas toimuvaid muutusi, siis selliste suhete säilitamine võib saada takistuseks kinnipeetava taasühiskonnastamisel. Näiteks kui kinnipeetav on pannud kuriteo (narkootikumide käitlemine) toime koos elukaaslasega, kuriteo üks põhjus on olnud vajadus varustada elukaaslast narkootikumidega, kinnipeetav on kriminaalhooldusel olles katkestanud talle määratud statsionaarse võõrutusravi,

¹⁵⁶ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 229–230.

¹⁵⁷ European Prison Rules (viide 60).

kuna elukaaslane olevat lubanud teha enesetapu, ning käitumiskontrolli nõuete rikkumise tõttu pöörati karistus täitmisele, võib sellises suhtes näha korduvku-riteoriski. Seega tuleb vanglavälise suhtlemise soodustamisel keskenduda kinnipeetava õiguskuulekat toimetulekut toetavatele suhetele.

Vanglavälise suhtlemise soodustamiseks vanglas on mitmeid võimalusi. Üheks on kinnipeetava kokkusaamised pereliikmetega, mis on taasühiskonnastamise protsessi oluline komponent.¹⁵⁸ Vangistusseadus näeb ette kinnipeetava lühiajalised (VangS § 24) ja pikaajalised (VangS § 25) kokkusaamised.¹⁵⁹ Lühiajaline kokkusaamine on kinnipeetavale vähemalt üks kord kuus lubatav järelevalve all toimuv kuni kolmetunnine kohtumine perekonnaliikmetega või muude isikutega, kelle maine osas ei ole vangla juhtkonnal põhjendatud kahtlusi. Kahtluse all mõeldakse eelkõige selliseid, mis annavad alust eeldada kokkusaaja kahjulikku mõju kinnipeetavale ning mis seetõttu takistaksid karistuse täideviimise eesmärgi saavutamist. Kokkusaaja maine võib olla kahjustatud näiteks tema karistatusega, kuritegelike sidemete tõttu või muu negatiivse mõju tõttu kinnipeetavale.¹⁶⁰ Lühiajaline kokkusaamine toimub kinnipeetava või kokkusaaja kirjaliku taotluse alusel.

Kui kokkusaamist taotleb isik väljaspool vanglat, broneerib ta endale telefoni või e-posti teel aja ning teabe- ja uurimisosakonna ametnikud kontrollivad taotleja tausta. Kui taotluse esitab kinnipeetav, kontrollib kontaktisik, kas kinnipeetav võib kokkusaamisele tulevate isikutega suhelda (st ei ole suhtlemispiiranguid) ning kas kinnipeetavale ei ole määratud distsiplinaarkaristuseks kokkusaamise keeldu. Kui ei ole alust kokkusaamise keelamiseks, kooskõlastab kontaktisik kinnipeetava taotluse ning edastab selle järelevalveosakonna ametnikule, kes broneerib aja. Kontaktisik teavitab kinnipeetavat kokkusaamise ajast. Samuti teavitab kontaktisik kinnipeetavat eitavast otsusest ning vajaduse korral koostab kirjaliku vastuse.

Pikaajaline kokkusaamine on kooselamine perekonnaliikmega ilma pideva järelevalveta vangla selleks ettenähtud ruumides, kus kinnipeetaval on võimalik

¹⁵⁸ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 235.

¹⁵⁹ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4.

¹⁶⁰ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 82.

suhelda, süüa, pesta ja magada. Euroopa vanglareeglistik näeb ette, et kokkusaamised peavad olema korraldatud tavaelule võimalikult sarnasel viisil, mis aitaks kinnipeetaval säilitada ja edendada peresuhteid.¹⁶¹ Pikaajalisi kokkusaamisi võimaldatakse abikaasa, isa, ema, vanaisa, vanaema, lapse, lapsendaja, lapsendatu, võõras- või kasuvanema, võõras- või kasulapse, venna või õega. Sugulusaste peab olema dokumentaalselt tõestatud. Lisaks lubatakse pikaajalisi kokkusaamisi faktilise abikaasaga (s.o mitteabieluline kooselu – vabaabielu) tingimusel, et neil on ühised lapsed või vähemalt kaks aastat väldanud kooselu enne karistuse kandmise algust. Faktilise abielu tingimused peab tõendama kokkusaaja esimesel kokkusaamisel.¹⁶² Tõendeid hindab kontaktisik ning teabe- ja uurimisosakonna ametnikud, lõpliku otsuse teeb üksuse juht. Praktikast on tõenditena kasutatud ühiseid fotosid, arveid, üüri- ja rendilepinguid, registrisse kantud sõiduki kaaskasutaja andmeid, politsei ja kriminaalhoolduse dokumente, kohtuotsuseid, milles on välja toodud, et elukaaslased on koos õigusvastaseid tegusid toime pannud, kohaliku omavalitsuse andmeid koduküllastuste, sotsiaaltoetuste maksmiste kohta jms. Ühiste laste olemasolu kontrollitakse rahvastikuregistrist. Kui faktiline kooselu on tõendatud, fikseerib kontaktisik selle kinnipeeturegistris.

Pikaajalise kokkusaamise taotlemiseks annab kontaktisik kinnipeetavale vastava vormi (kokkusaamise taotlus). Kontaktisik kontrollib, kas isikul, kes soovib pikaajalisele kokkusaamisele tulla, on selleks õigust. Samuti kontrollib kontaktisik, kas kinnipeetavale ei ole määratud distsiplinaarkaristuseks pikaajalise kokkusaamise keeldu. Kinnipeetav esitab taotluse vähemalt üks kuu enne taotletavat kokkusaamist ning taotluste põhjal koostatakse kokkusaamiste igakuine graafik. Olenevalt vanglast koostab graafiku järelevalveosakond, kooskõlastades taotluse teabe- ja uurimisosakonnaga või teeb kontaktisik järelevalveosakonna vastavas tabelis broneeringu vastavalt üksusele ettenähtud tubade ja päevade arvule.

Kinnipeetavale võimaldatakse vähemalt üks pikaajaline kokkusaamine üks kord poole aasta jooksul.¹⁶³ Kokkusaamine kestab üldjuhul üks ööpäev. Põhjen-

¹⁶¹ European Prison Rules (viide 60).

¹⁶² Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 85.

¹⁶³ Vangla sisekorraeskiri – RTL 2000, 134, 2139; RT I, 21.04.2016, 14; § 45.

datud juhtudel (nt lähedased tulevad välismaalt) võib vanglateenistuse ametnik kinnipeetava pikaajalise kokkusaamise taotluse lahendamisel pikendada pikaajalist kokkusaamist kuni kolme ööpäevani, kui see on kooskõlas vangistuse täideviimise eesmärkidega ning kinnipeetava käitumine on karistuse kandmise ajal olnud hea.¹⁶⁴

Kõige vahetum viis suhete hoidmiseks lähedastega on väljasõidu võimaldamine.¹⁶⁵ Lühiajaline väljasõit on võimalik kahel alusel: erakorraline perekondlik sündmus (nt pereliikme raske haigus või surm) ja väljasõit vastava plaani alusel. Esimene neist võib kesta kuni seitse päeva, teine kuni 21 päeva aastas ning üldjuhul kasutatakse seda osade kaupa (nt võib väljasõitu taotleda ka üheks päevaks osalemiseks sugulase matusel või asjaajamiseks ametiasutustes). Väljasõit plaani alusel kujutab endast sisuliselt sotsiaaltöö vormi ning selle eesmärk on vabanemisyrgsete töö-, õppimis-, eluaseme ja muude asjade korraldamine, seega ei ole väljasõit õiguslikult käsitatav puhkusena. Sisuliselt võib väljasõitu käsitleda puhkusena selles mõttes, et see toimib vanglastressi leevendavana.¹⁶⁶ Väljasõiduõigust ei ole kinnipeetaval, kes kannab eluaegset vangistust või on põgenemiskalduvusega. Kinnises vanglas karistust kandvale kinnipeetavale võib anda loa lühiajaliseks väljasõiduks, kui ta on karistusest ära kandnud vähemalt ühe aasta. Kinnipeetavale, kes kannab vanglas karistust esimese astme kuriteo tahtliku toimepanemise eest vähemalt teist korda, võib vanglateenistuse ametnik anda loa lühiajaliseks väljasõiduks, kui kinnipeetav on tegelikult ära kandnud vähemalt poole mõistetud karistusajast. Avavanglas karistust kandvale kinnipeetavale võib vanglateenistuse ametnik anda loa lühiajaliseks väljasõiduks, sõltumata kinnipeetava ärakantud karistuse kestusest.¹⁶⁷

Väljasõidutaotluse rahuldamise otsustab üksuse juht. Lühiajalise väljasõidu lubamise otsustamisel arvestatakse kuriteo toimepanemise asjaolusid, individuaalse täitmiskava täitmist ja kooskõla vangistuse täideviimise eesmär-

¹⁶⁴ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4.

¹⁶⁵ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 245.

¹⁶⁶ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 99.

¹⁶⁷ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4.

kidega. Täpsemad taotluse rahuldamise otsustamisel arvestatavad asjaolud ning loa andmisest keeldumise põhjused on sätestatud vangla sisekorraeeskirjas.¹⁶⁸ Praktikast on keeldumise põhjusteks enamasti kinnipeetava kehtivad distsiplinaarkaristused, põgenemisohtlikkus, ebapiisav või ebaselge väljasõidu põhjus.

Kui väljasõit toimub vabanemisjärgsete asjade ajamise eesmärgil, koostatakse alati väljasõiduplaan. Plaani koostab kinnipeetav kontaktisiku abiga ning selles tuleb ära näidata, milliseid asju kavatseb kinnipeetav väljasõidu ajal ajada. Ka peab plaanist ilmnema, miks ei ole asja võimalik ajada vanglast kirja teel ja on vaja käia kohapeal. Tingimisi enne tähtaega vabanemise aja lähene mine ei ole iseenesest lühiajalise väljasõidu lubamisalus, kuid sellel võimalusel on oluline tähtsus tavaellu sulandumisel. Seetõttu võib väljasõiduplaani koostamisel seda arvestada, kuivõrd kinnipeetava kindlusetus tuleviku suhtes ei aita kaasa vangistuse täideviimise eesmärkide saavutamisele.¹⁶⁹ Erakorralise perekondliku sündmusega seotud väljasõidu korral väljasõiduplaani ei koostata, selle asemel tuleb esitada erakorralist sündmust kinnitav dokument (nt surmatunnistus, arstitõend).

Väljasõiduplaani koostamisel võib kontaktisik anda kinnipeetavale vabanemisjärgse toimetuleku toetamiseks lisaülesandeid. Näiteks võib lasta kinnipeetaval koostada pere-eelarve. Kui kinnipeetav on läbinud mõne sekkumisprogrammi, võib ülesanne seisneda omandatud oskuste praktiseerimises ja eneseanalüüsis. Näiteks kui kinnipeetav on osalenud „Eluviisitreeningus“, siis saab ta väljasõidul olles üles märkida, kas ja millised olid riskiolukorrad, kuidas ta nendega toime tuli, millistest programmis omandatud oskustest oli abi himuga toimetulekul jne.

Pärast väljasõidult naasmist on kontaktisikul kohustus kahe päeva jooksul arutada kinnipeetavaga:

- väljasõiduplaanis ettenähtud ülesannete täitmist;
- milliseid toiminguid kinnipeetav tegi ja millised on nende tulemused;

¹⁶⁸ Vangla sisekorraeeskiri – RTL 2000, 134, 2139; RT I, 21.04.2016, 14.

¹⁶⁹ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 99.

- millised toimingud jäid tegemata ja mis põhjusel;
- millised ülesanded tuleb kinnipeetaval väljasõiduplaani kohaselt täita järgmise väljasõidu ajal.¹⁷⁰

Kontaktisik annab väljasõiduplaani täitmisele hinnangu ja esitab oma ettepanekud järgmise väljasõidu kavandamise kohta, tehes sellekohase kande kinnipeeturegistrisse. Kinnipeetava väljasõiduplaani täitmist arvestatakse järgmiste väljasõitude planeerimisel ja lubamise otsustamisel.

Kordamisküsimused

- 1. Millised on sotsiaaltöö kesksed teemad vangistuse täideviimise põhietapis?**
- 2. Milline on kontaktisiku roll kinnipeetava isiklike küsimuste lahendamisel?**
- 3. Kuidas saab kinnipeetav, kellel puudub isikut tõendav dokument, tõendada oma isikut juriidiliste toimingute tegemisel?**
- 4. Mis on kinnipeetava vanglavälise suhtlemise eesmärk?**
- 5. Kellega võimaldatakse kinnipeetavale kokkusaamisi vanglas?**
- 6. Mis on kontaktisiku roll kinnipeetava kokkusaamiste korraldamisel?**
- 7. Milline on kontaktisiku roll kinnipeetava lühiajalise väljasõidu planeerimisel ja hindamisel?**

¹⁷⁰ Vangla sisekorraeeskiri – RTL 2000, 134, 2139; RT I, 21.04.2016, 14; § 89.

9. HARIDUS JA TÖÖ

Vastavalt Euroopa vanglareeglistikule peab vangla elukorraldus olema võimalikult lähedane elu positiivsetele aspektidele ühiskonnas. Isikute kinnipidamine tuleb korraldada viisil, mis valmistaks neid ette iseseisvaks ja õiguskuulekaks eluks ning lihtsustaks vanglast vabanenute taaskohanemist ühiskonnas.¹⁷¹ Uurimused on näidanud, et korduvkurjategijaid iseloomustab ebastabiilne elustiil: neil on rohkem probleeme koolis ja nende haridustee katkeb varem, nad vahetavad sagedamini elu- ja töökohti ning nende paarisuhted on lühiajalised.¹⁷² Kinnipeetavate väljavaated ühiskonnas taaskohaneda eeldavad võimalust vanglas nii füüsiliselt kui ka vaimselt terveks jääda, osaleda tööhõives ning omandada haridust. Hoolikalt sisustatud karistusaeg võimaldab kasutada vanglas viibitud aega parimal viisil (nt hariduse või töökogemuse omandamine, mida vabaduses poleks ette võetud) ning piirab vangistuse negatiivset mõju.¹⁷³

9.1. Hariduse omandamine

Haridust vaadeldakse tänapäeval kui isiksuse arengu tagamise peamist vahendit ja olulist põhiõigust. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni lisaprotokollis kohaselt ei või kedagi jätta ilma õigusest haridusele.¹⁷⁴ Hariduse võimaldamine vangistuses on tähtis nii oskuste omandamisel

¹⁷¹ European Prison Rules (viide 60), p 5, p 6, p 102.1.

¹⁷² Zamble, E., Quinsey, V. L (viide 103), p 70.

¹⁷³ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 106–108.

¹⁷⁴ Esimene protokoll inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni juurde – RT II 2000, 11, 57, art 2.

kui ka õppimisharjumuse säilitamisel, soodustades sotsiaalset kohanemist ühiskonnas. 2010. aastal avaldatud retsidiivsusuuringu andmete kohaselt pani algharidusega isikutest ühe aasta jooksul pärast vabanemist uue kuriteo toime 49–57% vabanenutest, kesk- ja keskeriharidusega isikute puhul 33–42% vabanenutest. Kahe aasta jooksul pärast vanglast vabanemist oli uue kuriteo toime pannud 66–70% algharidusega isikutest ja umbes 50% keskharidusega isikutest.¹⁷⁵

Hariduse mõistet käsitletakse vangla kontekstis akadeemilisest haridusest laiemalt.¹⁷⁶ Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus vanglahariduse kohta rõhutab muu hulgas põhimõtet, et kõikidel kinnipeetavatel peab olema võimalus saada haridust, mis hõlmab üldharidust, kutseõpet, huvi- ja kultuurilist tegevust, kehalist kasvatust ja sporti, sotsiaalsete oskuste arendamist ja raamatukogu kasutamise võimalust.¹⁷⁷

Euroopa vanglareeglistiku kohaselt tuleb vanglas tagada kõigile kinnipeetavatele võimalus omandada haridus vastavalt nende individuaalsetele vajadustele ja püüdlustele. Erilist tähelepanu tuleb pöörata noortele ja erivajadustega kinnipeetavatele. Hariduse võimaldamise eesmärk on aidata vangidel ühiskonnas hästi kohaneda, kujundada nende väärtushinnanguid ja suurendada eneseteadvust. Kinnipeetavatele hariduse omandamise võimaldamine peab maksimaalsel võimalikul määral:

- a. sobituma riigi üldise haridussüsteemiga, et vangid võiksid pärast vabanemist oma haridusteed jätkata;
- b. kaasama vanglaväliseid haridusasutusi.¹⁷⁸

Vastavalt vangistusseadusele on hariduse omandamise eesmärk kindlustada kinnipeetav piisavate teadmiste, oskuste ja eetiliste tõekspidamisega, mis võimaldab tal jätkata vabaduses hariduse omandamist ja töötamist. Vanglateenistus suunab ja soodustab kinnipeetavaid hariduse omandamisel. Kinnipee-

¹⁷⁵ Ahven, A., Salla, J., Vahtrus, S. Retsidiivsuse Eestis. Justiitsministeerium, 2010, lk 77.

¹⁷⁶ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 199.

¹⁷⁷ Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus R (89) 12 vanglahariduse kohta, 1989, arvivõrgus: <http://www.epea.org/uploads/media/vanglaharidus.pdf>.

¹⁷⁸ European Prison Rules (viide 60).

tavale, kes ei valda eesti keelt, antakse tema soovil võimalus eesti keele õppimiseks.¹⁷⁹

Selleks et soodustada riigikeele omandamist, makstakse täiskasvanud kinnipeetavale, kes on ületanud õpikohustusliku vanuse piiri ja kellele õppimine on individuaalses täitmiskavas ette nähtud, riigikeele koolitusel osalemise eest tasu. Kinnipeetava vajaduse omandada riigikeelt selgitab välja riigikeele õppe korraldaja standardiseeritud testide tulemuste põhjal. Esmast riskihindamist läbiviiv ametnik edastab info keeletaseme testimise vajaduse kohta riigikeele õppe korraldajale ning kajastab pärast tulemuste selgumist keeletaseme riskihindamisankeedis. Riigikeele oskust ei testita ja riigikeelt ei suunata õppima neid kinnipeetavaid, kellele on määratud Eestisse sissesõidukeeld või keda ootab vangistuse ajal või pärast vangistust kas Eestist väljasaatmine või karistuse kandmise jätkamine väljaspool Eestit. Riigikeele õpetamise eesmärk on maandada kinnipeetava riski seoses eesti keele oskusega, mis toetab kinnipeetava edukat hakkamasaamist Eesti ühiskonnas. Väljasaadetavate, üleviidavate ja väljaantavate kinnipeetavate puhul on tegemist isikutega, kes ei jää Eestisse elama. Seetõttu puudub neil risk seoses eesti keele oskusega.

Õppimise tasu määrad kehtestab Vabariigi Valitsus määrusega. Iga kuu makstakse tasu määrast kinnipeetavale välja 30 protsenti ning ülejäänud 70 protsenti igakuisest määrast makstakse välja õppetöö lõpus pärast õppetöö läbimist positiivsete tulemustega. Õppetöö on läbitud positiivsete tulemustega, kui kinnipeetav on pärast õppekava läbimist omandanud vähemalt 51 protsenti õppeasutuse või õpetaja poolt kinnitatud õppekava materjalist. Igakuise tasu maksmine peatatakse selleks kuuks, kui kinnipeetav on puudunud õppetööl põhjuseta. Tasu maksmine lõpetatakse, kui kinnipeetav vabaneb vanglast või ta arvatakse välja õpilaste nimekirjast.¹⁸⁰

Kinnipeetavale, kes alustas riigikeele õpinguid vahistatu staatuses, hakatakse tasu maksuma tema staatuse muutumisest ning pärast eksami sooritamist makstavad 70% arvestatakse sellest summast (tasu makstakse võrdeliselt selle

¹⁷⁹ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 34.

¹⁸⁰ Kinnipeetavale õppimise eest tasu maksmise määrad ning tasu arutamise ja maksmise kord – RT I 2007, 45, 321.

õppe osaga, mis toimus süüdimõistetud staatuses). Vahistatule, kelle vahistatu staatus muutub kinnipeetava staatuseks pärast õppetöö lõppu, aga enne eksami sooritamist, pelgalt riigikeele eksami sooritamise eest 70% õpperaha ei maksta.

Hariduse omandamist võimaldatakse kinnipeetavale, kellele see tulenevalt riskihindamise tulemustest on individuaalses täitmiskavas ette nähtud. Lisaks võimaldatakse põhi- või üldkeskhariduse omandamise jätkamist alaealisele vahistatule, kes on olnud eelvangistuses vähemalt üks kuu. Kinnipeetavate isikute üld- ja kutsehariduse omandamist korraldab vanglas hariduskorraldaja.

Põhi- ja üldkeskhariduse ning kutsehariduse omandamine toimub vangla territooriumil asuvas riigi- või munitsipaalkoolis või selle vanglas tegutsevas struktuuriüksuses. Kutseharidust pakutakse mitmesugustel erialadel, mille loetelu ei ole fikseeritud, vaid lähtub tööjõuturu vajadustest ning partnerkooli võimalustest. Näiteks on võimalik omandada kutset aianduse, õblemise, kivi- ja betoonkonstruktsioonide ehituse, puidupingitöölise, keevitaja, elektrikuga, abikoka, puhastusteenindaja ja toateenindaja erialal.

Lisaks hariduse omandamise võimaldamisele vanglas võidakse kinnipeetavale anda luba sooritada sisseastumiseksamid ning alustada või jätkata õpinguid väljaspool vanglat asuvas õppeasutuses. Loa andmise otsustamisel arvesse võetavad asjaolud on sätestatud vangla sisekorraeeskirjaga. Loa andmisest keeldutakse, kui on alust arvata, et kinnipeetava õppimine väljaspool vanglat on vastuolus vangistuse täideviimise eesmärkidega.¹⁸¹

Kontaktisiku roll hariduse omandamise võimaldamisel on planeerida vastavalt kinnipeetava vajadusele ja võimetele ning vangla võimalustele põhihariduse, keskhariduse või kutsehariduse omandamist kinnipeetava individuaalses täitmiskavas ning edaspidi jälgida ja toetada kinnipeetavat hariduse omandamisel. Kui kinnipeetav ei ole võimeline näiteks õpi- ja keskendumisraskuste tõttu omandama haridust tavaprogrammi järgi, siis on kinnipeetaval võimalik õppida hariduslike erivajadustega õpilastele ette nähtud lihtsustatud õppekava alusel.

¹⁸¹ Vangla sisekorraeeskiri – RTL 2000, 134, 2139; RT I, 21.04.2016, 14.

Näide: Kinnipeetav, 40-aastane mees, on süüdi mõistetud narkootikumide vahendamise eest ning karistatud 4 aasta ja 6 kuu pikkuse vangistusega. Kuritegu on toime pandud rahalise kasu saamise eesmärgil ja sõltuvusvajaduse rahuldamiseks. Kinnipeetaval on algharidus. Õpinguid alustas Kohtla-Järve Ühiskõhnamasiumis, kuid käitumisprobleemide tõttu suunati Tapa Erikooli. Tapa Erikoolis õppis kolm aastat, kus lõpetas 8. klassi. Eriala omandanud ei ole, vabaduses on teinud juhutöid. Väljendab soovi osaleda kutseõppes. Riigikeelt ei valda, kuid ei pea seda vajalikuks, kuna on terve elu elanud Ida-Virumaal ja väidetavalt ei lähe tal eesti keelt tarvis.

Kui riskihindamise käigus leitakse, et isikul on puudulik hariduskäik (riskihindamise punktis „hariduskäik“ on kinnipeetavat hinnatud 2 punktiga), isik ei valda riigikeelt (riskihindamise punktis „riigikeeleoskus“ on kinnipeetava riigikeele oskust hinnatud 2 või 1 punktiga) ning tal puuduvad tööoskused (riskihindamise punktis „tööoskused“ on kinnipeetavat hinnatud 2 punktiga), siis peavad kõigi nende riskide maandamiseks olema planeeritud tegevused kinnipeetava individuaalses täitmiskavas. Kuigi kinnipeetav eelistab omandada kutseharidust, siis arvestades kinnipeetava piisavalt pikka karistusaega, võimaldatakse kinnipeetavale esmalt põhihariduse omandamine ning seejärel kutseõppes osalemine. Põhiharidust võib pidada prioriteediks, kuna see aitab kaasa isiku mõtlemis- ja probleemilahendamise oskuste üldisele arengule. Kui kinnipeetaval puudub motivatsioon haridust omandada, siis planeeritakse individuaalses täitmiskavas täitmisperioodiks nõustamisvestlused motivatsiooni kujundamiseks.

Kuna põhihariduse omandamise käigus õpitakse eesti keelt ning põhihariduse omandamine ja riigikeele õpe on mõlemad väga mahukad ja aeganõudvad tegevused, siis üldine reegel on, et põhihariduse omandamist ja riigikeele õpet ei planeerita samaks ajaks. Nii hariduse kui ka riigikeele oskusega seonduvat riski maandatakse põhihariduse omandamise käigus (täitmiskavas märgitakse tegevuse juures mõlemad riskitegurid). Kinnipeetava võib suunata riigikeelt õppima pärast põhikooli lõpetamist ja enne kutseõppesse asumist, arvestades,

et kutsehariduse omandamiseks eesti keeles on koolis edukalt hakkama saamiseks vajalik keeletase B1 või kõrgem.

Näide: Kinnipeetav, 34-aastane mees, on süüdi mõistetud narkootilise ja psühhotroopse aine suures koguses valmistamise ja vahendamise eest ning karistatud 8 aasta pikkuse vangistusega. Kuritegu on toime pandud rahalise kasu saamise eesmärgil. Kinnipeetaval on põhiharidus ning eelmises vanglas omandatud keevitaja eriala. Erialane töökogemus puudub. Vabaduses tegeles väidetavalt ettevõtlusega, kuid vähemalt osaliselt teenis sissetuleku kuritegelikul teel. Vangla pakutavat majandustööd peab talle kui edukale ärimehele mittekohaseks ja alandavaks. Soovib vanglas aega sisustada uue eriala omandamisega.

Kuna kinnipeetav on juba vanglas olles omandanud eriala, mis võimaldab pärast vabanemist tööd leida, ning riskipõhine vajadus kutseharidust omandada puudub, ei võimaldata pelgalt aja veetmiseks uue eriala omandamist. Kuna vabaduses tuleb kasuks kutsehariduse olemasolu koos vastava töökogemusega, siis suunatakse kinnipeetav tööhõivesse. Kuivõrd kinnipeetavat iseloomustavad kriminaalsed hoiakud ning vähene valmisolek edaspidi õiguskuulekalt elada, võib eeldada, et tema motivatsioon haridust omandada on pigem seotud sooviga majandustöö tegemise kohustusest vabaneda, mitte sooviga hariduse omandamise abil vabaduses oma toimetulekuvõimalusi parandada. Samas ei ole majandustööst keelduva kinnipeetava suunamine kutsekooli otstarbekas põhjusel, et see on ainus tegevus, milles kinnipeetav on nõus osalema. Parem haridus ei taga kinnipeetava õiguskuulekat käitumist vabaduses, kui kinnipeetava hoiakud ei ole muutunud. Kontaktisiku ülesanne on tegeleda kinnipeetava motiveerimisega ja subkultuuriliste hoiakute muutmisega ning kajastada informatsiooni täitmiskava kommentaarides.

Näide: Kinnipeetav, 23-aastane mees, on süüdi mõistetud röövi ja varguste eest ning karistatud 4 aasta pikkuse vangistusega. Kuritegeliku käitu-

mise ajendiks on olnud rahalise kasu saamine ja grupi mõju. Kinnipeetav on Maardu õhtukoolis omandanud põhihariduse, kutseoskused puuduvad. Varem ametlikult töötanud ei ole, rahaliselt on toetanud vanemad ning lississetuleku teenis kuritegelikul teel. Kinnipeetav on avaldanud soovi keskharidust omandada, kuna arvab, et edaspidi võiks minna ülikooli õiguslast kõrgharidust omandama.

Arvestades kinnipeetava senist hariduskäiku ja töökogemuse puudumist, tuleks eelistada kinnipeetava suunamist kutseõppesse, kuna eriala olemasolu loob pärast vabanemist võimaluse asuda ametlikult tööle ning teenida legaalset sissetulekut, samas kui ülikoolihariduse omandamine võtab mitu aastat ning puudub veendumus, et kinnipeetav on selleks realselt valmis. Seega planeeritakse täitmiskavasse riskide maandamiseks kinnipeetava osalemine kutseõppes ja tööhõives. Hiljem, kui kontaktisikul on tekkinud veendumus kinnipeetava õpimotivatsiooni ja võimekuse olemasolus, võidakse täitmiskava täiendada ning võimaldada omandada ka keskharidus.

Hariduse omandamise planeerimisel ning kinnipeetava toetamisel õppetöös osalemisel teeb kontaktisik koostööd hariduskorraldajaga, vanglas haridust pakkuvate koolidega ja vajaduse korral muude spetsialistidega (nt meditsiiniosakond, psühholoogid). Riigikeele õppe planeerimisel konsulteerib inspektor-kontaktisik riigikeele õppe korraldajaga ning edastab info keeleõpet vajavate kinnipeetavate kohta. Kinnipeetava soovi osaleda huvitegevuses (kunsti- ja muusikaring, kultuuritegelastega kohtumised, spordivõistlused) edastab kontaktisik vangla huvijuhile.

9.2. Tööhõive

Töö ja majanduslik toimetulek on üks faktor, mis on seotud uue kuriteo toimepanemise tõenäosusega. Töö leidmine pärast vabanemist on kriitilise tähtsusega edukaks taaskohanemiseks ühiskonnas. Töö ja sissetulek võimaldab vaba-

nenul pidada ülal ennast ja oma perekonda, omandada vajalikke oskusi, tõsta enesehinnangut ja suurendada sotsiaalset kaasatust.¹⁸² Uurimused on empiiriliselt tõestanud positiivset suhet töökoha stabiilsuse ja vähenenud kriminaalse aktiivsuse vahel. Lipsey (1995) metaanalüüsil põhinev uurimus näitab, et tööhõive on kõige efektiivsem korduvkuritegevust ennetav faktor.¹⁸³

Suur osa kinnipeetavatest vabaneb vanglast ilma säästudedeta ning väheste väljavaadetega tööturul.¹⁸⁴ Endiste kinnipeetavate tööga hõivatuse määr on enamasti märkimisväärselt madalam kui ühiskonna keskmine. Endiste kinnipeetavate väljavaateid tööturul ahendavad sageli nende ebapiisavad tööoskused ja -kogemused ning madal haridustase, samuti tööandja eelarvamused kriminaalse minevikuga töötaja värbamisel.¹⁸⁵ Eesti personalitöötajate seas tehtud uurimus näitas selgelt nende eelarvamuslikku hoiakut vanglast vabanenute töölevõtmisel. Kuigi valdav osa vastanutest (94%) leidis, et on väga oluline, et vanglast vabanenu endale töö leiaks, siiski suurem osa neist (73%) pigem ei soovitaks tööandjale vanglast vabanenut tööle võtta. Uurimistulemustest selgus, et väga oluliseks peetakse eelnevat vanglas töötamise kogemust.¹⁸⁶

Vanglas töötamise positiivset mõju vabanemisyrgsele edukusele tööturul kinnitavad ka retsidiivsuuringu andmed. Vanglas hõivatute puhul oli palka saanute osakaal pärast vabanemist vahemikus 50–70%, vanglas mittehõivatute puhul jäi see näitaja valdavalt suurusjärku 35–40%. Vangistuses hõivatute ja mittehõivatute erinevused avaldusid ka pärast vanglast vabanemist tööl oldud ajas, mida väljendab palga saamise kestus: hõivatute puhul valdavalt 6–7 kuud, mittehõivatute puhul üldjuhul mitte enam kui 6 kuud. Uurimustulemused kinnitasid ka vanglas hõivatuse seost hilisema retsidiivsususega. Aastatel 2004–2007 vanglast vabanenute seas pani ühe aasta jooksul pärast vabanemist uue kuriteo toime ligikaudu üks kolmandik vanglas hõivatutest ja peaaegu pooled

¹⁸² Petersilia, J. When prisoners come home: parole and prisoner reentry. Oxford University Press, 2003.

¹⁸³ Lipsey, M. (viide 17).

¹⁸⁴ Petersilia, J. Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges. *The prison journal*, 2001, 81(3), 360–375, p 366.

¹⁸⁵ Liiv, M.-L., Hanni, E. Vangide tööhõive vabaduses: vanglas töötanud ja mittetöötanud kinnipeetavate võrdlus. Justiitsministeerium, 2006.

¹⁸⁶ Kallikorm, K. Vanglast vabanenute tööhõive võimalused. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, 2003.

mittehõivatud. Kahe aasta jooksul pärast vabanemist oli uue kuriteo toime pannud keskmiselt 50% vanglas hõivatutest ja ligikaudu 60% vanglas hõivamata olnud isikutest.¹⁸⁷

Töö võimaldamine kinnipeetavatele on kooskõlas inimväärikuse austamise ja vanglaelu normaliseerimise põhimõttega. Töötamist vaadeldakse kui ühiskonna positiivset aspekti ning sotsialiseerimise vahendit, kinnipeetavate eksploateerimist tuleb vältida.¹⁸⁸ Orjuse ja sunniviisilise töötamise keelab inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon, samas ei käsitleta kinnipeetavatele nõutavat tööd sunniviisilise töötamisena (art 4 p 3).¹⁸⁹ Töötamine vanglas on vaadeldav kui inimese õigus teha tööd, nagu see on sätestatud Euroopa sotsiaalharta, ning töökohustus kui karistus oleks harta väärtustega vastuolus.¹⁹⁰ Töö võimaldamine valmistab kinnipeetavat ette eluks pärast vanglast vabanemist ning on üks taasühiskonnastamise vahend.¹⁹¹ Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikast järeldub, et kinnipeetavatele töötamise nõudmine on õigustatud, kui see teenib nende taasühiskonnastamise eesmärki.¹⁹²

Euroopa vanglareeglistiku kohaselt tuleb tööd vanglas käsitada taasühiskonnastamise osana. Vangidele tuleb leida sobiv töö või mõni muu eesmärgistatud tegevus, et nad oleksid normaalse tööpäeva ulatuses rakendatud. Pakutav töö peab olema niisugune, et säiliks ja paraneks vangid pärast vabanemist legaalselt elatist teenida. Töö korraldamine ja töömeetodid vanglas peavad olema võimalikult sarnased samasuguse töö korraldusele ja meetoditele tavaelus ning vastama ajakohastele standarditele ja tehnoloogiale. Ehkki finantstulu saamine vanglatööstusest võib olla oluline, ei tohi vangide huve ja nende kohtlemist sellele allutada.¹⁹³

Vangistusseaduse § 37 kohaselt on kinnipeetav kohustatud töötama, v.a juhul, kui kinnipeetav ei ole arsti hinnangul töövõimeline või on tema töötamine

¹⁸⁷ Ahven, A., Salla, J., Vahtrus, S. (viide 175), lk 64, 66, 81.

¹⁸⁸ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 188.

¹⁸⁹ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon – RT II 2010, 14, 54.

¹⁹⁰ Parandatud ja täiendatud Euroopa sotsiaalharta – RT II 2000, 15, 93.

¹⁹¹ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 196.

¹⁹² Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 114.

¹⁹³ European Prison Rules (viide 60).

muul seaduses sätestatud põhjusel välistatud. Töökohustusest vabastamine ei välista siiski kinnipeetava tööle lubamist tema enda soovil.¹⁹⁴ Kinnipeetava töökohustus või selle puudumine kajastatakse kinnipeetava individuaalses täitmiskavas, samuti tema töötamise soov, kui ta ei ole töökohuslane.

Kinnipeetava töötamisel kui kohtlemisabinõul on järgmised eesmärgid:

- tööoskuste ja -kogemuste omandamine või täiendamine;
- tööharjumuse tekitamine või säilitamine;
- kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine;
- vangla julgeoleku tagamine (kinnipeetav on hõivatud kasuliku tegevusega ning tal ei jää aega kuritahtlikke või huligaanseid plaane sepitseda);
- kinnipeetavale sissetuleku tagamine elementaarsete kulude katteks (hügieenitarbed, ümbrikud-margid, sigaretid, telefonikaardid, riided-jalanõud jne).

Vanglas on kaht liiki töid: majandus- ja oskustööd. Majandustööl töötamine näitab vangil motivatsiooni, kohusetunnet ja tahet õppida uusi oskusi ning elada seaduskuulekalt. Vangla majandustööl töötamine on üldjuhul eelduseks, et pääseda keerukamatele ja paremaid teadmisi ning distsipliini nõudvatele oskustöödele. Selleks et võimaldada tööharjumuse kujunemist või säilitamist võimalikult paljudele kinnipeetavatele, on vanglas tavapärane osakoormusega töötamine. Kinnipeetav, kelle karistusaeg on üle ühe aasta ning kes ei ole hõivatud õppimise, riigikeele omandamise või oskustööga, peaks olema rakendatud aastas minimaalselt 3 kuud ja 0,1 koormusega vangla pakutavatel majandustööl.

Vangla tootmistöid korraldab AS Eesti Vanglatööstus, mis on 100% riigile kuuluv ettevõte, mis asutati 2001. aastal vanglate tootmisüksuste põhjal. Ettevõtte koosneb organisatsiooniliselt Tallinnas asuvast haldusüksusest ning tootmisosakondadest vanglates. Näiteks valmistatakse vanglates metallmööblit, kaminaid, väligrille, kaminatarbeid ja saunaahjusid, tehakse metallitöid ja

¹⁹⁴ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 116.

pakutakse klientidele pulbervärviteenust, valmistatakse õmblustoodangut, komplekteeritakse ja pakendatakse kaupa, pakutakse pesupesemise teenust. Kinnipeetava rakendamine AS Eesti Vanglatööstuses võib toimuda üksnes kinnipeetava nõusolekul, samas kui majandustööde puhul ei ole töökohustust välistavate asjaolude puudumisel kinnipeetava nõusolek vajalik.

Lisaks näeb vangistusseadus ette võimaluse lubada kinnipeetaval, kelle suhtes on piisavalt alust oletada, et ta ei pane toime uusi õigusrikkumisi, tema nõusolekul töötada järelevalveta või järelevalve all väljaspool vanglat, kui see on vastavuses vangistuse täideviimise eesmärkide ja kinnipeetava individuaalse täitmiskavaga.¹⁹⁵ Loa andmise ja andmisest keeldumise asjaolud on sätestatud vangla sisekorraeeskirjas.¹⁹⁶

Töö vanglas ei ole ainult kinnipeetava kohustus, vaid ka võimalus saada töötasu.¹⁹⁷ Euroopa vanglareeglistiku kohaselt tuleb vangil tööd õiglaselt tasustada. Vähemalt osa teenitud rahast peab jääma vangile lubatud isiklike tarbeesemete ostmiseks ning oma perekonnale andmiseks või muuks lubatud otstarbeks. Osa vangil töötasust võib hoiustada ja vangil vabanemisel talle kaasa anda.¹⁹⁸ Vangistusseadus sätestab, et kinnipeetava töötasu peab olema vähemalt 10% kehtestatud töötasu alammäärast, mida võib teatud tingimustel nii vähendada (kinnipeetava süül põhjustatud ebarahuldavate töötulemuste eest) kui ka suurendada (eriti rasketes või tervist kahjustavates töötingimustes töötamise või tööülesannete silmapaistvalt hea täitmise eest). Kinnipeetavale töötasu maksamine on reguleeritud Vabariigi Valitsuse määrusega.¹⁹⁹

Vanglateenistus kannab kinnipeetava töötasu ja muud kinnipeetavale laekuvad summad kinnipeetava vanglasisesele isikuarvele. Kinnipeetava isikuarvel olevatest summadest:

- 50% jäetakse rahaliste nõuete täitmiseks;
- 20% hoiustatakse vabanemistoetusena;
- ülejäänud 30% jäetakse kinnipeetavale vanglasiseseks kasutamiseks.

¹⁹⁵ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 41.

¹⁹⁶ Vangla sisekorraeeskiri – RTL 2000, 134, 2139; RT I, 21.04.2016, 14.

¹⁹⁷ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 113.

¹⁹⁸ European Prison Rules (viide 60).

¹⁹⁹ Kinnipeetava töötasu määrad, arvutamise ja maksamise kord – RT I 2000, 89, 582; RT I 2003, 30, 186.

Kui kinnipeetava vastu ei ole rahalisi nõudeid või neid on vähem kui 50% ulatuses, hoiustatakse ka need summad vabanemistoetusena. Vabanemistoetust hoiustatakse kuni kolmekordse Vabariigi Valitsuse kehtestatud kuupalga alammäära täitumiseni. Kui vabanemistoetus on nimetatud määras hoiustatud, jääb ülejäänud kinnipeetavale vanglasiseseks kasutamiseks. Kinnipeetava soovil võib vabanemistoetust hoiustada nimetatust suuremas summas, samuti kasutada tema vanglasiseseks kasutamiseks jäetud summasid rahaliste nõuete täitmiseks, saata tema perekonnaliikmele või ülalpeetavale või kanda tema arvel-duskontole pangas.²⁰⁰

Kinnipeetavate tööle vormistamisega tegeleb üksus. Enne tööle vormistamist kuulatakse ära kinnipeetav soov ja valmisolek vanglas töötada ning küsitakse kooskõlastus teabe- ja uurimisosakonnalt ning meditsiiniosakonnalt. Majandustööde korraldamise eest vastutab üksus, töögraafikud koostab üksuse vastav inspektor. Lisaks annavad üksustele oma vajadustest teada finants- ja majandusosakond (nt muru niitmine, lumekoristus, akende pesemine) ja söökla juhataja (nt toidujagamine) ning vanglatööstus. Käskkirja kinnipeetava tööle vormistamise kohta koostab olenevalt vanglast kontaktisik või üksuse juhi abi ning allkirjastab üksuse juht.

Kontaktisiku töös võib tulla ette olukordi, kus kinnipeetav keeldub talle pakutavast tööst. Sellisel juhul on kontaktisiku ülesanne uurida vastumeelsuse tagamaid.

Näide: Kinnipeetaval oli enne vangistust algharidus, ta elatus juhutöödest ning kuritegelikul teel saadud sissetulekust. Kutseoskused puuduvad. Käesoleva vangistuse jooksul on omandanud põhihariduse ning suunatud tööle, millest kinnipeetav on keeldunud, kuna ei pea töötasu motiveerivaks.

Kontaktisik: Te pole soovinud töötada, kuna tasu on liiga madal.

Kinnipeetav: Peamine põhjus ongi jah see minu jaoks, see palk ütleme on minu jaoks liiga noh ... ei sobi minule minu vaadete järgi, pluss siis veel on

²⁰⁰ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 44.

välja kujunenud selline situatsioon, et ühed koristavad ja teised ei korista, et ei taha ennast jätta sellisesse olukorda, et mina pean siin rabama ja teised vaatavad pealt ja ... see mulle ei meeldi.

Kontaktisik: Olukorras, kus osad töötavad ja teised mitte, eelistate te kuuluda nende sekka, kes ei tööta.

Kinnipeetav: No jah, oleks palk vääriline. Näiteks siin on muid töid ka, kus kinnipeetav saab ütlemegi nii 100 euri kätte puhtalt, et noh ...

Kontaktisik: Te töötaksite, kui palk oleks 100 eurot kuus?

Kinnipeetav: No selline, et ma oleks rahul, ütlemegi, et ma saaksin poest endale osta vajalikud asjad, ütlemegi mis mul vaja on, ütlemegi hügieeniasjad, kirjatarbed, telefonikaartide eest maksta ja oleks normaalne nagu saata kas või perele natukene raha, kui sul on pere, keda väljas toetada. See motivatsioon, ütlemegi, see majandustöö ei tekita motivatsiooni, et minna tööle ja teha sellist asja, et nii palju miinuseid on selle majandustöö pakkumisega.

Kontaktisik: Miinuseid on teie jaoks rohkem kui plusse?

Kinnipeetav: Jah, mina olen praegu sellises olukorras, nii nagu enamik siin vanglas ...

Kontaktisik: Pigem keeldute tööst ja kannate distsiplinaarkaristust?

Kinnipeetav: Ütleme ... iseenesest mul ei ole mingit eriala ka ja pole tööd ka teinud professionaalsel ametikohal, et selle koristamisega ma saaks hakkama, see ei ole probleem, et võib olla see, noh ...

Kontaktisik: Te ütlete, et saaksite koristamisega väga hästi hakkama ja ometi ei taha seda tööd teha.

Kinnipeetav: Mhm, ma saan aru, et sellel on plussid ka, aga ma ütlen, noh, nagu eelnevalt ma rääkisin, et minu jaoks on ka miinused. See, et kui ma elan siin süsteemis, ja ütleme, et on välja kujunenud selline asi, et ühed teevad ja teised ei tee, et siis mina ... minul tekkib selline koormus, et ... selline, ütleme, et pingeline seisund, et ma pean siin koristama ja palka ei saa ja veel seljas hakatakse elama ja kõik asjad sellised.

Kontaktisik: Et ühed teevad ja teised ei tee – te leiate, et peate käituma samamoodi, nagu teised kinnipeetavad?

Kinnipeetav: Ei, ma ei pea käituma, aga lihtsalt see on väljakujunenud, kui sa selles ühiskonnas elad ja ... siis sa lihtsalt muutud ...

Kontaktisik: Käitud, nagu teised kinnipeetavad.

Kinnipeetav: No mitte päris, aga kui sa oled ühes koridoris, ütleme, teiste kinnipeetavatega, siis see paratamatult ... ja aastaid see on siis nagu, ütleme, sinu elu, kõik mehed ja noh see on nagu on selline rütm.

Kontaktisik: Te ütlesite, et hakatakse seljas elama. Mida te selle all mõtlete?

Kinnipeetav: No näiteks, kui me mängime mingeid mängu, näiteks koroonat või midagi sellist, seal läheb ütlemiseks, siis öeldakse, sa pane oma suu kinni, sa mine korista, noh umbes selline. Noh võib tekkida selline konflikt, et ütleme siis, et ... sina oled koristaja, sina pole mitte keegi.

Kontaktisik: Te ei soovi koristada, sest kardate, et oleksite siis „mitte keegi?“

Kinnipeetav: Jah, ma ütlen, et see koristusteema ongi miinus, et noh ütleme, et ma oleks siin kolm aastat tagasi, kui mulle esimest korda pakuti

... ma ütlesin, ma ei taha seda tööd võtta, kuna on sellised ja sellised asjad, et võivad tekkida konfliktid, värgid-särgid ja seletasin ka ära. Ma saan aru, et vangla ei taha sellest aru saada – ma ei taha endale ka riske võtta ja tänu sellele ongi ... ma pole seda tööd vastu võtnud ja nüüd tulemus on selline, et ma lähen poole aasta pärast välja ja mitte midagi siin ei teinud.

Kontaktisik: Tunnete, et olete oma aja lihtsalt ära raisanud?

Kinnipeetav: No eks ma alguses ... ma kaalusin miinused ja plussid üle, et kui ma võtan vastu ja hakkan seda tööd tegema, siis võivad välja kujuneda sellised ütlemised ja asjad. Et seda vältida, ma ei võtnudki seda tööd vastu, et ei oleks neid probleeme.

Kontaktisik: Seega põhjuseks, miks te ei ole töötanud, on teiste kinnipeetavate negatiivne suhtumine sellesse, teiste kinnipeetavate mõju?

Kinnipeetav: No jah, muidugi, see võib olla ka selline ... välja kujuneda olukord, kus võib kaklema minna isegi, ütlemised ja ... sellised asjad.

Kui intervjuu põhjal on selgunud tööst keeldumise põhjusena teiste kinnipeetavate mõju, saab edaspidi hakata tegelema kinnipeetava mõjutatavuse vähendamisega, tõstes kinnipeetava jaoks esiplaanile tema vajadused ja plussid, mida töö tegemine isiklikult tema jaoks võiks tähendada (nõustamisoskustest vt lähemalt ptk 11).

Kordamisküsimused

1. Mis on kinnipeetavale hariduse omandamise võimaldamise eesmärk?
2. Kellele võimaldatakse hariduse omandamist vanglas?
3. Millistel juhtudel makstakse kinnipeetavale õppimise eest tasu?
4. Mis on kontaktisiku roll hariduse omandamise võimaldamisel?
5. Mis on kinnipeetavate tööhõive eesmärgid vanglas?
6. Millistel juhtudel puudub kinnipeetaval töökohustus?
7. Kuidas on korraldatud kinnipeetavate tööhõive vanglas?

10. SEKKUMISPROGRAMMID

Karistuse täideviimise põhietapp keskendub korduvkuriteo riskide maandamisele. Üks vanglateenistuses rakendatav kohtlemisabinõu on kinnipeetavatele suunatud sekkumisprogrammid. Mitte igat rehabiliteerivat tegevust ei saa nimetada sekkumisprogrammiks. Programmina käsitletakse selgelt struktureeritud sekkumisi, mis põhinevad loogilisel ja tunnustatud teoreetilisel mudelil, mille ülesehitus ja kasutatavad meetodid tuginevad empiiriliste uuringute tulemustele ning mille rakendamine eeldab programmi läbivijate koolitust. Enamasti sisaldavad tunnustatud programmid teooria käsiraamatut, programmi käsiraamatut ja personali koolitamise käsiraamatut.

Programmide rakendamisega püütakse suurendada õigusrikkuja motivatsiooni hoiduda edaspidi kuritegude sooritamisest. Nõustamise käigus **aidatakse õigusrikkujal mõista** asjaolusid, mis vallandavad teatud käitumise. Näiteks viha juhtimine ja teised samalaadsed programmid aitavad õigusrikkujal ära tunda kriitilisi situatsioone, milles nad võivad valesi käituda. Sensitiivsustreeningud aitavad õigusrikkujal mõista nende kriminaalse käitumise mõju kannatanutele ja nende pereliikmetele. Teiseks **jagatakse** rehabilitatsiooniprogrammides **õigusrikkujale teadmisi**, kuidas hoiduda probleemsetest olukordadest, mis suurendavad tõenäosust sooritada kuritegu. Kolmandaks on rehabilitatsiooniprogrammid suunatud **õigusrikkuja oskuste arendamisele** langetada õigeid otsuseid.²⁰¹

²⁰¹ Seiter, R.P. (viide 4), p 30.

Korduvkuritegevuse ennetamise seisukohalt on üheks tõhusaimaks osutunud kognitiiv-käitumuslik lähenemine.²⁰² Uurimustes on leitud, et kognitiivse komponendiga sekkumised on rohkem kui kaks korda efektiivsemad kui mittekognitiivsed programmid.²⁰³ Kokkuvõttes on need uurimused näidanud, et kognitiiv-käitumuslikud programmid suudavad vähendada retsidiivsust ning programmide mõju on suurim õigusrikkujate puhul, kellel on kognitiivseid puudujääke ning kelle korduvkuriteo risk on keskmine või kõrge.²⁰⁴

10.1. Kognitiiv-käitumuslikud lähenemised

Paljudel kurjategijatel puuduvad adekvaatsed probleemilahendusoskused ning kuriteo sooritamine on sageli impulsiivne ja järelemõtlematu. Mitu uurimust on tõestanud, et kurjategijatel on enamasti väline kontrollkese, mis tähendab, et nad usuvad, et nende käitumist mõjutavad pigem välised asjaolud, kui et nad ise saavad oma tegude eest vastutada. Seetõttu keskenduvad kurjategijatele suunatud programmid eelkõige õigusrikkuja kognitiivsete oskuste parandamisele. Kognitiiv-käitumuslikud programmid on edukad, kuna võimaldavad osalejal õppida ise oma käitumist kontrollima.²⁰⁵

Kognitiiv-käitumuslike teooriate nurgakiviks on põhimõte, et kognitiivsete protsesside ja käitumise vahel on tihe side. See väljendub arusaamas, et inimese mõtted, tunded ja käitumine on omavahel seotud. Kognitiiv-käitumuslikud sekkumised analüüsivad, kuidas inimesed mõtleavad mingist situatsioonist

²⁰² Dowden, C. & Andrews, D. A. (viide 42), p 440; Lipsey, M. (viide 17) ; Lipton, D., Pearson, F. S., Cleland, C. M., Yee, D. (viide 17) ; Lösel, F. (viide 16); McGuire, J. (viide 16); McGuire, J., Priestley, P. (viide 16).

²⁰³ Izzo, R. L., Ross, R. R. Meta-Analysis of Rehabilitation Programs for Juvenile Delinquents: A Brief Report. *Criminal Justice and Behavior* 1990, 17(1), 134–142.

²⁰⁴ Friendship, C., Blud, L., Erikson, M., Travers, R., Thornton, D. Cognitive-behavioural treatment for imprisoned offenders: An evaluation of HM Prison Service's cognitive skills programmes. *Legal and Criminological Psychology* 2003, 8, 103–114, p 104; Lipsey, M.W., Chapman, G., Landenberger, N.A. Cognitive-Behavioral Programs for Offenders. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 2001, 578 (1), 144–157, p 144.

²⁰⁵ McGuire, J. (viide 11).

ning kuidas see mõjutab nende käitumist. Inimese käitumine omakorda võib mõjutada seda, kuidas inimene mõtleb või mida ta tunneb. Kognitiiv-käitumuslikeks peetakse sekkumisi, mis pööravad käitumise muutmisel tähelepanu kognitiivsetele ja emotsionaalsetele protsessidele, mis leiavad aset stiimuli ja sellele järgneva käitumise vahel.²⁰⁶ Kognitiiv-käitumuslikud sekkumised aitavad inimestel muuta nende hoiakuid ja käitumist, keskendudes mõtetele, arusaamadele, uskumustele ja hoiakutele ning sellele, kuidas need on seotud käitumisega. Sekkumise käigus muudetakse nii mõtlemismustrit kui ka käitumist. Kognitiiv-käitumuslikud sekkumised võivad põhineda nii individuaaltöö kui ka grupitöö meetodil.

Kurjategijatele suunatud kognitiiv-käitumuslikud sekkumised on loodud selleks, et korrigeerida nende düsfunktsionaalseid ja kriminoogeenseid mõtlemismustreid. Programmides rakendatavad treeningmeetodid toetavad kognitiivset restruktureerimist ja kognitiivsete oskuste arendamist, et õigusrikkujad omandaksid kohaseid mõtlemis- ja käitumisviise situatsioonides, mis vallandavad nende kriminaalse käitumise. Näiteks treenitakse õigusrikkujaid jälgima oma automaatseid mõtteid olukordades, milles nad kalduvad käituma vägivaldselt. Eri tehnikaid harjutades hinnatakse selliste mõtete kasulikkust ning asendatakse need korrektsemate tõlgendustega. Sageli kasutatakse rollimänge või praktiseeritakse päriselus, et omandada uusi viise toimetulekuks situatsioonidega, mis tõukavad kuritegelikule käitumisele. Programmid võivad keskenduda vihaga toimetulekule, isikliku vastutuse võtmisele, moraalse ja empaatilise käitumise arendamisele, probleemilahendusoskuste arendamisele, eesmärkide püstitamisele. Sageli sisaldavad sellised programmid tagasilanguse ärahoidmise strateegiaid, mis õpetavad nägema ja hoiduma kriminaalset käitumist käivitavatest teguritest (suure riskiga situatsioonid, kohad, kaaslased).²⁰⁷

²⁰⁶ Pearson, F. S., Lipton, D. S., Cleland, C. M., Yee, D. S. The Effects of Behavioral/Cognitive-Behavioral Programs on Recidivism. *Crime & Delinquency* 2002, 48 (3), pp 476–496, p 480.

²⁰⁷ Lipsey, M. W., Chapman, G. L., Landenberger, N. A. (viide 204), p 145.

10.2. Vanglateenistuses rakendatavad sekkumisprogrammid

Sekkumisprogrammi suunatakse süüdimõistetu vastavalt tema individuaalsele täitmiskavale. Kontaktisik planeerib programmis osalemise vastavalt kinnipeetava riskihindamise tulemustele ja kohtlemistasemele. Vajaduse printsiibi järgimiseks peavad programmis osalejad olema valitud vastavalt programmi käsiraamatus esitatud sihtrühma kirjeldusele, osalejatele tuleb anda enne adekvaatset informatsiooni programmi kohta ning osalejad peavad olema motiveeritud oma käitumist muutma. Kui tegemist on grupitöö meetodil põhineva programmiga, hindab programmi läbiviija enne kinnipeetava sobivust grupitöös osalemiseks.

Programmi viivad enamasti läbi sotsiaaltöötajad, kriminaalhooldusametnikud ja psühholoogid. Programmid toimuvad vastavalt vanglateenistuse välja töötatud sekkumiste standardile. Kontaktisiku ülesanne on regulaarsete nõustamisvestluste käigus järjepidevalt motiveerida kinnipeetavat programmis osalema, arutada kinnipeetavaga tema arengut ja võimalikke tagasilööke. Sekkumist läbiviiv spetsialist kajastab kinnipeetavaga tehtava töö tulemusi jooksvalt kinnipeeturegistris ning programmi lõppedes annab sellele tervikliku hinnangu (täitmiskava täitmise jälgimisest vt lähemalt ptk 12).

Pärast programmi läbimist käsitleb kontaktisik nõustamisvestlustes programmis omandatud. Jätkutegevused planeeritakse täitmisperioodi pool aastat pärast programmi läbimist. Näiteks on kinnipeetav läbinud „Sotsiaalsete oskuse arendamise programmi“. Poole aasta pärast korratatakse üle, mis on programmist meelde jäänud, milliseid omandatud oskusi kinnipeetav on igapäevaelus rakendanud ja kuidas see on õnnestunud. Kohtumisel võiks arutleda:

- mida kinnipeetav programmis osaledes õppis;
- kuidas on programmi läbimine kinnipeetavat muutnud;
- milliseid omandatud teadmisi ja oskusi peab kinnipeetav kasulikuks;
- millistes olukordades ja kuidas on kinnipeetav õpitud kasutanud;
- kas on olnud konfliktiolukordi, kus õpitu rakendamine oleks viinud parema tulemuseni;

- mida võiks edaspidi sellises olukorras teisiti teha;
- mida on kinnipeetav valmis veel proovima.

Jätkutegevuste eesmärk on programmis õpitud konkreetsete oskuste kordamine ja programmi põhielementide kinnistamine, toetudes programmi läbinud õigusrikkujate kogemustele. Kui kinnipeetav on toime pannud distsipliinirikumise, pööratakse tähelepanu programmis omandatu ja rikkumise seostele. Kui tegemist on kõrge riskitaseme ja pika karistusajaga kinnipeetavaga, võib läbitud programmi vajaduse korral 2–3 aasta möödudes korrata.

Alljärgnevalt on lühidalt kirjeldatud vanglateenistuses läbiviidavaid seksimisprogramme.

10.2.1. Viha juhtimine

Kursus korraldatakse vangidele, kellel on raskusi enda vaoshoidmisega. Sellele viitab toimepandud kuritegu või vangistuse ajal toimunud distsiplinaarrikkumised (nt riskihindamisankeedis 2-ga hinnatud punktid 8.2 (vägivaldne käitumine), 8.4 (toimetuleku ja probleemide lahendamise oskus), 9.2 (suhtumine ametisikutesse)). Programmi eesmärk on täiendada kursusest osavõtjate arusaamist sellest, mis nendega vihastades toimub, selgitada neile, miks on vaja oma käitumist kontrollida, teha selgeks, milleks on viha talitsemine kasulik, parandada oskust oma viha talitseda ja anda võimalus harjutada viha talitsemist rollitreeningute abil. Kursus viiakse läbi 6–8 vangist koosneva rühmaga. Kursusel kasutatakse järgmisi õppemeetodeid: juhendaja sissejuhatav kõne, rühmaarutelu, oskuste harjutamine ja kordamine, rollitreeningud ning koduülesanded. Programmi teemad on viha tekitavate olukordade äratundmine, kehakeele valitsemine, rahustavad mõtted, lõdvestumine, asjalik ja kehtestav suhtlemisviis, kriitika ja solvangutega toimetulek ning rühma survega toimetulek. Kursus koosneb üheksast kahe tunni pikkusest kogunemisest, sh ühest lõpukogunemisest, mis korraldatakse umbes kaks nädalat pärast kursuse lõppu. Kogunemised peaksid toimuma kaks-kolm korda nädalas kahe kuni kolme nädala vältel.²⁰⁸ Programm

²⁰⁸ Viha juhtimine. Juhendaja abimaterjal. Vanglateenistus, 2012.

ei sobi instrumentaalse vägivalda puhul, s.o kinnipeetavatele, kes kasutavad teadlikult vägivalda oma eesmärkide saavutamiseks.

10.2.2. Agressiivsuse asendamise treening

Sihtgruppi iseloomustab keskmine või sellest kõrgem retsidiivsusrisk, kuritegu ei pea olema seotud vägivaldaga, eelnevalt peab olema rohkem kui üks vägivaldajuhtum, ei ole probleeme vaimse tervise ja võimekusega (nt riskihindamisankeedis 2-ga hinnatud punktid 8.2 (vägivaldne käitumine), 8.5 (oskus mõista teiste isikute seisukohti)). Eesmärk on õpetada agressiivse käitumise asemel kasutama positiivseid sotsiaalseid oskusi ning muuta osalejat nii, et teiste inimestega arvestamine oleks tema mõtlemises ja käitumises tähtis tegur. Programmis rakendatakse traditsioonilisi kognitiiv-käitumuslikke meetodeid ning see hõlmab:

- kõlblustreeningut, mille käigus arendatakse oskust enesekeskse mõtlemise kõrval ka teiste inimeste mõtteid ja tundeid tähtsaks pidada;
- sotsiaalsete oskuste treeningut, mille käigus õpetatakse konkreetseid uusi käitumisoskusi;
- viha ohjamise treeningut, mille käigus õpetatakse mõistma ja kontrollima oma negatiivseid emotsioone, et uusi käitumisoskusi edukalt rakendada.

Programmi kestus on täiskasvanutele 18 nädalat (üks kord nädalas) või 9 nädalat (kaks korda nädalas) ning noorukitele 10 nädalat (kolm korda nädalas), iga sessioon kestab kaks tundi.²⁰⁹

10.2.3. Pere- ja paarisuhte vägivalda vähendamise programm

Programm on suunatud perevägivaldsetele kinnipeetavatele, kes on tarvitanud vägivalda partneri, vanemate või laste vastu (nt riskihindamisankeedis 2-ga hinnatud punktid 5.1 (suhted lähedaste pereliikmetega), 5.2 (suhted abikaasa või elukaaslasega), 5.3 (suhted lastega ja vanemaoskused)). Grupid komplekteeritakse igale sihtrühmale eraldi. Grupi suurus on 4–6 osalejat,

²⁰⁹ Agressiivsuse asendamise treening. Käsiiraamat. Vanglateenistus, 2012.

grupp töötab ühes ja samas koosseisus algusest lõpuni, tegemist on suletud grupiga. Eesmärk on muuta vägivaldse isiku käitumist turvalisemaks. Kohutumiste arv on 12 + 1 (lõpukohtumine), need toimuvad 1–2 korda nädalas. Perevägivaldsetele isikutele suunatud programm koosneb tinglikult kolmest osast:

- turvalisuse ja turvalisuse tunde elavdamine ja uurimine;
- vägivaldse tekitatud kahju uurimine oma kogemuse, tegude, tunnete ja väärtuste kaudu;
- oma tegevusele eesmärkide seadmine, et kasvatada enda ja oma lähedaste turvalisust.²¹⁰

10.2.4. Eluviisitreening

Programm on mõeldud sõltuvusainete kuritarvitajatele ja sõltlastele (sh hasartmängusõltuvus), kelle puhul on sõltuvus seotud õigusvastase käitumisega ja kes on valmis kõnelema sõltuvusainete tarbimisest ja oma õigusvastasest käitumisest (nt riskihindamisankeedis 2-ga hinnatud punktid 6.1 (alkoholi kuritarvitamine), 6.2 (narkootikumide tarvitamine), 6.3 (muude kuritarvitustega seotud probleemid)). Üldeesmärk on muuta sõltuvuskäitumist, vähim saavutatav eesmärk on kontroll tarbimise või mängimise üle, kõrgeim saavutatav eesmärk on lõpetada sõltuvusainete tarvitamine või hasartmängude mängimine. Soovituslik on programm läbi viia vangistuse alguses, kui isikul on värskest sõltuvus ja sellega seonduv meeles. Programmi saab läbi viia individuaal- või rühmatööna: individuaaltööna 6–8 kohtumist üks kord nädalas üks tund ning rühmatööna 8–10 kohtumist üks kord nädalas 1,5 tundi. Iga tund on ülesehituselt järgmine: sissejuhatus, käsi pulsile (edasimineku arutelu, möödunud nädalal tekkinud himud), kodutööde arutelu, teema väljatöötamine: õppimine ja harjutamine, kodused ülesanded, kokkuvõte. Programm lõpeb hinnanguvestlusega, mis toimub kolm nädalat pärast viimast tundi. Programmi käigus tugevdatakse osalejate motivatsiooni, tuues välja sõltuvusega kaasnev kahju ning näidatakse kasu, mida annab sõltuvusest jagusaamine, analüüsitakse seoseid

²¹⁰ Pere- ja paarisuhete vägivalda vähendamine. Programmi käsiraamat. Vanglateenistus, 2012.

sõltuvusainete tarvitamise ja õigusvastase käitumise vahel, koostatakse tree-ningplaan ja viiakse läbi enesekontrollitreening, õpitakse sõltuvuse ja sotsiaalse survega toime tulema, õpitakse tagasilööke ära hoidma ja nendega toime tulema.²¹¹

10.2.5. Liiklusohutusprogramm

Sihtrühma moodustavad kinnipeetavad, keda on karistatud liiklussüüteo (eelkõige KarS § 424 alusel) toimepanemise eest. Eesmärk on realistliku pildi loomine isiku käitumisest joobeseisundis ja selle tagajärgedest, suurendades seeläbi valmisolekut muuta käitumist, ning liiklusrikkumiste vähenemisele/vältimisele suunatud muutuste käivitamine ja toetamine. Käsitletakse liikluskäitumisega ja joobes juhtimisega seotut, püütakse leida põhjuseid ja lahendusi, et hoiduda edaspidi joobes juhtimisest. Programmis käsitletakse teemasid nii individuaal- kui ka rühmatöona, rakendades motiveeriva intervjuerimise põhimõtteid. Programm koosneb 10 kogunemisest, millest 2 esimest ja 2 viimast kohtumist viiakse läbi individuaaltöona ning vahepealsed 6 kohtumist rühmatöona.²¹²

10.2.6. EQUIP

Programm on mõeldud noortele (vanuses 14–21 aastat), kellel on sotsiaalsete oskuste vähesusest tingitud käitumisprobleemid. EQUIP on eneseabigrupi põhimõtteid rakendav kognitiiv-käitumuslik programm, mille käigus motiveeritakse ja jõustatakse noori, et nad suudaksid üksteist rühmades abistada. Eesmärk on õpetada noortele vastutusrikast mõtlemist ja käitumist kaaslaste abistamise kaudu. Programmis osalejate arv peaks jääma 6–9 vahele. Programmi käigus arendatakse kõlbelise mõtlemise oskusi ja võimet mõista kaasinimeste seisukohti, lahendatakse üheskoos moraalseid dilemmasid ning mängitakse läbi konfliktiolukordi. Programmi autorid soovitavad viia kursust läbi 3 tundi nädalas 10 nädala jooksul, olenevalt kohtumiste sagedusest võib programm

²¹¹ Eluviisitreening õigusrikkujatele. Treeneri juhend. Vanglateenistus, 2012.

²¹² Liiklusohutusprogramm joobes juhtimise eest karistatutele. Vanglateenistus, 2012.

kesta ka 15 nädalat. Kohtumised kestavad 1–1,5 tundi. Igal nädalal asendatakse üks või kaks vastastikuse abistamise koosolekut varustamiskoosolekuga, mille käigus käsitletakse moraalset käitumist, õpitakse oma viha ohjama, korrigeeritakse mõtlemisvigu ning treenitakse sotsiaalseid oskusi.²¹³

10.2.7. Sotsiaalsete oskuste arendamise programm

Sotsiaalsete oskuste arendamise programmi suunamisel tuleb lähtuda riskihindamise mõtlemise ja käitumise valdkonna riskidest ning isiku konkreetsetest vajadustest (nt riskihindamisankeedis 2-ga hinnatud punktid 8.1 (suhtlemisoskused), 8.3–8.6 (impulsiivsus, toimetuleku ja probleemide lahendamise oskus, oskus mõista teiste inimeste seisukohti, eesmärkide püstitamine)), võimekusest ja valmisolekust grupitöös osaleda. Programmi eesmärk on alandada sotsiaalsete oskuste, impulsiivsuse, probleemide äratundmisvõime ja lahendusoskuste, toimetuleku ja eesmärkide saavutamiseiga seotud riske, arendada oskust mõista teiste inimeste seisukohti ja oma tegevuse tagajärgi ja seeläbi õpetada suhtlemist teiste inimestega nii, et see ei kahjustaks ennast ega teisi. Sõltuvalt grupi suuruselt käsitletakse teemasid 8–12 kohtumisel ning iga kohtumine kestab ~1,5 tundi, tunnid toimuvad kas kord nädalas või üle nädala. Programmis on suur rõhk praktilistel harjutustel, aruteludel ja teistel aktiivõppe meetoditel. Iga tunni alguses vaadatakse üle kodutööd, iga teema raames tehakse erinevaid ülesandeid: rollimängud, grupitööd. Programmi läbiviimisel on vaja videofilme. Programm koosneb 7 teemast: 1) verbaalne ja mitteverbaalne kommunikatsioon, 2) kokkulepped ja reeglid, 3) enesekehtestamine, 4) emotsioonidega toimetulek, 5) kriitika tegemine ja vastuvõtmine, 6) probleemide lahendamine, 7) konfliktid ja nende lahendamine.²¹⁴

10.2.8. Õige hetk

Õige hetk on kognitiiv-käitumuslik individuaaltöö programm, milles rakendatakse motiveeriva intervjuerimise põhimõtteid ning käsitletakse kriminoogen-

²¹³ EQUIP. Programmi käsiraamat. Vanglateenistus, 2012.

²¹⁴ Sotsiaalsete oskuste arendamise programm. Vanglateenistus, 2011.

seid vajadusi. Programmi eesmärk on aidata osalejatel omandada, arendada ja rakendada sotsiaalsete probleemide lahendamisega seotud oskusi, et edaspidi nendes olukordades iseseisvalt toime tulla. Igal kohtumisel käsitletakse üht kriminogeense valdkonnaga seotud teemat: suhtumine õigusrikkumistesse, emotsioonide juhtimine, terved suhted, toimetulek konfliktiga, ladus suhtlemine, erinevate seisukohtade mõistmine ja arvestamine, terve elustiil, majanduslik toimetulek, sõltuvuskäitumine, tööhõive ja eluase ning eesmärkide seadmine. Kohtumisi on kokku 13 ja need toimuvad enamasti üks kord nädalas. Iga kohtumise alguses pühendab ametnik veidi aega eelmisel kohtumisel antud ülesannete täitmise kontrollimisele, mis aitab õigesti hinnata kliendi motivatsiooni ja vastuvõtlikkust ning riskivaldkondi. Programmi soovitatakse pigem isikutele, kes on riskihindamise põhjal oma riskidelt väheohtlikud või ohtlikud.²¹⁵

10.2.9. Võida

Programm on väljatöötatud spetsiaalselt süüdimõistetud naistele. Eesmärk on osalejaid motiveerida, et nad suudaksid viia ellu muutusi, mis parandavad nende elukvaliteeti. Programmi raames käsitletakse 15 teemat: saame tuttavaks, identiteet – kes ma olen?, kommunikatsioon, kuritegevus, muutus ja valik, uimastid ja sõltuvus, majandus, seksuaalsus ja armastus, lapsed, lein ja kaotus, viha, vägivald, piirid, sotsiaalne võrgustik, sõprus ja suhted ning lõpetamine. Programmi käigus õpivad naised riskiolukordadega toime tulema, avastavad alternatiive kuritegevusele, õpivad seadma piire ning saavad teada, kuidas keerulisest või vägivaldsest suhtest välja tulla. Iga kogunemine kestab kuni kolm tundi, kogunemised toimuvad 2–3 korda nädalas. Grupid koosnevad 6–8 (maksimaalselt 10) osalejast ja kahest grupijuhist. Lisaks toimub neli individuaalset vestlust. Programm põhineb kliendikesksel nõustamisel ning järgib motiveeriva intervjuerimise põhimõtteid. Programmi võib läbi viia nii grupitööna kui ka individuaalselt.²¹⁶

²¹⁵ Õige hetk. Programmi käsiraamat. Vanglateenistus, 2012.

²¹⁶ VÕIDA: motivatsiooniprogramm naistele. Käsiraamat grupijuhtidele. Vanglateenistus, 2011.

10.2.10. Uus suund

Uus suund on kognitiiv-käitumuslik individuaalprogramm seksuaalkuritegudes süüdimõistetud meestele ja naistele, mis sobib kasutamiseks nii vanglas kui ka väljaspool vanglat. Programm põhineb motiveeriva intervjuerimise meetoditel, riski-vajaduse-vastavuse printsiibil ning hea elu mudelil. Programmi eesmärk on süvendada süüdimõistetu arusaamist sellest, mis viis teda seksuaalkuriteo sooritamiseni ja kuidas ta saab elada tulevikus nii, et ta ei peaks enam seksuaalkuritegusid tegema. Programmi abil arendatakse süüdimõistetu võimet tunda ära need takistused, mis on teda takistanud pürgimast meelepärase ja hea elu eesmärkide poole sotsiaalselt vastuvõetavate vahenditega. Programm koosneb 12 kohtumisest. Kohtumiste soovitatav sagedus on üks kord nädalas, sellisel juhul kestab programm 12 nädalat. Programmi intensiivsus võib erineda vastavalt süüdimõistetu olukorrale. Soovitatav on, et kohtumised ei toimuks sagedamini kui kaks korda nädalas ega harvemini kui kahe nädala järel.²¹⁷

10.2.11. Jõud muutuda

Jõud muutuda on motiveerival intervjuerimisel põhinev kognitiiv-käitumuslik sekkumisprogramm, mis on suunatud eelkõige narkootikumide tarvitajatele, kuid sobib ka alkoholi liigtarvitajatele, sest keskendutakse ainete kasutamisega seotud käitumisele, mitte spetsiifilisele ainele. Programmi eesmärk on tekitada arusaamine sõltuvusainete väärkasutusega seotud käitumisest ja aidata kaasa isiku muutumisele. Programm sobib isikutele, kes on kriminaalhooldusel või vanglast mõne aja pärast vabanemas, mitte niivõrd isikutele, keda ootab pikaajaline kinnipidamine. Programmi võib läbi viia nii individuaal- kui ka grupitööna. Programm koosneb kahest osast: kaasamisest ja käsitlemisest. Individuaaltöös pühendatakse kaasamisele umbes kuus 1–1,5-tunnist kohtumist, grupitöös 14–15 tundi (s.o kaks pikka kohtumist). Käsitusprogrammis on kaks fikseeritud algusseanssi ja kaks fikseeritud lõpuseanssi, mille vahel on neli neljaseansilist moodulit. Kohtumine kestab orienteeruvalt kaks tundi. Programmi

²¹⁷ Nurminen, N. Individuaalprogramm „Uus Suund“ seksuaalkuritegudes süüdimõistetutele: programmi juhend. 2012.

kogukestus kaasahaaramisest lõpetamiseni on seega olenevalt programmi läbi viimise meetodist 46–55 tundi. On soovitatav, et käsitusprogrammi seansid toimuksid iga nädal, 1–2 korda nädalas. Käsitusprogrammis saab fikseeritud algus- ja lõppmoodulite vahel olevaid mooduleid läbida osalejaga kokku lepitud järjekorras: moodul „Ohutu elu“ keskendub võimalusele ohutult elada ja uimasteid mitte tarvitada; moodul „Paremad suhted“ sisaldab aktiivset oskuste õpetamist, mille juurde oskuste harjutamise sessioonides ja hilisemates moodulites tagasi pöördutakse; moodul „Parem elu“ käsitleb viha ja tänulikkust; moodul „Helgem tulevik“ keskendub uue mina visiooni loomisele. Tegemist ei ole õigusrikkumis-, vaid sõltuvusspetsiifilise programmiga.²¹⁸

Kordamisküsimused

- 1. Millised on riski-vajaduse-vastavuse mudeli kohaselt efektiivseimad sekkumised korduvkuritegevuse ennetamisel?**
- 2. Milliseid tegevusi vanglas nimetatakse sekkumisprogrammideks?**
- 3. Millele keskenduvad kurjategijatele suunatud kognitiiv-käitumuslikud sekkumised?**
- 4. Millised on vanglateenistuses rakendatavad sekkumisprogrammid?**
- 5. Mille alusel suunatakse süüdimõistetuid sekkumisprogrammidesse?**
- 6. Kes viivad vanglates sekkumisprogramme läbi?**
- 7. Milline on kontaktisiku roll sekkumisprogrammide elluviimisel?**

²¹⁸ Jõud muutuda. Programmi käsiraamat. Vanglateenistus, 2016.

11. NÕUSTAMINE KÄITUMISE MUUTMISEKS

Nõustamine kui üks inimestevahelise kontakti vorme viitab mis tahes suhtlusele, mille käigus keegi püüab vaadelda, mõista või lahendada kõne all oleva praktilise küsimuse probleemset või häirivat *isiklikku* aspekti. Nõustamine saab teoks, kui inimene peab kellegagi *elulistes probleemides* nõu, näiteks mõne konflikti või dilemma asjus, mis segab tal elamast oma elu nii, nagu ta sooviks.²¹⁹

Sageli on nõustamise eesmärk **muuta käitumist**. Käitumise muutmine on enamasti raske ja muutuste kindlustamine on keerukas protsess. Kujutlus käitumise muutmise kohta kui teekonnast võimaldab kogu protsessi jagada väiksemateks, lihtsamalt saavutatavateks osadeks. Muutuseks valmisolek on mis tahes käitumismuutuse saavutamise puhul võtmeküsimus.²²⁰ Inimest paneb oma käitumist muutma:

- **äkki saabuv arusaam, et praegune olukord on muutunud väljakannatamatuks** (n-ö viimane piisk karikas) – muutuse põhjuseks on emotsionaalne rahulolematus, rahulolematuse kristalliseerumine – muutusele eelneb tugev negatiivne emotsioon. Selle motiivi domineerimist on täheldatud näiteks alkohoolikute ja narkosõltlaste puhul, 60% edukatest muutujatest on seda tunnet kirjeldanud (nt „Ma ei suutnud seda enam taluda“);
- **sotsiaalne surve** – teiste hukkamõist – muutus tuleneb vajadusest olla sotsiaalsete normidega kooskõlas, säilitada oluliste inimeste heakskiit ja

²¹⁹ McLeod, J. Nõustamisoskus. Väike Vanker, 2007, lk 13.

²²⁰ *Ibid.*

tähtsad suhted (nt muudab inimene oma alkoholitarbimisharjumusi, et vältida peresuhte katkemist);

- **negatiivsed tagajärjed** – motiiviks on oht millestki väärtuslikust ilma jääda (nt joobes juhte peaks motiveerima juhiloast ilmajäämise võimalus). Osal juhtudel võib see põhjustada hoopis vastasseisu muutustele. Siis soovitatakse rõhutada kliendi vabadust valida, kas võtta vastu pakutud teenused või seista silmitsi tagajärgedega;
- **kriisid** – muutuse toob kaasa negatiivne sündmus (nt raske haigus, armasama surm, vägistamine, vangistus). Kriisiga toimetulekuks võib inimene olla sunnitud õppima uusi kohanemis- või toimetulekuvise. Nii tõuseb eneseusk, väärtused ja prioriteedid hinnatakse ümber (nt pereliikme raske haigus paneb senist töönarkomaani rohkem pere jaoks aega võtma);
- **positiivsed stiimulid** – motiiviks on lootus, et soovitud eesmärk on võimalik saavutada – s.o uskumine enesetõhususse (*self-efficacy belief*). Mida suurem on inimese usk oma võimetusse, seda suurem on pingutus, mida eesmärgi nimel tehakse. Abi on alaeesmärkide seadmisest, mille saavutamine annab eduelamuse ja tõstab usku nõudlikemate eesmärkide saavutamisesse, nn üks päev korraga lähenemine (nt edukas kaalulangetamine, sõltuvusainetest loobumine);
- **uus vaatenuk** – inimestel on võime peaaegu kõiki raskusi näha kui paratamatuid, mis omakorda ei tekita mingit motivatsiooni muutuseks. Nõustamise käigus aidatakse selgusele jõuda depressiooni või ärevuse taga olevatest probleemidest. Üks viis muutumissoovi tekkimisel on inimese teadlikkuse tõus, mis võib kaasa tuua probleemi teadvustamise (nt tõstetakse inimeste teadlikkust alkoholi ja narkootikumide mõjust organismile, tehakse analüüse (nt testitakse maksaensüümide funktsioneerimist)).²²¹

Süüdimõistetute nõustamise sihiks on õiguskuulekas käitumine, vanglateenistuses on nõustamine teadlikult suunatud käitumise muutmisele. See eeldab

²²¹ Reid, W. J., Misener, E. Adult Change. In Allen-Meares, P., Garvin, C. (Eds), *The Handbook of Social Work Direct Practice*. Sage Publications, 2000, 241–259, p 244–246.

juhtumikorraldajalt nõustamisoskuste valdamist ja nõustamismeetodite tundmist.

11.1. Nõustamise põhioskused

Tänapäeval nähakse õigusrikkujat ennast vastutavana oma käitumise, hoia-kute ja väärtuste muutmise eest. Nõustaja peab vältima kangelase või päästja rolli võtmist. Nõustaja ülesanne on kuulata, toetada ja motiveerida, kinnitada muutust, millal ja mis tahes põhjustel see ilmneb, ning laiendada valikute ringi kliendi jaoks. Kriitilise tähtsusega on see, et nii nõustaja kui ka klient usuvad muutuse võimalikkusesse ega ole pessimistlikul seisukohal.²²²

Nõustamistehnikad sõltuvad suuresti eri koolkondade teoreetilisest raamistikust (nt psühhodünaamilised lähenemised (Sigmund Freudi klassikaline psühhoanalüüs, Carl G. Jungi analüütiline teraapia), humanistlikud lähenemised (Carl Rogersi isiksusekeskne teraapia, Fritz Perlsi gešaltteraapia), kognitiiv-käitumuslikud lähenemised (Albert Ellisi ratsionaal-emotiivne käitumisteraapia, Aaron Becki kognitiivne teraapia)), ometi võib välja tuua nõustamise põhioskused. Need saab jagada kahte peamisesse kategooriasse: suhtlemis- ja tegutsemisoskused ning vaimsete protsesside juhtimise oskused. Esimese all peetakse silmas seda, mida ja kuidas inimesed teevad, suhtlemis- ja tegutsemisoskused avalduvad käitumises. Vaimsete protsesside juhtimise all peetakse silmas sisekõne ja reeglite juhtimist (nt „Ma pean alati õnnelik olema vs. „Ma eelistan enamiku ajast olla õnnelik, kuid on ebareaalne olla õnnelik kogu aeg), mis mõjutab suhtlemis- ja tegutsemisoskuste kasutamist ning kokkuvõttes väljendub samuti käitumises. Üks asi on hoolida kliendist, teine asi on seda kliendile väljendada – selleks läheb vaja sõnu, häält ja kehakeelt.²²³

Nõustamisoskuste kasutamise ulatus ja viisid kliendi käitumise muutmisel olenevad suuresti sellest, mida keegi peab toimivaks. Nõustamisprotsessis on kesksed kliendi olemuse mõistmine ning tema nägemuse avardamine iseen-

²²² Masters, R. E. *Counseling Criminal Justice Offenders*. 2nd Ed. Sage Publications, 2003.

²²³ Nelson-Jones, R. *Basic Counselling Skills*. Sage Publications, 2003, pp 11–13.

dast ja oma probleemidest, mis eeldab nõustajalt enamasti **aktiivse kuulamise** oskust. Kuulmine ja kuulamine on kaks eri asja. Kuulmine tähendab heli vastuvõtmist, kuulamine aga vastuvõetud helide tähenduse mõistmist. Aktiivne kuulamine sisaldab lisaks sõnumi sisu meeldejätmisele ka häälemuutuste ja kehakeele tähelepanemist. See tähendab lisaks kliendi sõnumite korrektsele mõistmisele ka temast arusaamise väljendamist. Seega hõlmab aktiivne kuulamine nii sõnumite vastuvõtmist kui ka sõnumite saatmist. Aktiivne kuulamine on iga abistava suhte fundamentaalne oskus, mis hõlmab allpool kirjeldatud elemente:

- **küsimuste küsimine** – aktiivne kuulamine on aluseks küsimuste küsimisele, mis omakorda eeldab oskust kasutada eri tüüpi (avatud/suletud) küsimusi. Avatud küsimused võimaldavad kliendil väljendada oma seisukohti ja arvamust ning aitavad nõustajal kliendi olemust mõista (nt „Rääkige mulle sellest“, „Mida te sellest arvate?“). Küsida saab tunnete ja füüsiliste reaktsioonide kohta (nt „Kui te ütlete, et olete suures depressioonis, siis mida te täpsemalt tunnete?“), mõtete kohta (nt „Mida te seda tehes mõtlesite?“, „Kui ta teile niimoodi ütles, mis mõtteid see teis tekitas?“), tegevuse ja käitumise kohta (nt „Mida te tegite, kui te sellest teada saite?“). Suletud küsimused on tõhus viis spetsiifilise informatsiooni kogumiseks või olemasoleva täpsustamiseks (nt „Kus te elasite enne vangistust?“, „Mitu korda nädalas te alkoholi tarvitasite?“, „Kas te olete omandatud erialal varem töötanud?“). Kui avatud küsimused julgustavad kliendi eneseväljendust, siis suletud küsimuste abil saab liialt laialivalguvat klienti vajaduse korral tagasi vestluse põhiteemale suunata.
- **ümbersõnastamine ja peegeldamine** – aktiivne kuulamine sisaldab ümbersõnastamist ja peegeldamist ning kokkuvõtete tegemist. Peegeldamine on kliendi sõnumi selge ja lühike ümbersõnastamine (osaliselt kliendi sõnadega), kliendi emotsioonide tähelepanemine (kehakeel, hääletoon, emotsioone väljendavad fraasid (nt „See ajab mind marru“) ja nende peegeldamine (nt „Selle kuueaastase karistusega ma ka nõus ei ole, tegelikult olen mina siin ohver.“ – „Te tunnete ennast ebaõiglaselt kohelduna?“). Kokkuvõtete tegemine on kliendi räägitu kokkuvõtlik pee-

geldus, mis aitab nõustamissessiooniga edasi liikuda (nt „Te rääkisite, et ... on veel midagi“ või „Räägime nüüd ka teie suhetest oma lähedastega“);

- **tähelepanelikkus ja huvi üles näitamine** – nõustaja peab olema kohal oma keha, mõtete ja emotsioonidega. Huvi ja tähelepanu väljendub kehakeeles: avatud ja pingevaba kehahoiak, ette kallutamine, silmside hoidmine, sõbralik ja huvi väljendav näoilme, tähelepanelikkust väljendavad žestid (nt peanoogutus), kliendi personaalruumi arvestav distants ning siirus (verbaalsete ja mitteverbaalsete sõnumite kooskõla). Huvi ja tähelepanelikkust saab üles näidata verbaalsete väljendustega (nt „mhm“, „ja-jah“, „palun jätkake“). Suhtlemissituatsioonis kuulab kumbi osapool teineteist ja samal ajal iseennast. Nõustaja peab hoiduma hinnangutest ja moraliseerimisest. Nõustaja aktsepteeriv hoiak tähendab kliendi õiguse aktsepteerimist tema oma mõtetele ja tunnetele. Teise inimese olemuse mõistmine eeldab oskust näha asju teise inimese seisukohalt;
- **empaatia ja mõistmise väljendamine** – empaatiline hoiak kliendi suhtes on kantud soovist teada saada, mida asjad ja situatsioonid kliendi jaoks tähendavad. Empaatia on võime ennast vaimselt samastada ning hoomata kliendi sisemaailma. Empaatia ja mõistmise väljendamine sisaldab ka eneseavamist, mis väljendub kliendile kaasaelamises (nt „See on suurepärane“, „Seda on kurb kuulda“, „Ma hindan teie ausust“) või isikliku info avaldamises (nt vastuseks kliendi küsimusele nõustaja kvalifikatsiooni või kogemuste kohta). Eraeluliste faktide avalikustamine töös õigusrikkujatega ei ole kohane (nt kui klient räägib oma alkoholitarbimisest ja küsib nõustajalt: „Kas teie siis ei võta nädalavahetusel sõpradega saunas paar õlut?“, siis võib vastuseks peegeldada: „Teie jaoks kuulub alkoholitarvitamine lõõgastumise juurde“);
- **vastuolude väljatoomine** – selle eesmärk on aidata kliendil jõuda uue ja parema arusaamani iseendast, teistest ja oma probleemidest. vastuolude väljatoomine ei tohi kõlada etteheitena, pigem on see väljakutse ebakõlade uurimiseks. vastuoludena saab välja tuua:

- ebakõla verbaalse sõnumi ning hääletooni või kehakeele vahel (nt „Te ütlesite, et olete praegu täiesti rahunenud ja ometi teie hääles on kuulda värinat“);
- ebakõla sõnade ja tegude vahel (nt „Ühelt pool te kirjeldate ennast kui sõbralikku ja rahumeelset inimest ja samas on teil korduvalt konflikte ametnikega“);
- ebakõla väärtuste ja tegude vahel (nt „Te ütlete, et teiste pilli järgi tantsimine ei vii elus kuhugi, ning ometi keeldute vanglas pakutavast tööst, kuna teised võivad teie peale halvasti vaatama hakata“);
- ebakõla sõna andmise ja pidamise vahel (nt „Te lubasite temaga eelmisel nädalal ühendust võtta ja ometi leiate põhjuseid seda mitte teha“);
- ebakõla varasema ja praeguse väite vahel (nt „Eelmisel kohtumisel te ütlesite, et teile meeldib väga teie äi, nüüd te väidate, et temasuguse inimesega on raske koos olla“);
- ebakõla väidete ja tõendite vahel (nt „Te ütlesite, et teie poeg pole teid kunagi tunda tahtnud, ja just praegu te mainisite, et ta käis teid möödunud nädalal vaatamas“).

Vastuste peegeldamise abil saab vastuolusid lähemalt uurida ning võimaldada kliendil iseendast ja oma vajadustest senisest teadlikumaks saada;

- **tagasiside andmine** – nõustaja võib näha klienti ja tema probleemi kliendist erinevalt. Selleks et aidata kliendil tema olukorda mõista, võib nõustaja anda kliendile oma vaatluste põhjal tagasisidet. Tagasiside andmisel on eelistatud:
 - mina-sõnumite kasutamine (nt „Ma arvan, et ...“);
 - täpsus (nt „Teie enesekehtestamine oli kehv“ vs. „Ma arvan, et te võiksite kasutada rohkem silmsidet“);
 - nii kinnitava kui ka korrigeeriva tagasiside andmine (nt „Ma leian, et silmside kasutamine oli hea, aga te võiksite rääkida valjema häälega“);

- võimaluse andmine tagasisidele vastamiseks (nt „Mida te arvate sellest, mida ma just rääkisin?”);
- **toimetulek vastupanuga** – kliendi vastupanu ületamiseks kasutatakse aktiivset kuulamist, kliendi emotsioonide peegeldamist, kliendi vastumeelsuse ja hirmude arutamist ning mõistmise väljendamist (nt „Ma näen, et teil on raske minuga avameelne olla, kuna ma olen teie kontaktisik. Kui see on nii, siis mis teile siinjuures täpsemalt muret teeb?”), kliendi vastusele reageeritakse peegeldusega (nt „Teil on varasemaid kogemusi, et teie öeldut võidakse teie vastu kasutada”);
- **eesmärkide seadmine** – sisaldab eesmärkide väljaselgitamist (nt „Milline oleks teie hinnangul hea lahendus sellele olukorrale?”), valikuvõimaluste uurimist, kuidas eesmärkideni jõuda (nt „Millisel moel Te jõuaksite oma eesmärgini?”, „Millised oleksid muud võimalused selle olukorra lahendamiseks?”), ning valikute langetamist ja tegevuste planeerimist (nt „Mis võiks olla esimene samm, mis aitaks teid oma eesmärgile lähemale?”);
- **sisekõne muutmine** – selle asemel, et ärevas situatsioonis rääkida iseendale: „Küll ma olen rumal”, „Kui ma niimoodi närveerin, saan jälle südamerabanduse”, tuleks endale sisendada: „Võta asja rahulikult. Ma ei pea laskma ennast sellest häirida.” Irratsionaalsete reeglite (nt „Ma pean kõigile meeldima”, „Ma pean olema täiuslik”) muutmise meetoditena kasutatakse nende funktsionaalset või empiirilist vaidlustamist (nt „Kuidas selline arusaam teie elu mõjutab?” või „Mis tõendid teil selle kohta on, et te peate iga ülesandega täiuslikult hakkama saama?”).²²⁴

Nõustaja tähtsaim oskus on olla teadlik toimuvast. See tähendab suutlikkust tajuda kliendi teemasid ja tundeid, olla n-õ asja sees, säilitades samal ajal kogu olukorda hindava kõrvaltvaataja positsiooni.²²⁵ Nõustamissuhe põhineb kuulamisel, jälgimisel ja vastuvõtlikkusel; inimesele tuleb jätta ruum, kus ta suudaks ise hakata oma probleemidele lahendusi leidma. Sageli on esmane nõustamis-

²²⁴ Nelson-Jones, R. (viide 223); Seden, J. *Counselling skills in social work practice*. Open University Press, 1999, p 9–10.

²²⁵ Saari, M. (viide 34), lk 22.

ülesanne rääkima hakkamine – kliendil oma tunnete murede ja lootuste sõnadesse panemine. Alles siis, kui asju hakatakse nimetama õigete nimedega, saab neist ühiselt rääkida.²²⁶

Arvestades, et **kinnipeetavate puhul on tegemist mittevabatahtlike klientidega, võib ette tulla info moonutamist või varjamist**, kuna soovitakse jätta endast paremat muljet. Näiteks räägib korduvalt varguste eest süüdimõistetud kinnipeetav kontaktisikule oma kokkupuudetest narkootikumidega kui juhuslikest ja praegu mitte aktuaalsetest. Kuna ta on tarvitanud fentanüüli, millest tekib enamasti tugev sõltuvus, hakkab kontaktisik lähemalt uurima kuritegude toimepanemise tagamaid ning vestluse käigus tunnistab kinnipeetav, et vajas raha narkootikumide hankimiseks. Seega on narkootikumide tarvitamine vahetult seotud kuritegeliku käitumisega. **Kui selline info tuleb avalikuks alles pärast esmase riskihindamise koostamist, tuleb esmast hindamist korrigeerida.**

11.2. Eetilised kaalutlused õigusrikkujate nõustamisel

Juhtumikorralduslik töö eeldab küllaltki avatud suhet kliendi ja nõustaja vahel. Seda just selleks, et kliendil tekiks kohe alguses soov ning võimalus ja oskus panustada tähelepanu ja energiat muutuste tekitamisse. Niisuguse avatud suhte esmane tingimus on segamatu suhe kahe inimese vahel. Usaldussuhte loomine on protsess, mis nõuab aega.²²⁷ Arvestades nõustamissuhte avatust ja usalduslikkust, sisaldab õigusrikkujate nõustamine enamasti mitmeid eetilisi kaalutlusi:

- **konfidentsiaalsus** – see on usaldusliku suhte eeldus. Nõustaja ülesanne on informeerida klienti piirangutest, millal nõustamise käigus kogutud informatsioon ei ole konfidentsiaalne (nt info, mis puudutab ohtu kellegi elule või tervisele või vangla julgeolekule tervikuna) või mis osas nõustaja seda kasutab ning kuidas hoitakse kirjalikke märkmeid (nt kajasta-

²²⁶ McLeod, J. (viide 219).

²²⁷ Saari, M. (viide 34), lk 20.

takse andmeid riskihindamisankeedis, päevikukannetes, mis on infosüsteemis kättesaadav ka teistele vanglateenistujatele);

- **vaevatasu** – igasuguse vaevatasu ja kingituste aktsepteerimist peetakse ebaeetiliseks käitumiseks. Mis tahes väiksemagi vaevatasu aktsepteerimine seob nõustaja ja õigusrikkuja hoopis teisel viisil. Enamiku ajast on nõustaja meelitatud sellest, et klient on pidanud teda kingituse vääriliseks. Kingituse pakkumine võib muuta seda, mida nõustaja kliendi kohta tunneb. Kingituse aktsepteerimine võib muuta seda, kuidas nõustaja kliendiga käitub. Kui nõustaja on kingituse aktsepteerinud, on tõenäoline võlatunde tekkimine nii nõustajal kui ka kliendil. Vaevatasu aktsepteerimine muudab nõustaja jaoks raskeks jääda objektiivseks, kui tuleb langetada olulisi otsuseid kliendi suhtes. Näiteks ka süütuna näiva õnnitluskaardi vastuvõtmine kinnipeetavalt võib sillutada teed edaspidistele manipulatsioonidele. Usalduslikus nõustamissuhtes võib sünnipäeva-kaarti aktsepteerida, kui see ei kahjusta käitumise muutmise protsessi: nõustaja suudab säilitada objektiivsuse ja on veendunud, et ka kinnipeetav ei oota vastuteenet. Kahtluse korral on neutraalseim viis olukorrale reageerimiseks kinnipeetava viisakas tänamine ning kingitusest loobumine, põhjendades oma keeldumist eetiliste kaalutlustega;
- **äri- või muudesse topeltsuhetesse astumine** – mõnikord on õigusrikkujatel positsioon, mis võimaldab neil pakkuda nõustajale tasuta või soodushindadega kaupu või teenuseid (nt soodsa hinnaga üürikorteri vahendamine, tasuta treeningud sõbrale kuuluvas spordikeskuses). Selline situatsioon võib olla ahvatlev ja näida ohutu, kuid seda tuleb vältida, kuna see rikub professionaalse suhte. Kui nõustaja võtab vastu sooduspakkumise, siis ootab ka klient teatud allahindlust. Ka nõuab vanglateenistuja eetikakoodeks²²⁸, et teenistuja keeldub teenusest, kingitusest, rahast jms, mis võivad mõjutada tema sõltumatust teenistusülesannete täitmisel või mida võidakse nii käsitada. Ametniku majandusliku sõltumatuse võib seada kahtluse alla samuti näiteks see, kui ta palkab endise kinnipeetava oma koju remonttöid tegema. Kuigi kinnipeetav on näiliselt

²²⁸ Vanglateenistuja eetikakoodeks, justiitsministri 13.11.2008. a kk nr 176; 30.03.2011. a kk nr 38.

asunud õiguskuulekale teele, võivad tal olla säilinud suhted praeguste kinnipeetavatega, mis muudab ametniku haavatavaks võimalikele manipulatsioonidele. Probleem muutub eriti aktuaalseks siis, kui endine kinnipeetav uuesti vanglasse satub – sellisel juhul on tal sobimatult palju infot ametniku eraelu kohta. Seega tuleb viisakalt keelduda nii kinnipeetava pakutavast ärisuhtest kui ka vältida ametnikuna ise nende suhete loomist;

- **võimu kuritarvitamine** – nõustajale teadaoleva konfidentsiaalse informatsiooni jagamine valede inimestega või vastupidi, enda teada jätmine, võib põhjustada nii õigusrikkujale endale kui ka tema perekonnale probleeme, psühholoogilisi traumasid, võib-olla ka füüsilisi kannatusi või surma (nt kinnipeetavatevahelise füüsilise väärkohtlemise aktsepteerimine, mis võib viia suitsiidini või halvimal juhul tapmiseni). Vanglateenistuja eetikakoodeks nõuab teenistujatelt, et nad ei avalda neile ameti tõttu teatavaks saanud infot kõrvalistele isikutele. Selleks et vältida info tahtmatut lekitamist, ei kommenteeri vanglateenistuja vange puudutavaid teemasid avalikes kohtades ja kõrvaliste isikute ees (nt ei arutata kinnipeetavaga seonduvat kohvikulaua taga või rahvast täis ühistranspordis koju sõites). Samuti on ebaeetiline jagada infot kinnipeetavate ja vanglatöö üksikasjade kohta meedias, mis võib ametniku jaoks päädida kuriteos süüdimõistmisega;
- **seksuaalne veetlus ja romantilised suhted** – nõustamissuhe sisaldab usaldust, avatust, emotsioonide jagamist ning efektiivses suhtes tekib nõustaja ja kliendi vahel teatud side. Nõustaja professionaalne soojus võib klienti eksitada ning põhjustada veetlust ja kiindumust. Nõustaja peab väljendama soojust vastavalt kliendi vajadustele ja mitte oma vajadustest lähtuvalt. Seksuaalsed või romantilised suhted nõustaja ja kliendi vahel on ebaeetilised ja rangelt keelatud. Tegemist on topeltsuhtega ning sellises suhtes kaob objektiivsus. Romantiliste suhete arenemise eest kannab vastutust nõustaja kui professionaal, kellelt eeldatakse seksuaalse veetluse märkide äratundmist, teadvustamist ning vajaduse kor-

ral enda taandamist nõustamisprotsessist. Praktikas on suhte algatajaks sageli kinnipeetav, kelle huvi on enamasti endale hüvesid või teeneid välja meelitada (nt palub kinnipeetav ametnikul avaldada andmeid teise kinnipeetava kohta). Selleks et vältida riskimist oma töökoha ja maine kaotusega (nt on praktikas olnud juhtumeid, kus kinnipeetav on hiljem süüdistanud ametnikku suguühtesse sundimises), tuleks kinnipeetava tähelepanuavalduste kohatusest esmalt anda teada kinnipeetavale ning vajaduse korral arutada tekkinud olukorda ja selle lahendusvõimalusi oma vahetu juhiga;

- **varjatud plaanid** – need on eesmärgid, mis on nõustajal seoses kliendiga, kuid mida ta temaga ei jaga. Varjatud plaanidega nõustajad avaldavad kliendile survet teha asju, millest pole räägitud või mida pole omavahel kokku lepitud (nt usub nõustaja, et kliendile tuleks kasuks suhete hoidmine ja tugevdamine oma lastega, kuid soovimatusest tungida kliendi pereellu jääb see eesmärgina sõnastamata). Selline situatsioon võib põhjustada kliendis ärevust. Varjatud plaanid on ebaaus viis kohelda klienti ning võivad põhjustada usaldamatust ja kahtlustamist. Selle vältimiseks peavad nõustajad alati olema ausad, sõnastades töös kliendiga eesmäärke, mis on mõlemale osapoolle teada ja arusaadavad;
- **õigusrikkuja enesemääramisõiguse austamine** – nõustaja ei ole eetiliselt kohustatud nõustama klienti, kes keeldub nõustamisest, ükskõik kui ilmne on vajadus selle järele. Siiski, kui nõustamine on otseselt seotud kuriteoga, võib see süüdimõistetute puhul olla õigusaktidest tulenevalt kohustuslik. Seoses sellega tekib mitmeid küsimusi, kui palju tuleb arvestada kliendi enesemääramise õigusega ja kui palju võib nõustaja oma väärtusi ja ideaale peale suruda. Üldine põhimõte on, et nõustajad aktsepteerivad kõiki kliendi tegemisi, mis ei ole ilmselgelt klienti kahjustavad (nt enesetapakavatsus) või seadusvastased. Ka on nõustaja roll siduda kliendi soovid ja püüdlused reaalsusega. Silmas tuleb pidada nii bioloogilist, majanduslikku kui ka õiguslikku reaalsust. Nõustaja peab õppima, millal on parem mitte midagi teha ja millal on parem sekkuda

õigusrikkuja enesemääramisse (nt suitsiidi- või kuriteokavatsusest teatav klient).²²⁹

11.3. Läbipõlemise risk töös õigusrikkujatega

Läbipõlemise esmane kirjeldus omistatakse sageli Herbert Freudenbergerile (1974), kes käsitles läbipõlemist kui psühholoogilist kurnatust ja väsimust, mis tuleneb töökoha ülemäärastest nõudmistest. Läbipõlemise teadusliku uurimise algataja Christina Maslach (1976) kirjeldas läbipõlemist kui inimestega töötamisega kaasnevat emotsionaalset kurnatust, mis väljendub empaatia ja lugupidamise kadumises oma klientide vastu.²³⁰ Läbipõlemine on käitumuslik reaktsioon intensiivsele ja pikaajalisele stressile, mis muudab raskeks ka kõige elementaarsemate tööülesannete täitmise.²³¹

Vanglapersonalil tuleb sageli tegeleda agressiivsete, vaenulike ja vaimset ebastabiilsete inimestega, keda hoitakse vanglas vastu nende tahtmist ja kes, olgugi üldiselt kuulekad, võivad käituda ettearvamatult. Töötamine mittevaba-tahtlike klientidega võib seada töötajad pingele alla, mis võib aja jooksul viia läbipõlemiseni.²³² Uurimused on näidanud, et vanglapersonali läbipõlemise näitajad on kõrgemad kui elanikkonnas keskmiselt ning kõrgemad võrreldes näiteks politseiametnikega.²³³

²²⁹ Masters, R. E. (viide 222).

²³⁰ Lambert, E. G., Barton-Bellessa, S. M., Hogan, N. L. The Consequences of Emotional Burnout Among Correctional Staff. *SAGE Open*, 2015, 5 (2), 1–15, p 2; Borritz, M., Rugulies, R., Bjorner, J. B., Villadsen, E., Mikkelsen, O. A. & Tage S. Kristensen, T. S. Burnout among employees in human service work: design and baseline findings of the PUMA study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 2006, 34, 49–58, p 50.

²³¹ Garland, B. The Impact of Administrative Support on Prison Treatment Staff Burnout: an Exploratory Study. *The Prison Journal*, 2004, 84(4), 452–471, p 453.

²³² Griffin, M. L., Hogan, N. L., Lambert, E. G. Doing „People Work in the Prison Setting: An Examination of the Job Characteristics Model and Correctional Staff Burnout. *Criminal Justice and Behavior* 2012, 39(9), 1131–1147, p 1131; Lambert, E. G., Altheimer, I., Hogan, N. L. Exploring the Real Relationship Between Social Support and Job Burnout Among Correctional Staff. *Criminal Justice and Behavior* 2010, 37(11), 1217–1236, p 1217.

²³³ Keinan, G., Malach-Pines, A. Stress and Burnout Among Prison Personnel: Sources, Outcomes and Intervention Strategies. *Criminal Justice and Behavior*, 2007, 34(3), 380–398, p 390.

11.3.1. Läbipõlemise tunnused ja tagamaad

Christina Maslach räägib läbipõlemise kolmest dimensioonist: inimene muutub kurnatuks, küüniliseks ja ükskõikseks oma töö suhtes ning tajub enda ebaefektiivsust. Emotsionaalselt kurnatutena tunnevad inimesed ennast tühjakspigistatuna, võimetuna lõõgastuma ja taastuma. Hommikul ärghates on nad niisama väsinud kui õhtul magama heites. Läbipõlemisega kaasnevat isiksuse muutust iseloomustab negatiivsus, küünilisus, soovimatus üldse millegi või kellegagi tegeleda. Küünilistena võtavad inimesed töö ja kolleegide suhtes jaheda, distantseeritud hoiaku. Nad väldivad tööga seotust nii palju kui võimalik. Kolmandaks läbipõlemise komponendiks on tööalase kompetentsuse ja tulemuslikkuse vähenemise tunne. Kui inimesed tajuvad enda ebaefektiivsust, tunnevad nad ennast järjest ebaadekvaatsemalt ning kaotavad usu oma võimesse üldse midagi korda saata.²³⁴

Emotsionaalne kurnatus on kõige sagedamini kogetav läbipõlemise dimensioon ja kõige otsesemalt seotud tervisprobleemidega.²³⁵ Tulenevalt tugevast pingest ja kurnatusest võib tekkida hulk füüsilisi sümptomeid: pea-, kaela- ja seljavalud, vähene koormustaluvus, seedeelundkonna haigused, kõrge vererõhk, lihaspinged, hingamisprobleemid, unetus ja õudusunenäod, krooniline väsimus ja aeglase taastumisega pikaajaline haigestumine. Lisaks füüsilistele kaebustele kaasnevad läbipõlemisega psühholoogilised probleemid: viha, ärrituvus, ärevus ja depressioon, abituse tunne, mis võib vähendada osavõtlikkust, entusiasmi, motivatsiooni ja enesehinnangut. Nende füüsiliste ja psühholoogiliste hädade tõttu võivad inimese käitumises leida aset negatiivsed muutused. Läbipõlenud kolleegides kasvab paindumatus, vastasseis uuendustele, nad on rahulolematud ja reageerivad küüniliselt kõigele ja kõigile. Lisaks võib läbi-

²³⁴ Jürisoo, M. Burnout – läbipõlemine. Tartu : Fontese Kirjastus, 2004, lk 47; Maslach, C., Leiter, M.P. The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It. Jossey-Bass, 2013, p 17–18.

²³⁵ Ahola, K., Hakkanen, J. Burnout and Health. In Leiter, M. P., Bakker, A. B., Maslach, C. (Eds) Burnout at Work: a Psychological Perspective. London, New York : Psychology Press, Taylor & Francis Group, 2014, 10–31, p 24; Lambert, E. G., Hogan, N. L., Cheeseman Dial, K., Jiang, S., Khondaker, M. I. Is the Job Burning Me Out? Exploratory Test of the Job Characteristics Model on the Emotional Burnout of Prison Staff. The Prison Journal, 2012, 92(1), 3–23, p 5.

põlenud inimene võtta tarbetuid riske, muutuda agressiivseks, vältida probleemidega tegelemist, hakata tarbima rohkem alkoholi või narkootikume.²³⁶

Läbipõlemine ei taba inimest järsku, see tekib ja süveneb järk-järgult. Läbipõlemine tabab eelkõige organisatsiooni pühendunud liikmeid, kes alustavad töökohal suure entusiasmi ja innuga, tulvil ideid ning tahet neid ellu viia. Läbipõlemine tekib aja jooksul, kui töötajale esitatakse liiga palju nõudmisi, ilma et pakutakse vajalikke ressursse nõutavate ülesannete täitmiseks. See on haigus, mis levib vähehaaval ja pidevalt ning lükkab inimese allakäiguspiraali, millest on raske välja saada.²³⁷

Levinud arvamuse järgi on läbipõlemine peamiselt isiklik probleem. Ulatuslikud uurimused aga näitavad, et läbipõlemine pole mitte inimeste, vaid selle sotsiaalse keskkonna probleem, kus nad töötavad. See, kuidas töötaja ennast tööol tunneb, sõltub pigem organisatsioonilistest kui individuaalsetest teguritest.²³⁸

Lisaks erialakirjanduses enim käsitletud faktoritele (ülemäärane töökoormus, vähene otsustamisõigus, ebapiisav tasu)²³⁹ tõstavad läbipõlemise riski vanglas kui spetsiifilises töökeskkonnas töö tajumine ohtlikuna ja kinnipeetavate problemaatiline käitumine. Hirm kinnipeetavate vägivaldse käitumise pärast ning

²³⁶ Freudenberger, H. J. Speaking from experience. *Training & Development Journal*, 1977, 31 (7), 26–27, p 26; Garland, B. Prison Treatment Staff Burnout: Consequences, Causes and Prevention. *Corrections Today*, 2002, 64(7), 116–121, p 116; Garland, B. (viide 231), pp 453–454; Keinan, G., Malach-Pines, A. (viide 233), p 390; Maslach, C., Leiter, M. P. (viide 234), p19; Xanthakis, A. Levels of Work-Stress and Burnout Among Prison Officers: An Examination of the Need for a Staff Counselling Service in a Forensic Settings. *Counselling Psychology Review*, 2009, 24 (3–4), 100–118, p 100.

²³⁷ Freudenberger, H. J. (viide 236), p 26; Lambert, E. G., Altheimer, I., Hogan, N. L. (viide 232), p 1219; Maslach, C., Leiter, M. P. *Läbipõlemine: mida saavad organisatsioonid ja töötajad teha läbipõlemise vältimiseks*. Tartu: Väike Vanker, 2007, lk 24.

²³⁸ Griffin, M. L., Hogan, N. L., Lambert, E. G., Tucker-Gail, K. A., Baker, D. N. Job Involvement, Job Stress, Job Satisfaction and Organizational Commitment and The Burnout of Correctional Staff. *Criminal Justice and Behavior*, 2010, 37(2), 239–255, p 241; Maslach, C., Leiter, M. P. (viide 237), lk 25.

²³⁹ Borritz, M., Rugulies, R., Bjorner, J. B., Villadsen, E., Mikkelsen, O. A. & Tage S. Kristensen, T. S. (viide 230), p 50; Finney, C., Stergiopoulos, E., Hensel, J., Bonato, S., Dewa, C. S. Organizational Stressors Associated with Job Stress and Burnout in Correctional Officers: a Systematic Review. *BMC Public Health*, 2013, 13(1), 1–13, p 8–10; Garland, B. (viide 231), p 455; Garland, B. (viide 236), p 117; Griffin, M. L., Hogan, N. L., Lambert, E. G., Tucker-Gail, K. A., Baker, D. N. (viide 238), p 242; Keinan, G., Malach-Pines, A. (viide 233), p 382, 388; Lambert, E. G., Altheimer, I., Hogan, N. L. (viide 232), p 1219; Lambert, E. G., Hogan, N. L., Cheeseman Dial, K., Jiang, S., Khondaker, M. I. (viide 235), p 12; Maslach, C., Leiter, M. P. (viide 234), pp 10–13.

kinnipeetavate lakkamatud nõudmised, manipuleeriv käitumine ja distsiplineerimatus võivad olla oluliseks stressiallikaks.²⁴⁰ Suuremat kurnatust tajutakse siis, kui kokkupuuted kinnipeetavatega on negatiivsed, nüristavad ega paku rahuldust.²⁴¹ Töö vaimselt häiritud kinnipeetavatega võib tekitada viha, kurnatust ja frustratsiooni ametnikes, kelle arvates ei ole sellised kinnipeetavad väärt aega ja tähelepanu, mida nad nõuavad.²⁴² Arvestades töökeskkonna keerukust, on eriti oluline hoolida iseendast ning võtta tarvitusele abinõud läbipõlemise ennetamiseks.

11.3.2. Läbipõlemise ennetamine ja toimetulek

Läbipõlemise halvav mõju ulatub kaugemale kui väsinud vaim. See võib kahjustada inimese tervist, toimetulekut, elustiili ning häirida tõsiselt inimese töövõimet. Kõik need kaotused ei ole ainult inimese enda omad, vaid neid tajuvad kõik, kellega inimene on seotud nii tööl kui ka kodus. Kui läbipõlemisega ei tegeleta, võib see osutada kulukaks töötajale endale, klientidele, kolleegidele, organisatsioonile ja ühiskonnale tervikuna. Läbipõlemine võib kaasa tuua rahuolematuse tööga, töölt põhjuseta puudumised, haigestumised, kavatsuse vahetada töökohta ning tegeliku töökohavahetuse. Läbipõlemise tulemusena võib langetada pakutavate teenuste kvaliteet ning töö tulemuslikkus üldiselt. Töötajal võivad tekkida majandusraskused, kuna haigusperioodi eest saadud hüvitis on tavapärasest sissetulekust madalam.²⁴³

Läbipõlemise ennetamise seisukohalt on kriitilise tähtsusega selge ühine arusaam organisatsiooni eesmärgist, ressursside tagamine (aeg, vahendid, ruumid), selge rollijaotus ja ülesanded (vastavuses ressursside ja võimalustega), teatud kontrolli võimaldamine oma tööülesannete üle (igapäevatöö prioriteetide seadmine, tööviiside valimine, ressursside kasutamine), võimalused tööta-

²⁴⁰ Griffin, M. L., Hogan, N. L., Lambert, E. G., Tucker-Gail, K. A., Baker, D. N. (viide 238), p 242; Keinan, G., Malach-Pines, A. (viide 233), p 381.

²⁴¹ Garland, B. (viide 236), p 117; Garland, B. (viide 231), p 467.

²⁴² Xanthakis, A. (viide 236), p 107, 109.

²⁴³ Borritz, M., Rugulies, R., Bjorner, J. B., Villadsen, E., Mikkelsen, O. A. & Tage S. Kristensen, T. S. (viide 230), p 51; Griffin, M. L., Hogan, N. L., Lambert, E. G., Tucker-Gail, K. A., Baker, D. N. (viide 238), p 239; Lambert, E. G., Altheimer, I., Hogan, N. L. (viide 232), p 1217; Jürisoo, M. (viide 234), lk 49; Maslach, C., Leiter, M. P. (viide 237), lk 26.

jate ja juhtkonna vastastikuseks kommunikatsiooniks (regulaarsed koosolekud), töötajate kaasamine eesmärkide seadmisel ja praktika kujundamisel, konstruktiivse tagasiside andmine ning tunnustamine heade tulemuste eest, täiendkoolitused ja tasakaalustatud kliendibaas.²⁴⁴

Ühe meetodina, mis aitab tulla toime korrektsioonipersonali läbipõlemisega, on pakutud sotsiaalse toetuse suurendamist. Sotsiaalse toetuse olemasolu muudab töökoha sõbralikumaks, nauditavamaks ja tekitab vähem stressi. Juhtkonna ja vahetu juhi toetus aitab näha oma tööd positiivsemalt, töötajad võivad ennast tunda väärtustatute ja lugupeetutena. Vahetu juht ja juhtkond saavad vähendada ebakõla nõudmiste ja ressursside vahel.²⁴⁵

Töötajatele tuleks pakkuda võimalust end tervislikult välja elada ja puhata.²⁴⁶ Vanglateenistus soodustab tervislike eluviiside järgimist ja toetab töötajate füüsilist aktiivsust, näiteks on loodud tervisefond, tagatud on treeninguvõimalused organisatsioonis kohapeal või koostööpartnerite juures. Üheks läbipõlemise ennetamise viisiks on regulaarse supervisiooni või koviisioonide korraldamine. Personalile suunatud nõustamisteenus aitab ametnikel mõista ja toime tulla väljakutsuvate ja vaimselt häiritud kinnipeetavatega.²⁴⁷

Individuaalsed abinõud läbipõlemise vastu:

- piisav uni – pika unevõla tagajärg on väsimus ja töövõime langus;
- tervislik elustiil – hea füüsiline vorm, tervislik toitumine ja rõõmu tundmine parandavad eeldusi stressiga toimetulekuks. Soodsalt mõjub regulaarne füüsiline aktiivsus, sest see vähendab stressihormoonide hulka organismis ja aitab inimesel lõõgastuda;

²⁴⁴ Carlson, J. R., Anson, R. H & Thomas, G. Correctional Officer Burnout and Stress: Does Gender Matter? *The Prison Journal*, 2003, 83(3), 277–288, p 284; Finney, C., Stergiopoulos, E., Hensel, J., Bonato, S., Dewa, C. S. (viide 239), p 6; Garland, B. (viide 236), pp 117–119; Garland, B. (viide 231), pp 455–456, 468; Keinan, G., Malach-Pines, A. (viide 233), p 384, 392, 395; Lambert, E. G., Hogan, N. L., Cheeseman Dial, K., Jiang, S., Khondaker, M. I. (viide 235), p 14.

²⁴⁵ Lambert, E. G., Altheimer, I., Hogan, N. L. (viide 232), pp 1220–1221, 1230.

²⁴⁶ Freudenberg, H. J. (viide 236), p 27; Keinan, G., Malach-Pines, A. (viide 233), p 395.

²⁴⁷ Xanthakis, A. (viide 236), p 109.

- lõõgastumine – nii vaimne kui ka füüsiline lihaste lõõgastamine (nt jooga, meditatsioon) tagavad rahulikuma une ja väiksema unevajaduse, vähenevad lihaspinged, pulss ja hingamissagedus aeglustuvad, vererõhk langeb;
- tasakaal töö, perekonna ja isikliku vaba aja vahel – tegelemine sotsiaalse võrgustikuga võimaldab saada heakskiitu endale kui indiviidile, mitte ainult kui tööjõule;
- kognitiivne struktureerimine – rahulolu iseenda ja eluga mõjutab suu- resti ümbritseva tõlgendamine. Inimese enesejuhtimisoskus hõlmab muu hulgas oskust juhtida seda, mis toimub mõtetes, millised on inimese lood ja tõekspidamised enda, teiste ja üldse elu kohta – tõde on vaataja silmades.²⁴⁸

Kui probleem on juba tekkinud, siis on kindlasti oluline, et töötaja otsiks abi spetsialisti juurest. Vanglale omane *macho*-kultuur võib takistada abi otsimast ja rääkimast emotsionaalsetest raskustest (nt ärevus, hirm, depressioon). Juhtidel on oluline roll julgustada ametnikke küsima abi ilma piinlikkusega.²⁴⁹ Läbipõlenud inimene vajab mõistmist, turvatunnet, toetust ja armastust. Vastutuse ja tööülesannete muutmine, kui seda tehakse viisil, mida inimene ei taju karistusena, võib anda märkimisväärseid tulemusi. Samuti aitab puhkus või tööreis.²⁵⁰

Töös raskete klientidega tuleb osata ennast säästa ning esmaste sümptomite ilmnemisel aeg maha võtta ja abi otsida, kuivõrd sellises seisundis töötajast võib kokkuvõttes rohkem kahju kui kasu olla.

²⁴⁸ Jürisoo, M. (viide 234), lk 171–178; Keinan, G., Malach-Pines, A. (viide 233), p 384.

²⁴⁹ Xanthakis, A. (viide 236), p 111–112.

²⁵⁰ Freudenberg, H. J. (viide 236), p 27.

Kordamisküsimused

1. Mis on õigusrikkujate nõustamise eesmärk?
2. Millised on nõustamise põhioskused?
3. Millised eetilised küsimused võivad tekkida töös õigusrikkujatega?
4. Milles seisneb läbipõlemise risk töös õigusrikkujatega?
5. Millised on läbipõlemise tunnused?
6. Miks võib läbipõlenud töötajast rohkem kahju kui kasu olla?
7. Millised on individuaalsed abinõud läbipõlemise ennetamiseks?

12. JUHTUMIKORRALDUS TÄITMISKAVA ELLUVIIMISEL

Kui juhtumikorralduse planeerimisetapis oli kontaktisiku ülesanne koostada kinnipeetava individuaalne täitmiskava, siis kavandatu elluviimisel on kontaktisiku ülesanne motiveerida kinnipeetavat täitmiskava täitma, jälgida kinnipeetava arengut ning nõustada teda täitmiskava täitmisel. Seega on kontaktisikul täitmiskava rakendamisel lisaks jälgija ja hindaja rollile täita nõustaja roll.

12.1. Motiveeriv intervjuerimine kui suhtlemisstiil

Nõustamise kontekstis on õigusrikkujate puhul tegemist mittevabatahtlike klientidega, kes sageli ise ei taju vajadust oma käitumist muuta. Kuivõrd väline sund tõstab inimeses pigem vastasseisu muutustele, on kontaktisiku kui juhtumikorraldaja oluline ülesanne tekitada kinnipeetavas motivatsiooni. Nõustamismeetodina praktiseeritakse vanglateenistuses **motiveerivat intervjuerimist**.

Üks oluline nõustamisülesanne on välja selgitada, kas inimene on enda arvates valmis asju edaspidi teistmoodi tegema. Inimesed on muutusteks valmis erineval määral. Prochaska ja DiClemente transteoreetilise mudeli järgi paiknevad inimesed ühel viiest staadiumist:

1. kaalutlemiseelne staadium – selles staadiumis ei teadvusta inimene probleemi ja puudub kavatsus muutuda (nt „Mul ei ole vaja midagi muuta“, „Mul ei ole probleemi, teised lihtsalt arvavad nii“);

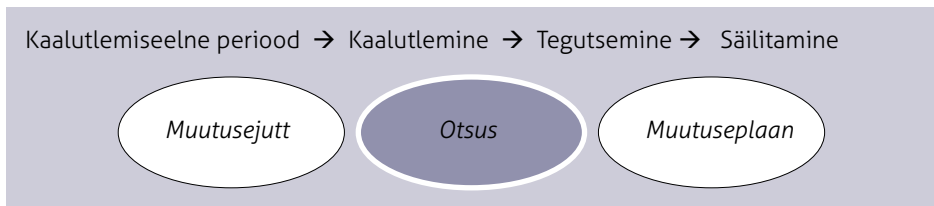
2. kaalutlemine – selles staadiumis hakkab inimene teadvustama probleemi olemasolu ja oma käitumise muutumise üle mõtlema (nt „Ma võin muutusest kasu saada“);
3. otsustamine – selles staadiumis leiab inimene, et muutus on vajalik, midagi tuleb ette võtta, algab muutuseks valmistumine (nt „Ma soovin edaspidi oma elu teistmoodi elada“);
4. tegutsemine – selles staadiumis võetakse oma käitumises midagi ette, tegeletakse aktiivselt muutumisega (nt „Ma alustasin ...“);
5. säilitamine – selles staadiumis on õnnestunud muutust säilitada juba pikema aja jooksul, tegeletakse saavutatu kindlustamise ning eksimuse ja tagasilanguse ennetamisega (nt „Ma pole enam“).

Vanglas on sageli olukord, kus tuleb tegeleda just kaalutlemiseelses staadiumis inimestega. Muutuseks valmisoleku suurendamisel on abiks motiveeriv intervjuerimine, mille strateegiad aitavad inimest kaalutlemiseelsest ning kaalutlemise staadiumist edasi minna, et hakata tegelema muutusteks valmistumise ja tegutsemisega. Enamik sekkumisprogramme lähtuvad eeldusest, et kinnipeetav on valmis muutuma. Pingutused, mis tehakse prosotsiaalsete oskuste õpetamiseks, võivad minna raisku, kui kinnipeetav ei soovi muutuda või ei ole lahendanud oma ambivalentsust seoses muutusega. Seetõttu rakendatakse keskse nõustamismeetodina vanglateenistuses motiveerivat intervjuerimist, mis toetab planeeritud sekkumiste elluviimist.

Motiveeriv intervjuerimine on isiksusekeskne, eesmärgile suunatud nõustamismeetod ambivalentsuse lahendamiseks ja positiivse muutuse esilekutsumiseks läbi isiku enese motivatsiooni väljatoomise ja tugevdamise. Motiveeriv intervjuerimine sisaldab võtteid ja strateegiaid, mis suurendavad tõenäosust, et õigusrikkuja alustab oma käitumise muutmise protsessi ja ka jätkab sellega. Motiveeriv intervjuerimine on kliendiga suhtlemise viis või stiil, mida iseloomustab nõustamise põhioskuste – peegeldamine, avatud küsimused, kokkuvõtete tegemine, kinnitamine – kasutamine empaatia väljendamiseks ning kliendi julgustamiseks muutuda. Motiveeriva intervjuerimise vaimsus väljendub kolmes aspektis, nõustaja-kliendi suhe on:

- koostööl põhinev – nõustaja suhtleb kliendiga kui partner partneriga;
- esilekutsuv – nõustaja roll seisneb pigem teadmise, arusaamise *esilekutsumises*, ressursside leidmises inimese seest ja nende väljatoomises;
- autonoomiat austav – vastutus muutuse eest lasub kliendil, austatakse kliendi autonoomiat. Inimene on alati vaba valima, kas ta muudab oma käitumist või mitte.

Motiveerivas intervjuus on nõustamisprotsessis keskseks kliendi valmisolek muutuseks ning nõustamisülesanne ja strateegia sõltub kliendi paiknemisest ühes või teises käitumise muutmise staadiumis. Suhtlemisstiilina saab kontaktisik kasutada motiveerivat intervjuerimist igapäevaselt, kohandades nõustamisvestlusel intervjuu fookust vastavalt kinnipeetava muutumisvalmidusele.

Joonis 3. Motiveeriva intervjuerimise protsess

Motiveeriva intervjuerimise protsessi võib üldises plaanis kirjeldada kaheosalisena: esimeses etapis töötatakse motivatsiooni esilekutsumisega, teises etapis on fookuses muutuseplaanide tegemine ja sellele pühendumise toetamine.²⁵¹ Kuni inimene ise ei näe vajadust oma käitumist muuta (s.o kaalutlemiseelne staadium), on nõustamise sisuks praeguse situatsiooni lahtimõtestamine. Esimene samm, mis aitab kliendil liikuda muutuse poole, on oskus ära tunda muutusejuttu, st panna tähele muutumisest rääkimist (nt „Tahaks pärast vabanemist normaalset elu hakata elama“, „Vanglasse küll ei tahaks enam sattuda“). Selles etapis on keskne strateegia muutusevestluse edasiarendamine ning **valikute kaalumine** – muutumise ja samaks jäämise kahjude ja kasude läbiarutamine. Nõustaja ülesanne on käituda selliselt, et kliendi jutus kasvaks muutusejutu osakaal ja väheneks muutusele vastuseisu väljendav kõne. Vestluse suuna

²⁵¹ Hohman, M. *Motivational Interviewing in Social Work Practice*. The Guilford Press, 2012, p 18.

kujundamiseks saab kasutada kokkuvõtteid ja peegeldusi, valides, mida ja kuidas tagasi peegeldada. Alles pärast kliendi otsust oma käitumist muuta, saab hakata **tegutsema**, s.o eesmärgi seadma ja muutust planeerima, muutuseplaani koostama. Muutuse **säilitamisel** on keskne lähenemine toetamine ja tagasilanguse vältimine.

12.2. Täitmiskava täitmise jälgimine ja uuendamine

Juhtumikorralduse vältimatu osa on planeeritud sekkumiste elluviimise järjepidev jälgimine ja tulemuste hindamine. Täitmiskavas planeeritud tegevuste täitmise eest vastutab kontaktisik. Ühelt poolt tagab kontaktisik, et koostatud plaan on asjakohane ja realistlik, teiselt poolt on kontaktisiku ülesanne motiveerida kinnipeetavat tegevustes osalema. Täitmiskavas märgitud **sekkumiste elluviimisel** vestleb inspektor-kontaktisik kinnipeetavaga vahetu juhi määratud sagedusega, kuid mitte harvem kui üks kord kvartalis. Vestluste sageduse määramisel tuleb lähtuda kinnipeetava kohtlemistasemest. Madalal kohtlemistasemel kinnipeetava puhul võib piisata kord kvartalis peetavast nõustamisvestlusest, kõrgema kohtlemistasemega kinnipeetavate puhul on enamasti vajalik vestelda üks kord kuus või sagedamini.

Kontaktisiku läbiviidav regulaarne nõustamine võimaldab hinnata ja toetada kinnipeetava valmisolekut oma käitumist muuta, s.o valmisolekut õiguskuulekaks käitumiseks. Kliendi jutt annab arusaama, kas inimene on valmis muutuma, kaalub seda või on hoopis vastasseisus. Enamasti eeldab käitumise muutmine mitme probleemvaldkonnaga tegelemist ning kinnipeetava motivatsioon võib temati varieeruda. Motiveeriv intervjuerimine kui suhtlemisstiil arvestab kliendi paiknemist muutuse eri etappides. Seda saab praktiseerida nii nende kinnipeetavatega, kes ei näe üldse vajadust oma käitumises midagi muuta, kui ka nendega, kes on asunud oma elus uut lehekülge pöörama. Ükski sekkumine iseenesest ei muuda kinnipeetava käitumist, vaid ainult toetab kinnipeetava muutumisotsuse elluviimist. Kasutades motiveeriva intervjuerimise meetodit, pidades sihtkäitumiseks õiguskuulekat käi-

tumist ning lähtudes konkreetse kinnipeetava riskifaktoritest, on iga nõustamisvestluse sisuks kinnipeetava motivatsioon muutuseks ning sammud, mida ta plaanib ette võtta ning on juba ette võtnud, sh nii sekkumiste eel- kui ka järeltegevused.

Kuivõrd täitmiskava täitmine on vahetult seotud vangistuse täideviimise eesmärkide saavutamisega, on asjakohane kinnipeetavaga sel teemal vestelda alati, kui menetletakse mõnd kinnipeetava taotlust või muud küsimust. Näiteks kokkusaamistaotluse menetlemise käigus saab muu hulgas arutleda selle üle, kuivõrd suhted lähedaste pereliikmetega toetavad kinnipeetava püüdlusi õiguskuulekaks käitumiseks. Distsiplinaarmenetluse tulemuste tutvustamisel on otstarbekas arutada ka seda, kuidas see mõjutab individuaalse täitmiskava täitmist.

Vestluste ja vaatluste põhjal teeb kontaktisik regulaarselt märkmeid kinnipeeturegistrisse kinnipeetava tööpäevikusse.²⁵² Lisaks teevad registrisse kandeid kõik asjaomased spetsialistid, kes on sekkumistesse kaasatud. Nii on juhtumikorraldajal pidevalt ülevaade kinnipeetava edusammudest või tagasilöökidest riskifaktorite maandamisel.

Näide: Andrei Volkov

Päevikukanded

- 18.04.2016 – kinnipeetavaga on vesteldud tema alkoholi tarbimisharjumuste kaardistamiseks. A. V. ei pea ennast alkoholisõltlaseks, kuid mõistab seost alkoholi tarvitamise ja agressiivse käitumise vahel. Tunnistab vajadust alkoholitavitamist piirata. Alustab järgmisel nädalal „Eluviisitreeninguga“. Alates 01.04.2016 on vormistatud majandustöödele osalise koormusega, tööga on rahul ja tööülesandeid täidab korrektselt. Suhted eluosakonnas on probleemivabad ning vangla kodukorda täidab.
- 20.05.2016 – kinnipeetav töötab elusektsiooni koristajana. Töösse suhtub kohusetundlikult. On huvitatud töötamisest maksimaalsel määral, et oma rahalist seisut parandada, suhted lähedastega on katkenud ja väljastpoolt vanglat rahaliselt ei toetata. Osaleb alates 20.04.2016 „Eluviisitreeningus“.

²⁵² Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhend – RTL 2008, 43, 586; RT I, 07.02.2017, 8.

- 02.06.2016 – A. V jätkab töötamist majandustöödel, samuti osaleb alates 20.04.2016 „Eluviisitreeningus“. Juulist on planeeritud kohtumised psühholoogiga.
- 07.07.2016 – kinnipeetav läbis ajavahemikul 20.04.–29.06.2016 „Eluviisitreeningu“. Grupis pigem kinnine, samas tunnistab vajadust alkoholitartvitamist piirata. Näeb alkoholi tarvitamise seost vägivaldse käitumisega. Väljendab valmisolekut käitumise muutmise nimel pingutada, et olla edaspidi oma pojale hea isa.
- 27.08.2016 – on alates juulist kohtunud psühholoogiga. Vestluste sisuks on olnud peamiselt teiste inimeste tunnete mõistmine ja nende tõlgendamine. Sotsiaalne võrgustik on napp ning kinnipeetav leiab, et saab üksi kõigega hakkama. Väidab, et 12-aastaselt olid tal enesetapumõtted, mis tulenesid suhetest emaga, võttis sisse tablette. Kinnipeetav on iseendaga rahulolematu, kuid põhjendamatult optimistlik. Eitab probleeme ning süüdistab oma probleemides teisi. Seetõttu tõlgendab sageli olukordi valesti ning valib ebaadekvaatsed lahendused. Käitumine peegeldab kasvuraskusi defektses peres ja koolikiusamisest tekkinud traumasid. Lihtsustav, mõneti kitsarinnaline ning ühepoolne mõtlemine. Olmetasandil oskab tegevusi planeerida ja eesmäärke püstitada. Väärtustab isiklikku edu, tublidust, emotsionaalset mugavust ja peresuhteid. Viimaseid kujutab ette lihtsustatult, tuginedes negatiivse kogemuse eitamisele. Ühiskonna normide ja õigusorganite suhtes on kibestunud, peab end ebaõigluse ohvriks. Leiab, et käitub õigesti, lihtsalt ümbritsevad isikud ja asjaolud on liiga ärritavad. Kohtumised psühholoogiga jätkuvad.
- 22.09.2016 – on planeeritud ajavahemikul 06.01.–30.03.2017 läbiviidavasse „Pere- ja paarisuhete vägivalda vähendamise programmi“, tunneb mõningast muret grupis osalemise suhtes, kuna pole harjunud oma mõtteid ja arvamusi teistega jagama. Soovib pärast vabanemist luua turvalise kodu oma pojale. Lapse emaga leppimist ei pea võimalikuks ega vajalikuks. Leiab, et peab edaspidi vältima suhtlemist teda ärritavate inimestega.

Vestluse ettevalmistamisel tutvub kontaktisik kinnipeetava täitmiskava täitmist puudutavate sissekannetega ning kogub eelinfot kinnipeetavaga kokkupuutuvatelt ametnikelt, et vältida olukorda, kus näiteks kinnipeetav väidab, et koolis läheb hästi, samas on hariduskorraldajale laekunud info, et kinnipeetaval on koolis käitumisprobleeme. Sellisel juhul saab kontaktisik nõustamise käigus tuua välja vastuolu: „Ühelt poolt te väidate, et koolis läheb hästi, teiselt poolt on kool mures teie käitumise pärast.“ See annab võimaluse uurida probleemse

käitumise tagamaid ning rakendades motiveeriva intervjuerimise põhimõtteid ja oskusi, suurendada valmisolekut õppetöös osaleda ja oma käitumist muuta.

Juhtumikorraldus hõlmab ühtlasi kinnipeetava käitumises ja igapäevases toimetulekus ilmnevate muutuste jälgimist. Näiteks kui kinnipeetav on muutunud närviliseks, kergesti ärrituvaks, tekivad konfliktid teiste kinnipeetavate või ametnikega või on enesevigastusi ning kontaktisik ei oska hinnata kinnipeetava emotsionaalset seisundit, on otstarbeks kaasata psühholoog. Ootamatust kriisiolukorrast tingitud abivajaduse puhul (nt lähedase surm, suhte purunemine) on psühholoogi kaasamine täitmiskavaväline tegevus, mille kontaktisik saab tellida e-kontakti vahendusel. Samuti võib selleks soovi avaldada kinnipeetav ise. E-kontakti vahendusel psühholoogi kaasamine on psühholoogilise abi teenus kinnipeetavale, mida psühholoog kajastab kinnipeeturegistris päevikukannetes teema täpsusega, laskumata vestlus(t)je detailidesse.

Kui kinnipeetava emotsionaalne seisund on aja jooksul halvemaks läinud, näiteks tulenevalt väga pikast karistusajast või keelebarjäärist tingitud isolatsioonist, tuleb korduvisriskihindamise käigus kajastada vastavad muutused riskihinnangus (nt kohanemisraskused) ning planeerida täitmiskavasse psühholoogi nõustamised. Samas, kui vajadus kinnipeetava emotsionaalse stabiilsuse hoidmiseks on ilmne juba enne täitmiskava koostamist, saab psühholoogi (vajaduse korral psühhiaatri) tegevused kohe karistusajaplaanis ette näha. Näiteks pikaajalise vangistuse (sh eluaegse vangistuse) puhul, kui põhjuriskid saavad esimese paari aastaga maandatud, planeeritakse edasi kinnipeetava psüühilise seisundi jälgimiseks ja vajaduse korral stabiliseerimiseks kohtumised psühholoogiga (nt kord kvartalis või poolaastas).

Käitumist vangistuse jooksul iseloomustavad ka kinnipeetavaga toimunud intsidendid, mille kohta kantakse andmed kinnipeeturegistrisse. Pärast intsidenti vestleb kontaktisik kinnipeetavaga, et selgitada välja aset leidnud vahejuhtumi tagamaad ning mõju individuaalse täitmiskava täitmisele, vajaduse korral viib läbi distsiplinaarmenetluse. Näiteks kui kinnipeetav vigastab ennast tahtlikult, võib see olla märgiks tema psüühilise seisundi halvenemisest ning sellisel juhul on vaja seda riskihindamises kajastada.

Kui kinnipeetav keeldub tööst või toidust, kuna talle ei sobi toidujagaja, võib see olla märk kinnipeetava hoiakute muutumisest. Kui kinnipeetava kurtelikke hoiakuid on varem hinnatud 0-ga, tuleb teha korduvriskihindamine. Kui hoiakutes on juba nähtud probleemi (on hinnatud 1-ga), siis vajaduse korral muudetakse hinnanguid korduvriskihindamise käigus täitmisperioodi möödumisel.

Sekkumiste elluviimise **jälgimisel** teeb kontaktisik täitmiskavasse märked täitmiskavas rakendatud sekkumiste täitmise või täitmata jätmise kohta viie tööpäeva jooksul planeeritud tegevuse täitmisest, täitmata jätmisest või määratud tähtaja möödumisest.

Näide: Andrei Volkov

Täitmismärke: „Eluviisitreening“ II kv 2016

01.07.2016 – kinnipeetav läbis ajavahemikul 20.04.–29.06.2016 „Eluviisitreeningu“. Väljendab valmisolekut käitumise muutmise nimel pingutada, et olla edaspidi oma pojale hea isa. Usub, et suudab pärast vabanemist leida stabiilse töö- ja elukoha ning programmi tulemusena edaspidi alkoholist hoiduda. Peamiseks ohuteguriks peab konfliktseid suhteid lähedastega. Jätkutegevuste käigus on vajalik keskenduda himuolukordadele ja nendega toimetulekule.

Kui täitmiskavas planeeritud tegevus jääb ettenähtud ajaks täitmata kas siis tulenevalt kinnipeetava motivatsiooni puudusest või vanglast olenevatel põhjustel (nt grupp ei avane), kuid samas on päevikukannetes ja täitmismärgetes selgitatud ja põhjendatud tegevuse edasilükkumist, sh kajastatud kinnipeetava motiveerimise eesmärgil tehtud tööd, ei ole kogu karistusaja plaani muuta vaja. Kui täitmata jäänud tegevus asendatakse muu samalaadsega (nt sekkumisprogrammi asemel individuaalnõustamine), siis ajakohastatakse karistusaja plaani täitmisperioodi möödumisel.

Näide: Kinnipeetavale on individuaalses täitmiskavas planeeritud „Sotsiaalse oskuste arendamise programm“. Täitmiskava on kinnipeetavaga läbi

arutatud ning kinnipeetav on avaldanud valmisolekut kavandatud tegevustes osaleda. Enne programmi algust vestleb sekkumise läbiviija gruppi suunatud kinnipeetavatega, et hinnata nende sobivust programmi. Eelvestluse tulemusena, kui selgitatakse, et kinnipeetav peab olema valmis grupis koos teistega oma probleeme analüüsima ja rollimängudes osalema, kinnipeetav keeldub programmist, kuna pole valmis oma kuriteost rääkima. Eelvestluse läbiviija hindab kinnipeetava gruppi sobimatuks.

Programmi läbiviija kajastab eelvestluse tulemusi kinnipeeturegistris päevikukandena. Juhul kui eelvestluse läbiviija otsustab kinnipeetavat gruppi mitte arvata, pakub ta välja võimalikud asendustegevused, näiteks psühholoogilise nõustamise, programmi läbimise individuaaltöö vormis või mõne muu programmi, või teeb ettepaneku kinnipeetavat täiendavalt motiveerida ning sekkumistegevus lükkub järgmisesse täitmisperioodi. Kontaktisik kajastab eelvestluse läbiviija otsust kinnipeeturegistris täitmismärgete all. Kui sekkumisprogrammi läbimine asendatakse nõustamisega, siis täitmisperioodi möödumisel täitmiskava uuendamisel muudetakse täitmiskava vastavalt.

Näide: Noorel kinnipeetaval on 8 klassi haridust ning haridus on tema üks riskiteema. Kinnipeetava karistusaeg on 1 aasta ja 2 kuud, karistusaja algus 11.07.2016. Täitmiskavasse planeeriti põhihariduse omandamine (III kv 2016) ning arvestusega, et õppetöö algab septembris, planeeriti töötamine majandustöödel (samuti III kv 2016). Kooliaasta alguseks oli kinnipeetava motivatsioon kooli minna kadunud, kuna töötamise eest saab tasu ning muud sissetulekut või rahalist toetust väljastpoolt vanglat kinnipeetaval ei ole. Kinnipeetav soovib, et hariduse omandamine võetaks tema täitmiskavast välja.

Kui kinnipeetaval ei ole motivatsiooni, siis tuleb kontaktisikul tegeleda motivatsiooni esilekutsumisega (rakendades motiveeriva intervjuerimise strateegiaid ja tehnikaid), mitte tegevusest loobuda ja hariduse omandamine täitmiskavast

maha võtta. Näites kirjeldatud juhul jätkab kinnipeetav majandustöödel kuni täitmiskavas planeeritud perioodi lõpuni ning paralleelselt motiveerib kontaktisik teda õppima asuma. Nõustamisvestlusi kinnipeetava motivatsiooni tekitamiseks kajastatakse jooksvalt kinnipeeturegistris.

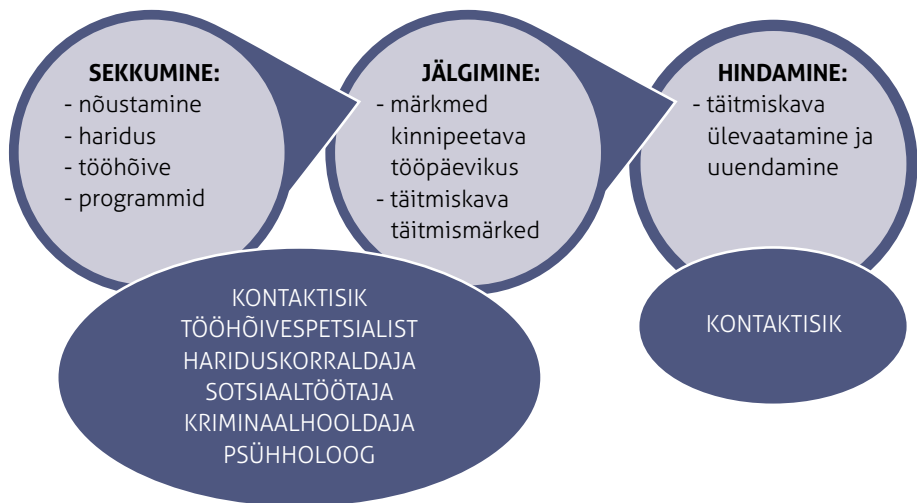
Kui kinnipeetava motivatsiooni puudumine on teada või prognoositav juba enne individuaalse täitmiskava kinnitamist, siis planeeritakse kogu karistus- aega hõlmavas plaanis põhihariduse omandamine ning täitmisperioodi tegevustena kinnipeetava motiveerimine hariduse omandamiseks. Kuna hariduse omandamine on võrdsustatav tööhõivega ja õppival kinnipeetaval pole töökohustust, siis on juhul, kui töötamine on mingis osas riskis maandav, otstarbekas planeerida tööhõive ajale, mis ei kattu õppetöö perioodiga.

Kui ilmnevad uued asjaolud (nt kinnipeetava suhtes jõustub uus süüdimõistetev kohtuotsus), teeb kontaktisik viie tööpäeva jooksul uue riskihindamise ja vajaduse korral muudab täitmiskava kümne tööpäeva jooksul arvates riskihinnangu koostamisest. Juhul kui uute asjaolude ilmumine toob kaasa muutuse kinnipeetava ohutasemes või riskitegurites, võib see omakorda mõjutada kinnipeetava kohtlemistaset ning seeläbi kogu karistusaja planeeringut. Kui ilmneb vajadus suunata kinnipeetav tegevustesse, mida pole varem planeeritud (nt hariduse omandamine, sekkumisprogramm), siis uuendatakse täitmiskava täitmisperioodi kestel.

Täitmisperioodi möödumisel **hindab** kontaktisik planeeritud sekkumiste rakendamist ja teeb viie tööpäeva jooksul **korduva riskihindamise**. Juhtumikorraldus kui tsirkulaarne protsess liigub selle algusesse tagasi: korduva riskihindamise ja täitmiskava alusel ning kinnipeetava arengut arvestades **planeerib** ja kinnitab kontaktisik kümne tööpäeva jooksul arvates riskihinnangu koostamisest sekkumised järgmiseks täitmisperioodiks. Ühtlasi vaatab kontaktisik täitmiskava tervikuna üle ja vajaduse korral muudab seda (nt kui mõne riskiteguri maandamiseks planeeritud tegevused pole andnud soovitud tulemusi ning sellega on vaja täiendavalt tegeleda). Kui kinnipeetav ei ole planeeritud sekkumisi täitnud motivatsiooni puudumise tõttu, ei loobuta sellest, vaid planeeritakse järgmisesse täitmisperioodi motiveerivad tegevused. Kui täitmiskava

kogu karistusaja plaani ei ole vaja muuta, kinnitatakse vaid tegevused järgmiseks täitmisperioodiks. Täitmiskavast ja täitmisperioodist peab nähtuma selle muutmise või kinnitamise ja kinnipeetavale tutvustamise aeg.²⁵³

Kui sekkumine ei anna soovitud tulemusi või on takistusi planeeritu elluviimisel (nt kinnipeetava pikaajaline kartserikaristuse kandmine) või on muul põhjusel keeruline probleemile lahendust leida (nt vaimse arenguga kinnipeetav), on juhtumikorraldaja pädevuses kaasata juhtumi meeskond. Enamasti kuuluvad sellesse sotsiaaltöötaja, psühholoog, vahel ka teabe- ja uurimisosakonna spetsialist, kaplan, hariduskorraldaja või mõni muu spetsialist, kes kinnipeetavaga kokku puutub. Ühise arutelu käigus kavandatakse tegevused, mis aitavad ummikseisust edasi (nt individuaalne töö kartserikambris karistust kandva kinnipeetavaga).

Joonis 4. Juhtumikorraldus karistuse täideviimise põhetapis

Kokkuvõtvalt on karistuse täideviimise etapis sekkumiste elluviimine ja nende tulemuste hindamine nii kontaktisiku kui ka teiste täitmiskavas märgitud spetsialistide ülesanne, samas kui täitmiskava täitmise jälgimine, hindamine ja selle uuendamine kuulub kontaktisiku kui juhtumikorraldaja pädevusse.

²⁵³ Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhend – RTL 2008, 43, 586; RT I, 07.02.2017, 8.

Kordamisküsimused

- 1. Mis on motiveeriv intervjuerimine?**
- 2. Millised eelised on motiveerival intervjuerimisel töös mittevabatahtlike klientidega?**
- 3. Kuidas saab kontaktisik kasutada motiveerivat intervjuerimist oma igapäevatöös?**
- 4. Mis on kontaktisiku roll juhtumikorralduse sekkumise etapis?**
- 5. Mida teeb kontaktisik, kui planeeritud sekkumiste täideviimine ei suju?**
- 6. Millised on kontaktisiku ülesanded juhtumikorralduse jälgimise ja tulemuste hindamise etapis?**
- 7. Milliseid andmeid kajastab kontaktisik sekkumiste elluviimise jälgimisel kinnipeeturegistris?**

IV OSA: VABANEMISEELNE ETTEVALMISTUS

Õpiku IV osa läbitöötamine võimaldab lugejal:

- kirjeldada kinnipeetava vabanemiseelse nõustamise eesmärki ja sisu;
- selgitada isikut tõendavate dokumentide taotlemist vanglas;
- tuua välja koostöövõimalused kohaliku omavalitsusega kinnipeetava ettevalmistamisel vabastamiseks;
- nimetada avavanglasse ümberpaigutamise tingimusi;
- kirjeldada avavanglasse ümberpaigutamise protsessi;
- kirjeldada ennetähtaegse vabastamise otsustamise protsessi;
- selgitada kinnipeetava iseloomustuse koostamist;
- tuua välja vangla seisukoha kujundamise meetodika kinnipeetava ennetähtaegse vabastamise ja karistusjärgse käitumiskontrolli otsustamisel;
- selgitada vabanemisjärgse rehabilitatsiooni olulisust;
- kirjeldada tugiteenuseid vanglast vabanenule.

13. SOTSIAALTÖÖ VABASTAMISETAPIS

Vabastamisetapi põhifunktsioon on kinnipeetava edasise elukorralduse selline ettevalmistamine, mis tagaks kinnipeetava iseseisva toimetulemise pärast vanglast vabanemist.²⁵⁴ Sisuliselt on kogu vangistuse täideviimise protsess suunatud kinnipeetava ettevalmistamisele vabanemiseks. Euroopa vanglareeglistiku kohaselt tuleb kõiki isikuid, kellelt on võetud vabadus, kohelda viisil, mis soodustab nende taaskohanemist ühiskonnas.²⁵⁵

Vabadusekaotusega kaasneb paratamatult negatiivne mõju. Vangistus piirab igapäevaelus vajalike oskuste omandamise ning perekonnaga suhtlemise võimalusi. Karistatav väljub oma senisest sotsiaalsest keskkonnast, mistõttu katkevad mitte ainult tema negatiivsed, vaid ka positiivsed kontaktid. Samuti seob kinnises asutuses viibimine kinnipeetava passiivse eluviisiga.²⁵⁶ Teadvustades vangistusega kaasnevaid ühiskonnas kohanemist raskendavaid aspekte, seatakse vangistuse täideviimise põhirõhk vajadusele integreerida süüdimõistetu ühiskonda.²⁵⁷ Sellel eesmärgil tuleb kõikidele vangidele tagada abi oma asjade korraldamisel tagasipöördumiseks vabasse ühiskonda.²⁵⁸ Vabastamine peab olema kinnipeetava individuaalses täitmiskavas hoolikalt kavandatud ning sisaldama kinnipeetavat vabanemiseks ettevalmistavaid abinõusid.²⁵⁹

²⁵⁴ Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 1), lk 115.

²⁵⁵ European Prison Rules (viide 60), p 6.

²⁵⁶ Ginter, J, Kruusamäe, M., Sootak, J. Eesti karistuspoliitika: vabadusekaotuslikud karistused. Juura, 2004, lk 16.

²⁵⁷ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 341.

²⁵⁸ European Prison Rules (viide 60), p 33.3.

²⁵⁹ *Ibid*, p 103.2.

Kogu vangistuse täideviimise protsess tervikuna on suunatud süüdimõistetu tagasitoomisele ühiskonda, samas vabastamisetapis keskendutakse küsimustele, mis on seotud ülemineku pehmemdamisega vangistusest vabasse ühiskonda ehk vabastamisšoki vältimisega. Seega täiendab vabastamisetapp tavapärase kohtlemisabinõude kataloogi uute võimalusega, mida tuleb kasutada vastavalt iga kinnipeetava vajadustele, et kergendada tema vabanemist.²⁶⁰ Euroopa vanglareeglistiku kohaselt tuleb eelkõige pikaajalistele vangidele tagada järkjärguline üleminek vanglast vabasse ühiskonda.²⁶¹ Kinnipeetava vabastamise ettevalmistamiseks soovitatakse võimalikult palju tihendada kinnipeetava vanglaväliseid kontakte. Selleks tuleks kinnipeetavale anda rohkem võimalusi liikuda väljaspool vanglat lühiajaliste väljasõitude ja teiste soodustuste käigus ning võimaluse korral paigutada kinnipeetav ümber avavanglasse.²⁶² Vabastamisetapis rakendatavad abinõud on sätestatud vangistusseaduse §-s 74.²⁶³

Erialakirjanduses käsitletakse vabanemiseelsete sekkumistena (*reentry programs*): a) tegevusi, mis keskenduvad üleminekule (*transition*) vanglast vabadusse (nt ennetähtaegne vabastamine, töötamine väljaspool vanglat, pooleteemajad), b) programme, milles vanglas alustatud sekkumine (nt sõltuvusrehabilitatsioon, sotsiaalsete oskuste arendamine, hariduse omandamine) jätkub pärast vabanemist kogukonnas, et tagada teenuste järjepidevuse. Retsidiivsuse vähendamise seisukohalt on uuringute kohaselt osutunud edukaks kutseõpe ja väljaspool vanglat töötamise programmid, uimastirehabilitatsioon, pooleteemajad ning ennetähtaegne vabastamine.²⁶⁴

Kuna kinnipeetav võib suure tõenäosusega vanglas kaotada oma sotsiaalsed sidemed või on need oluliselt nõrgenenud, siis on tähtis koht kinnipeetava vabastamise ettevalmistamisel sotsiaaltööl. Karistuse kandmise ajal on kinnipeetav sageli kaotanud nii eluaseme, töö kui ka alalise sissetuleku,

²⁶⁰ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 147.

²⁶¹ European Prison Rules (viide 60), p 107.2.

²⁶² Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 1), lk 116.

²⁶³ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4.

²⁶⁴ Seiter, R. P., Kadela, K. R. Prisoner Reentry: What Works, What Does Not, and What Is Promising. *Crime & Delinquency* 2003, 49 (3), 360–88, p 368, 380.

mistõttu vabastamisetapis on sotsiaaltöötaja tegevuse fookuseks kinnipeetava nõustamine töö- ja elukoha leidmisel, kinnipeetava abistamine dokumentide vormistamisel ning informeerimine võimalustest saada toetust üldise sotsiaalhoolekandesüsteemi raames.²⁶⁵

13.1. Vabanemiseelne nõustamine

Vabanemiseelse ettevalmistusega tegelevad vanglas spetsialistid, kelle tööülesannete hulka kuulub kinnipeetavate vajaduspõhine nõustamine ja juhendamine (kontaktisikud, sotsiaaltöötajad, psühholoogid, meditsiinitöötajad, kriminaalhooldusametnikud jne). Vabanemiseelne nõustamine on praktilist laadi juhendamine, mis eeldab läbiviijalt klienditöö põhialuste tundmist ja käsitletava teema valdamist. Vabanemiseelse nõustamise abimaterjal sisaldab vajalikku informatsiooni, viiteid täiendavatele infoallikatele, töölehti kinnipeetavale ja mõne teema puhul ka rolliharjutusi. Sõltuvalt teemast võib seda läbi viia nii individuaal- kui ka grupitööna. Programmi eesmärk on, et kinnipeetaval oleks vabanedes tema isiklik töövihik konkreetselt talle vajalikuga ja ta oleks vabanemiseks võimalikult hästi ettevalmistatud ning juba enne vabanemist oleks kinnipeetaval info töötukassa ja kohaliku omavalitsuse kontaktide, rehabilitatsiooniteenuse või peavarju saamise võimaluste kohta.²⁶⁶ Vabanemiseelse nõustamise käigus käsitletakse järgmisi teemasid:

- **eluase** – vabanemisel on kinnipeetaval konkreetne tegevusjuhised, kuidas lahendada oma eluasemeprobleeme, tal on olemas vabanemisjärgse kohaliku omavalitsuse kontaktid ja vajaduse korral vajalikud dokumendid elamispinna taotlemiseks;
- **töötamine** – kinnipeetav tunneb oma oskusi ja võimeid, ta teab, kuidas otsida tööd ja koostada CV-d, tal on elukohajärgse töötukassa kontaktandmed ja ta on teadlik töötukassa pakutavatest tööturuteenustest ja -toetustest;

²⁶⁵ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 147.

²⁶⁶ Vabanemiseelse nõustamise abimaterjal. Vanglateenistus, 2011, lk 8.

- **majandusliku toimetulekuga seotud küsimused** – kinnipeetav oskab pärast teema käsitlemist koostada kuueelarvet, tal on olemas võlanõustamisteenuse kontaktid (võlanõustamisteenust osutatakse isikule vajaduse korral ka töötukassas);
- **toetused ja sotsiaalabi** – kinnipeetav teab, kuhu, kuidas ja kelle poole pöörduda sotsiaaltoetuse ja -teenuste taotlemiseks;
- **enesetäiendamine** – kinnipeetav teab, millised on tema vajadused ja võimalused saada täiendkoolitusi või omandada eriala või jätkata selle omandamist;
- **sõltuvusprobleemid** – kinnipeetav teab, kust on võimalik saada abi sõltuvusprobleemide korral. Kuna uimastisõltuvusest võõrutamine on pikaajaline protsess, on vaja teenuste järjepidevust, et väljaspool vanglat alustatud ravi ja rehabilitatsioon saaks jätkuda vanglas ning vabanedes oleks võimalik jätkata vanglas alustatud ravi ja rehabilitatsiooni;²⁶⁷
- **turvaline seksuaalkäitumine** – kinnipeetav teab, kuidas käituda vastutustundlikult ja mitte ohustada ega saada ise kahjustatud, ta on teadlik, kus on võimalik HIV-teste teha või saada nõustamist;
- **vangistusest tingimisi ennetähtaegne vabastamine** – kinnipeetaval tekib selge arusaam, mida tähendab katseaeg ja käitumiskontrolli kohaldamine, millised on kontrollnõuded ja võimalikud kohustused (k.a. elektrooniline valve).

Programm on mõeldud läbiviimiseks vabastamisetapis, 6–9 kuud enne võimalikku vabanemist. Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamisel planeeritakse vabanemiseelne nõustamine nii enne võimalikku ennetähtaegset vabastamist kui ka enne karistusaja lõppu juhaks, kui kinnipeetav otsustatakse jätta enne tähtaega vabastamata. Tegemist ei ole programmiga selle traditsioonilises tähenduses, sest teemasid võib käsitleda vabas järjekorras ja vastavalt vajadusele, küll aga tuleb silmas pida, et kohtumiste vahe ei oleks üle ühe nädala, muidu kaob töö mõjus.²⁶⁸

²⁶⁷ Uimastivastase võitluse kontseptsioon vanglates. Vanglateenistus, 2012.

²⁶⁸ Vabanemiseelse nõustamise abimaterjal. Vanglateenistus, 2011.

Programmi läbiviimisel tuleb lähtuda praktilisest vajadusest ja käsitleda ainult neid teemasid, mis on seotud konkreetse kinnipeetava riskide ja vajadustega. Läbiviidud sekkumise ja vabanemisjärgsete sekkumisvajaduste kohta tehakse kokkuvõtte kinnipeeturegistris kinnipeetava tööpäevikusse ning tegevuse lõppedes lisab kontaktisik täitmiskavasse sellekohase täitmismärke.

Näide: Andrei Volkov

Täitmismärge: Vabanemiseelne nõustamine II kv 2017

08.05.2017 – osales ajavahemikul 03.04.–20.04.2017 Tallinna Hoolekandekeskuse infopäevadel, kinnipeetav soovib pärast vabanemist esialgu sinna elama suunduda. Kinnipeetav elas enne vangistust üürikorteris koos lahutatud abikaasa ja nende ühise lapsega, kelle vastu on käesolev kuritegu toime pandud. Suhted elukaaslasega on katkenud, laps on lastekodus. Pärast vabanemist soovib koos lapsega elama hakata. Kontakte lapse emaga ei soovi ning välistab tema rolli lapse kasvatamisel. Koostöös Tallinna Hoolekandekeskusega jõuti kokkuleppele, et Andrei Volkov asub pärast vabanemist ajutiselt sinna elama ning hiljem üürib omaette elamise. Vabanemiseelse nõustamise käigus selgitati kinnipeetavale toetuse saamise võimalusi kohalikust omavalitsusest ning töötukassast. Kinnipeetav on valmis pärast vabanemist ennast töötuna arvele võtma.

13.2. Isikut tõendava dokumendi taotlemine

Selleks et kinnipeetaval oleks võimalik pärast vabanemist oma isikliku elu ja toimetulekuga seonduvaid küsimusi korraldada, on oluline tagada vanglast vabanenul isikut tõendava dokumendi olemasolu. Eriti oluline on see välismaalasest kinnipeetava puhul, kuna elamisloata, Eestis elamis- või viibimisõigusetu kinnipeetav saadetakse vabastamisel Eestist välja või kui see ei ole kohe võimalik, paigutatakse välismaalane vabastamisel kinnipidamiskeskusesse.²⁶⁹

Kui kinnipeetaval on vanglasse vastuvõtmisel kaasas isikut tõendav dokument, võetakse see hoiule ning hoitakse tema isiklikus toimikus.²⁷⁰ Kui vanglasse vastu võetud kinnipeetaval puuduvad isikut tõendavad dokumendid,

²⁶⁹ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4; § 75.

²⁷⁰ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4.

esitab ametnik kuu aja jooksul Politsei- ja Piirivalveameti kodakondsus- ja migratsiooniosakonnale päringu, et välja selgitada kinnipeetavale välja antud isikut tõendavate dokumentide olemasolu.²⁷¹ Selle eesmärk on karistusaja alguses selgeks teha kinnipeetava staatus – kas tegemist on Eesti kodaniku või välismaalasega – ning tema dokumentide kehtivus. Kui kinnipeetaval ei ole kehtivat isikut tõendavat dokumenti, on tal õigus taotleda vanglas kinnipidamise kohta õiendit, millega ta võib tõendada oma riigis viibimise seaduslikkust ning isikut avalik-õiguslikes ja eraõiguslikes suhetes, muud isikut tõendavat dokumenti ei ole vanglas kinnipidamise ajal vaja. See kehtib nii Eesti kodanike kui ka välismaalaste suhtes.²⁷²

Eesti kodakondsusega kinnipeetavale, kelle dokument kaotab kehtivuse enne karistusaja lõppemist, osutatakse vabastamisetapis abi dokumendi taotlemisel. Näiteks abistatakse kinnipeetavat dokumendi taotlusankeedi täitmisel, dokumendi väljaandmise taotluse edastamisel²⁷³ või riigilõivu tasumisest vabastamise taotluse esitamisel.²⁷⁴ Dokumendi taotluse vormistamise planeerib kontaktisik kinnipeetava individuaalses täitmiskavas. Kuna vanglast vabastamisel antakse igale kinnipeetavale kaasa vanglast vabastamise õiend kehtivusajaga kuni kuus kuud, on kõigil vabastatutel isikut tõendav dokument, mis võimaldab korraldada oma elu vahetult pärast vanglast vabanemist.²⁷⁵ Seega võib vabastatu vanglas taotletud isikutunnistuse kättesaamiseks ise Politsei- ja Piirivalveametisse pöörduda.

Välismaalasest kinnipeetava kohta, kelle puudub või on tähtajaline elamis-luba, esitab vanglas välismaalaste juhtumikorralduse eest vastutav ametnik võimalik varakult, aga vähemalt kuus kuud enne kinnipeetava vanglast vabanemist või võimalikku tingimisi ennetähtaegset vabastamist Politsei- ja Piirivalveameti kodakondsus- ja migratsiooniosakonnale päringu, et välja selgitada välismaa-

²⁷¹ Kinnipeetava vanglast vabastamise kord – RTL 2001, 20, 273; RT I, 29.12.2013, 48, § 41.

²⁷² Isikut tõendavate dokumentide seadus – RT I 1999, 25, 365; RT I, 22.03.2017, 2, § 71; Vangistus seadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 181; Välismaalaste seadus – RT I 2010, 3, 4; RT I, 03.01.2017, 6, § 43.

²⁷³ Isikut tõendavate dokumentide seadus – RT I 1999, 25, 365; RT I, 22.03.2017, 2, § 113.

²⁷⁴ Riigilõivuseadus – RT I, 30.12.2014, 1; RT I, 28.03.2017, 9; § 38.

²⁷⁵ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 761.

lasest kinnipeetavale elamisloa andmine või tema väljasaatmine.²⁷⁶ Elamisloa andmisest või pikendamisest keeldumise alused on sätestatud välismaalaste seaduses.²⁷⁷

Avavanglasse paigutamise korral on tagatud kinnipeetavale elamisloa varasema taotlemise võimalus. Kui kinnipeetaval puudub elamisluba ja samas puuduvad muud asjaolud, mis välistaksid tema avavanglasse paigutamise, võtab Politsei- ja Piirivalveamet vanglalt vastu taotluse ja dokumendid kinnipeetavale elamisloa andmise menetlemiseks. Sellisel juhul lisatakse elamisloa taotlusele vanglapoolne kirjalik dokument, mis kinnitab, et elamisluba taotletakse avavanglasse paigutamise eesmärgil ja vastav võimalus on kinnipeetaval olemas.

Hiljemalt ennetähtaegse vabastamise võimaluse avanemiseks peab kinnipeetaval olema kehtiv elamisluba või otsus tema väljasaatmise kohta. Selleks et vältida välismaalase ebaseaduslikku viibimist riigis, esitab ametnik viis tööpäeva enne elamisloata välismaalasest kinnipeetava vabanemist või tingimisi ennetähtaegset vabastamist Politsei- ja Piirivalveametile vabastamise kuu-päeva ja koha andmed.²⁷⁸

13.3. Koostöö kohaliku omavalitsusega

Vabanemiseelne ettevalmistus peab tagama järjepideva teenuste osutamise vanglas ja vabanemisjärgsel perioodil väljaspool vanglat. Eriti on see vajalik pikaajaliste vangide puhul ning vajaduse korral tuleb luua kontakt kohaliku omavalitsusega juba enne vabanemist.²⁷⁹ Selleks et abistada kinnipeetavat elu- ja töökoha leidmisel ning selgitada välja sotsiaalabi võimalused üldise sotsiaalhoolekandesüsteemi raames, peab sotsiaaltöötaja esmalt uurima kinnipeetava enda soove elukoha valikul.²⁸⁰ Esmane kohustus tagada vanglast vabanenu sotsiaalhoolekanne on rahvastikuregistrisse kantud elukohajärgsel valla- või

²⁷⁶ Kinnipeetava vanglast vabastamise kord – RTL 2001, 20, 273; RT I, 29.12.2013, 48; § 42.

²⁷⁷ Välismaalaste seadus – RT I 2010, 3, 4; RT I, 03.01.2017, 6, § 131.

²⁷⁸ Kinnipeetava vanglast vabastamise kord – RTL 2001, 20, 273; RT I, 29.12.2013, 48; § 43.

²⁷⁹ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 341.

²⁸⁰ Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 1), lk 117.

linnavalitsusel. Sotsiaalhoolekanne hõlmab sotsiaalteenuseid, sotsiaaltoetusi, vältimatut sotsiaalabi ja muud abi, mille eesmärk on toetada inimese iseseisvat toimetulekut ja töötamist ning aktiivset osalust ühiskonnaelus, ennetades sealjuures sotsiaalsete probleemide tekkimist või süvenemist üksikisiku, perekonna ja ühiskonna tasandil. Väljaspool rahvastikuregistrisse kantud elukohta osutab kohalik omavalitsus isikule üldjuhul üksnes vältimatut sotsiaalabi (s.o vähemalt toit, riietus ja ajutine majutus). Isikule, kelle elukohta ei saa kindlaks määrata, korraldab sotsiaalteenuste, vältimatu abi ja muu abi andmist see valla- või linnavalitsus, kelle halduspiirkonnas isik abi vajamise ajal asub.²⁸¹

Kohaliku omavalitsuse üksuse sotsiaalteenused on loetletud sotsiaalhoolekande seaduses. Kuigi abistamisel tuleb lähtuda isiku individuaalsetest vajadustest, on sihtgrupi eripära arvestades enamasti asjakohaseimad sotsiaalteenused eluasemeteenus, võlanõustamisteenus ja sotsiaalnõustamine.

Eluasemeteenus on kohaliku omavalitsuse kohustus tagada eluruumi kasutamise võimaluse isikule, kes ei ole sotsiaal-majandusliku olukorra tõttu võimeline enda ja oma perekonna vajadustele vastavat eluruumi tagama.²⁸² Esmaseks eluasemeteenuseks võib pidada varjupaigateenust, mis on suunatud eelkõige peavarjuprobleemi lahendamisele.²⁸³ Varjupaigateenus on kohaliku omavalitsuse üksuse korraldatav sotsiaalteenus, mille eesmärk on ajutise ööbimiskoha kindlustamine täisealisele isikule, kes ei ole võimeline endale ööbimiskohta leidma. Ajutises ööbimiskohas peab olema tagatud voodikoht, pesemisvõimalus ja turvaline keskkond.²⁸⁴ Varjupaigateenus võib osutada vajalikuks, kuni kohalik omavalitsus leiab võimaluse tagada püsivam elukoht või vanglast vabanenu on suuteline endale vabalt üüriturult ise elamispinna leidma.

Võlanõustamisteenus on kohaliku omavalitsuse üksuse korraldatav sotsiaalteenus, mille eesmärk on abistada isikut tema varalise olukorra kindlakstegemisel, võlausaldajaga läbirääkimiste pidamisel ja nõuete rahuldamisel, vältida uute

²⁸¹ Sotsiaalhoolekande seadus – RT I, 30.12.2015, 5; RT I, 21.12.2016, 21, § 5.

²⁸² Sotsiaalhoolekande seadus – RT I, 30.12.2015, 5; RT I, 21.12.2016, 21, § 41.

²⁸³ Varjupaigateenus. Kohalike omavalitsuste sotsiaalteenuste juhised. Sotsiaalministeerium 2014, arvutivõrgus: http://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/eesmargid_ja_tegevused/Sotsiaalhoolekanne/Muud_toetused_ja_teenused/sotsiaalministeerium_varjupaigateenus.pdf.

²⁸⁴ Sotsiaalhoolekande seadus – RT I, 30.12.2015, 5; RT I, 21.12.2016, 21; § 30.

võlgnevuste tekkimist toimetulekuvõime parandamise kaudu ning lahendada muid võlgnevusega seotud probleeme. Võlanõustamisteenuse raames loetakse võlgnevuseks olukorda, kus isikule on esitatud nõue täita võlaõiguslikust suhtest või seadusest tulenev sissenõutavaks muutunud rahaline kohustus, mida isik ei ole võimeline iseseisvalt täitma. Võlanõustamisteenus hõlmab isiku nõustamist, juhendamist ja edasiste võlgade tekkimise ennetamist.²⁸⁵

Sotsiaalnõustamisteenuse eesmärk on sotsiaalsete probleemide tekkimise ennetamine ja abistamine juba tekkinud probleemide lahendamisel. Sotsiaalnõustamisteenus on suunatud isikule või perekonnale, kelle iseseisev toimetulek argielus on sotsiaalsete, majanduslike, tervislike või psühholoogiliste tegurite tagajärjel häirunud või häirumas. Teenuse osutamise käigus teavitatakse isikut või perekonda tema sotsiaalsetest õigustest, võimalikest sotsiaalsetest teenustest ja toetustest, otsitakse isikuga koostöös lahendusi tema sotsiaal-majandusliku funktsioneerimise ja seega iseseisva toimetulekuvõime parandamiseks.²⁸⁶

Pikaajalist ja mitmekülgset abi vajavatele isikutele abi osutamisel rakendatakse juhtumikorralduse põhimõtet. Seega tähistab karistuse lõppjuhtumikorralduse protsessi üleandmist vanglalt kohalikule omavalitsusele. Vangistusseadus näeb ette, et pärast vabanemist edastatakse sotsiaalhoolekannet vajava kinnipeetava andmed kinnipeetava või tema perekonna elukohajärgsele valla- või linnavalitsusele või mõnele teisele valla- või linnavalitsusele, kuhu kinnipeetav pärast vabanemist elama asub. Vanglateenistus on kohustatud edastama valla- või linnavalitsusele nende taotlusel vabanenud kinnipeetavale sotsiaalhoolekande osutamiseks vajalikku teavet ja dokumente.²⁸⁷ Selleks et tagada sujuvam taaskohanemine kogukonnas, võib vanglateenistus kinnipeetava nõusolekul kanda teatud osa vabanemistoetusest üle kinnipeetava elukohajärgse sotsiaalosakonna eriarvele, kust see makstakse välja osade kaupa.²⁸⁸

²⁸⁵ Sotsiaalhoolekande seadus – RT I, 30.12.2015, 5; RT I, 21.12.2016, 21; § 44.

²⁸⁶ Sotsiaalnõustamisteenus. Kohalike omavalitsuste sotsiaalteenuste juhised. Sotsiaalministeerium, 2014, arvutivõrgus: http://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/eesmargid_ja_tegevused/Sotsiaalhoolekanne/Muud_toetused_ja_teenused/sotsiaalministeerium_sotsiaalnoustamisteenus.pdf

²⁸⁷ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 60.

²⁸⁸ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 75.

Elukohajärgset kohalikku omavalitsust teavitatakse üldjuhul kõigist tähtsajaliselt vanglast vabanejatest, v.a kuni kuuekuulise karistusajaga kinnipeetavate kohta edastatakse info vaid vajaduse korral. Kohalikku omavalitsust ei teavitata tingimisi ennetähtaegsetest vabanejatest, kelle puhul läheb juhtum üle kriminaalhooldusele.

Juhtumikorralduse vaates on kontaktisiku koostatav kohaliku omavalitsuse teavitus lõpliku hinnangu andmine vangistuse jooksul toimunud juhtumikorraldusele. Üldjuhul teavitab vangla kaks kuud enne kinnipeetava vabanemist kohalikku omavalitsust nende piirkonda vabanevast isikust, andes teada sündimõistetud vabanemise kuupäeva, elukoha aadressi, info vanglas tehtud tegevuste kohta koos lühikese selgitusega ning soovitusel edaspidisteks tegevusteks, et vähendada uue kuriteo toimepanemise tõenäosust.

Lisaks peab teatise koostaja tutvuma kinnipeetava sotsiaalvõrgustiku olemasoluga ning informeerima selle olemasolust või puudumisest vajaduse korral kohaliku omavalitsuse töötajaid, et kohalik sotsiaaltöötaja saaks ülevaate, kas isiku lähedased on juba sotsiaalhoolekande kliendid. Juhul kui kinnipeetaval puudub pärast vabanemist eluase, peab kohaliku omavalitsuse teavitus kajastama kõiki tehtud tegevusi eluasemeprobleemi lahendamiseks. Kindlasti tuleb märkida asjaolu, kui isik õpib, et tagada õpingute jätkumine pärast vabanemist. Näiteks kinnipeetav Andrei Volkovi tähtaegse vabanemise korral võiks vangla teavitada kohalikku omavalitsust alljärgnevalt:

Näide: Andrei Volkov

Kohaliku omavalitsuse teavitamine

Vastavalt sotsiaalhoolekande seaduse § 9 lõikele 4 ja §-le 28 ning vangistusseaduse § 60 lõigetele 2, 3 ja 4 teavitame Teid, et 14.05.2019 vabaneb Tallinna Vanglast seoses vangistuse ärakandmisega sotsiaalhoolekannet vajav Andrei Volkov, s. 28.09.1983.

Pärast vabanemist eluase puudub. Rahvastikuregistri andmetel on kinnipeetava elukoht Luise 10–5, Tallinn. Koostöös Tallinna Hoolekandekeskusega jõuti kokkuleppele, et Andrei Volkov asub pärast vabanemist ajutiselt elama hoolekandekeskusesse Suur-Sõjamäe 6a, Tallinn, ning hiljem üürib omaette elamise.

Toetav tugivõrgustik puudub.

Isikul on olemas isikutunnistus kehtivusega 07.05.2024.

Vanglas on kinnipeetav osalenud järgmistes taasühiskonnastavates tegevustes:

- töötas vanglas perioodil 01.04.–31.12.2016 elusektsiooni koristajana, perioodil 02.01.–30.11.2017 metallitöökojas keevitajana ning alates 02.01.2018 soodustusena väljaspool vanglat autoremondilukksepana;*
- läbis perioodil 20.04.–29.06.2016 sõltuvuskäitumise muutmisele suunatud programmi;*
- läbis perioodil 06.01.–30.03.2017 vägivaldse käitumise ärahoidmisele ja enesevalitsemise arendamisele suunatud programmi;*
- läbis ajavahemikul juuli–detsember 2016 individuaalnõustamise psühholoogiaga, mille käigus keskenduti teiste inimeste tunnete mõistmisele ja nende tõlgendamisele;*
- on läbinud vabanemiseelse nõustamise, mille käigus on selgitatud kinnipeetavale toetuse saamise võimalusi kohalikust omavalitsusest ning töötukassast.*

Vangla soovib isiku edasise sotsiaalhoolekande korraldamisel lähtuda järgnevast:

- tagada isikule alaline eluase;*
- tutvustada Töötukassa teenuseid ning vajaduse korral suunata isik Töötukassasse;*
- tutvustada sotsiaalteenuseid kohalikus omavalitsuses;*
- selgitada sotsiaaltoetuste maksmise korda;*
- tutvustada alkoholisõltuvuse ravi- ja rehabilitatsioonivõimalusi, et hoida ära isiku tagasilangus ning kuritegelik käitumine;*
- võimaluse korral suunata sõltlaste eneseabi tugigruppi;*
- pöörata tähelepanu toetava sotsiaalvõrgustiku puudumisele ning konfliktsetele suhetele lähedaste pereliikmetega.*

Kordamisküsimused

- 1. Millele on fookustatud sotsiaaltöö vabastamisetapis?**
- 2. Milliseid teemasid käsitletakse vabanemiseelse nõustamise käigus?**
- 3. Millist abi osutatakse kinnipeetavale isikute tõendavate dokumentide taotlemisel?**
- 4. Kes korraldab vanglast vabanenu sotsiaalhoolekannet?**
- 5. Millised on vabanenu võimalused abiks üldise sotsiaalhoolekande raames?**
- 6. Milline on kontaktisiku roll koostöö tegemisel kohaliku omavalitsusega kinnipeetava vabanemise ettevalmistamisel?**
- 7. Milliseid andmeid sisaldab vabanenu kohta kohalikule omavalitsusele edastatav teavitus?**

14. AVAVANGLASSE ÜMBERPAIGUTAMINE

Kuivõrd vabastamisetapi keskne ülesanne on kinnipeetava vabasse ühiskonda ülemineku sujuv korraldamine, siis üheks kohtlemisabinõuks, mis tagab vanglaväliste kontaktide tihendamise, on kinnipeetava ümberpaigutamine avavanglasse. Avavangla on arhitektuuriliselt selgelt nähtavate tähistega märgistatud territooriumiga vangla, mida muust maailmast eraldab üldjuhul tavaline võrkaed. Avavanglas puuduvad valvepostid ning vahetu järelevalve kinnipeetava üle. Avavangla töötab kinnipeetavate usaldatavuse põhimõttel ega ole mõeldud nende põgenemise takistamiseks.²⁸⁹ Kuna avavanglale on iseloomulik põgenemismvastaste abinõude puudumine, on avavanglasse ümberpaigutamise esmane eeldus vähene põgenemisoht. Kinnipeetava põgenemiskalduvuse hindamisel tuleb silmas pidada, et riskihindamisankeedis ohtlikkuse teemas ei oleks kinnipeetavat iseloomustavateks näitajateks põgenemine erirežiimiga asutusest, kuulumine kuritegelikku ühendusse, suhted kuritegeliku maailmaga (nt KarS § 255, § 256). Seega on avavangla sihiks vangistuse kinnise täideviimise negatiivse kõrvalmõju vältimine, ilma et kinnipeetava üleviimine avavanglasse kujutaks endast suurt turvalisusriski ühiskonnale.²⁹⁰

Kuigi avavanglasse võib kinnipeetava ümber paigutada ka varem, rõhutatakse selle tähtsust eriti kinnipeetavate vabastamise ettevalmistamisel. Lisaks sellele, et karistuse täideviimine avavanglas on riigile odavam, on avavanglal täita oluline roll kinnipeetavate vabanemisšoki vähendamisel. Kui kinnises vanglas võisid kinnipeetavad väljaspool vanglat liikuda vaid erandkorras, siis

²⁸⁹ Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 1), lk 67, 69.

²⁹⁰ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 48.

avavanglas on kinnipeetava liikumine väljaspool vangla territooriumi reegliks. Avavangla põhieesmärk on, et kinnipeetav käiks iseseisvalt töö- ja ajaks asju ametiasutustes ning säilitaks oma sotsiaalsed sidemed välismaailmaga.²⁹¹ Suurema liikumisvabaduse tagamine avavanglas annab kinnipeetavale paremad võimalused kohaneda eluga väljaspool vanglat, mis omakorda vähendab uue kuriteo toimepanemise tõenäosust.

14.1. Avavanglasse ümberpaigutamise tingimused

Kinnipeetava avavanglasse ümberpaigutamise alused on sätestatud vangistusseaduses § 20.²⁹² Seadusest tulenevalt on avavanglasse ümberpaigutamiseks kolm iseseisvat alust:

1. individuaalsest täitmiskavast järelduv vangistuse kinnises vanglas täideviimise ebaotstarbekus;
2. reaalselt ärakandmisele kuuluva vangistuse ajaline lühidus – kinnipeetava poolt reaalselt ärakandmisele kuuluva vangistuse tähtaeg ei ületa ühte aastat;
3. karistuse kandmiselt vabanemise tähtpäeva lähenemine – ärakandmata vangistus ei ületa 18 kuud.²⁹³

Avavanglasse ümberpaigutamise vältimatuteks tingimusteks on, et:

- kinnipeetava suhtes on piisavalt alust oletada, et ta ei pane toime uusi õigusrikkumisi;
- kinnipeetav on avavanglasse ümberpaigutamisega nõus.

Kuivõrd minimaalsete põgenemistavastaste abinõudega ja suuremal määral elu iseseisvat korraldamist nõudva avavanglaga kaasneb ka enam riske, mis võivad karistuse täideviimise protsessi kinnipeetava jaoks negatiivselt mõjutada, siis

²⁹¹ Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 1), lk 70-71,87.

²⁹² Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4.

²⁹³ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 74.

on nende ohtude teadvustamine kinnipeetava poolt hädavajalik eeldus avavanglas karistuse täideviimise õnnestumiseks. Nõusoleku andmise eesmärk on kindlustada kinnipeetavale võimalus enesemääratlemiseks. Avavanglasse ümberpaigutamisel kinnipeetava vaba tahte alusel suureneb ka tema isiklik vastutust talle osaks saanud usalduse õigustamisel.²⁹⁴

Avavanglasse ümberpaigutamise ainus sisuline tingimus on piisav alus eeldada, et kinnipeetav ei pane toime uusi õigusrikkumisi. Uutest õigusrikkumistest hoidumise nõude all peetakse silmas kinnipeetava vastutusvõimet tervikuna. Põgenemisevastaste abinõude rakendamise väiksem ulatus avavanglas nõuab kinnipeetavalt valmidust ja võimelisust enesedistsipliiniks ning vastutuseks, mis peavad väljenduma tema selges tahtes asuda õiguskuulekale teele. Erialakirjanduses loetakse seda kinnitavateks positiivseteks tunnusteks kinnipeetava sotsiaalset kompetentsust, tingimusteta koostöövalmidust, korrektset käitumist minimaalse järelevalve tingimustes, avatust positiivsetele muutustele ning ettekujutust vajalikest tegevustest enda edaspidise õiguskuulekuse tagamiseks.²⁹⁵ Sellest tulenevat on täitmisplaanis sätestatud täiendavad ümberpaigutamise eeltingimused:

- puuduvad kehtivad distsiplinaarkaristused järgmiste rikkumiste eest:
 - töökohustuse täitmisest keeldumine;
 - tubakatoodete või süütamisvahendite korra nõuete rikkumine;
 - vanglateenistuse ametniku seaduslikule korraldusele mitteallumise;
 - sidepidamisvahendite või nende tarvikute omamine;
 - vangla kodukorras selleks mitteettenähtud ajal ja kohas viibimine;
- kinnipeetav ei ole põgenemiskalduvustega;
- puudub tugevdatud järelevalve vajadus;
- ei ole kahtlustatav või süüdistatav kriminaalmenetluses;
- välismaalasest kinnipeetaval on kehtiv elamisluba.²⁹⁶

²⁹⁴ *Ibid.*

²⁹⁵ *Ibid.*

²⁹⁶ Täitmisplaan – RTL 2008, 29, 424; RT I, 21.04.2016, 10, § 17.

Avavanglasse ümberpaigutamiseks peavad olema täidetud kõik eelnimetatud tingimused, olenemata ümberpaigutamise alusest. Seadusega on välistatud eluaegset vangistust kandva kinnipeetava ümberpaigutamine avavanglasse.

Tulenevalt sellest, kas avavanglasse paigutatakse individuaalse täitmiskava alusel, alla aastase karistuse või vabanemise tähtpäeva lähenemise korral, tuleb ümberpaigutamisel arvestada lisaasjaoludega, näiteks kinnipeetava ohutase ja võimalike sõltuvushäiretega. Avavanglasse ümberpaigutamise alustest annab ülevaate tabel 5.

Tabel 5. Kinnipeetava avavanglasse ümberpaigutamise alused

Ümberpaigutamine kuni aastase vangistuse korral	Ümberpaigutamine individuaalse täitmiskava alusel	Ümberpaigutamine vabanemise tähtpäeva lähenemise korral
Kinnipeetava vanglasse vastuvõtmine on lõppenud.	Kinnipeetav on täitnud ümberpaigutamise otsustamise ajaks individuaalses täitmiskavas planeeritud tegevused või teinud endast oleneva, et neid täita.	Ärakandmata vangistus ei ületa 18 kuud ja kinnipeetav on ära kandnud karistusseadustiku § 76 lõike 1 punktis 2 või lõike 2 punktis 2 sätestatud osa karistusajast.
Kinnipeetav ei ole kõrg- või üliohtlik.	Kinnipeetav ei ole kõrg- või üliohtlik.	Kinnipeetav ei ole üliohtlik.
Kinnipeetaval ei ole diagnoositud narkomaaniat.	Narkomaania diagnoosiga kinnipeetav on nõustunud raviga ja ta ei ole rehabilitatsioonifaasis.	Narkomaania diagnoosiga kinnipeetav on nõustunud raviga ja ta ei ole rehabilitatsioonifaasis.
Kinnipeetaval ei ole alkohoolsete jookide tarvitamisest tingitud sõltuvushäireid.	Alkohoolsete jookide tarvitamisest tingitud sõltuvushäirete tõttu planeeritud tegevused on täidetud.	Alkohoolsete jookide tarvitamisest tingitud sõltuvushäirete tõttu planeeritud tegevused on täidetud.

Selleks et vähendada vangistuse kinnise täideviimise negatiivset kõrvalmõju, paigutatakse kinnipeetav avavanglasse võimalikult kiiresti pärast tema vasta-

vust avavangla kriteeriumitele. Otsus kinnipeetava avavanglasse paigutamise kohta tuleb teha hiljemalt ühe kuu jooksul paigutamise kriteeriumi täitmisest, s.o lühiajalise karistusega kinnipeetava vastuvõtumenetluse lõppemisest, täitmiskavast või karistusajast tuleneva kuupäeva saabumisest.

Lühiajalise, s.o alla üheaastase karistusega kinnipeetav paigutatakse täitmiskavas sätestatud tingimustele vastamise korral avavanglasse ümber esimesel võimalusel. Täitmiskava alusel avavanglasse paigutamisel lähtutakse täitmiskavas määratud kuupäevast ja tingimustest. Nimetatud kuupäeva saabumisel hindab kontaktisik, kas tingimustena määratud esmased riske maandavad tegevused on täidetud. Kui tingimustena määratud tegevused ei ole tähtajaks täidetud, lükkub avavanglasse ümberpaigutamine edasi kuni tingimuste täitmiseni. Paigutamist ei kaaluta, kui kinnipeetav ei täida täitmiskavas ette nähtud tegevusi, näiteks on loobunud õppimisest või sotsiaalprogrammis osalemisest. Kui tingimustena seatud tegevused saavad määratud tähtajast varem täidetud, paigutatakse kinnipeetav avavanglasse enne täitmiskavas määratud kuupäeva.

Vabanemise tähtpäeva lähenemise alusel avavanglasse paigutamisel lähtutakse täitmiskavas määratud karistusajast tulenevast ümberpaigutamise kuupäevast. Kinnipeetava võimaliku tingimisi ennetähtaegse vabanemise avanemise hetkeks peab vangla olema suutnud tegeleda esmaste kuritegevust soodustavate riskidega ning kinnipeetava edasine ettevalmistamine vabanemiseks toimub avavanglas.

14.2. Avavanglasse ümberpaigutamise menetlus

Kinnipeetaval puudub subjektiivne õigus nõuda enda avavanglasse ümberpaigutamist.²⁹⁷ Ümberpaigutamise algatab kontaktisik lähtuvalt individuaalses täitmiskavas määratud kinnipeetava avavanglasse ümberpaigutamise kuupäevast või tingimustena seatud tegevuste täitmisest (kui tingimused saavad määratud kuupäevast varem täidetud). Kuupäeva saabumisel hindab kontakt-

²⁹⁷ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 75.

isik kinnipeetava vastavust avavangla kriteeriumidele ning küsib kinnipeetava nõusolekut.

Kui leidub avavanglasse paigutamist välistav asjaolu (nt alla aastase karistusega kinnipeetava uimastisõltuvus, kinnipeetava üliohtlikkus, kinnipeetav ei ole avavanglasse ümberpaigutamise nõus), siis ümberpaigutamise menetlust ei algatata ning kontaktisik teeb vastava märke kinnipeeturegistrisse. Sissekandest peab nähtuma otsuse tegemise kuupäev ja selgitus kinnipeetava avavanglasse sobimatus kohta. Vajaduse korral selgitab kontaktisik kinnipeetavale tema avavanglasse paigutamist välistavaid asjaolusid. Kui kinnipeetav keeldub avavanglasse paigutamiseks nõusoleku andmisest, vormistatakse kinnipeetava avavanglasse ümberpaigutamisest keeldumine kirjalikult.

Kui kinnipeetava ümberpaigutamist välistavaid asjaolusid ei ole, algatab kontaktisik ümberpaigutamise menetluse ja teavitab sellest kirjalikult kinnipeetavat.²⁹⁸ Kontaktisik koostab avavanglasse ümberpaigutamise käskkirja, lisab sellele kinnipeetava kirjaliku nõusoleku ning edastab eelnõu elektrooniliselt kooskõlastamiseks teabe- ja uurimisosakonnale, üksuse juhile ning avavanglaosakonnale. Pärast kooskõlastuste saamist allkirjastab kontaktisik (või üksuse juht, olenevalt vanglast) kinnipeetava avavanglasse ümberpaigutamise käskkirja ning kinnipeetav jääb ümberpaigutamise ootele. Kontaktisik teeb kinnipeeturegistrisse sissekande, milles näidatakse ära otsuse tegemise kuupäev ja käskkirja number. Otsus peab olema tehtud ühe kuu jooksul alates kinnipeetava individuaalses täitmiskavas märgitud avavanglasse ümberpaigutamise kuupäevast (või tingimustena seatud tegevuste täitmisest, kui tingimused saavad varem täidetud või ümberpaigutamist välistavate asjaolude äralangemisest (nt distsiplinaarkaristus aegub)) ning kümne tööpäeva jooksul menetluse alustamisest.²⁹⁹ Kui kinnipeetav loobub ümberpaigutamise ootel olles oma nõusolekust või ilmneb mõni muu ümberpaigutamist välistav asjaolu, siis ümberpaigutamise käskkiri tühistatakse.

Kui kinnipeetav paigutatakse teise kinnise vangla avavanglaosakonda, koostab kontaktisik enne käskkirja vormistamist sihtvanglale vastavasisulise

²⁹⁸ Täitmiskava – RTL 2008, 29, 424; RT I, 21.04.2016, 10, § 172.

²⁹⁹ Täitmiskava – RTL 2008, 29, 424; RT I, 21.04.2016, 10, § 174.

teavituse. Teates kajastatakse andmeid praeguse karistuse (määr, algus ja lõpp) ning varasema karistatuse kohta, kirjeldatakse kuritegude dünaamikat ja kinnipeetava ohtlikkust, samuti käitumist karistuse kandmise ajal (sh distsiplinaar karistused), antakse ülevaade individuaalses täitmiskavas planeeritud ja tehtavatest tegevustest ning selgitatakse ümberpaigutamise põhjuseid. Kontaktisik lisab teatele oma hinnangu individuaalses täitmiskavas püstitatud eesmärkide saavutamise kohta ning kinnipeetava kirjaliku nõusoleku avavanglasse paigutamiseks.³⁰⁰

Ümberpaigutamise teavituse saanud vangla annab kümne tööpäeva jooksul arvamuse kinnipeetava avavanglasse sobivuse kohta ning tagasiside kinnipeetava vastuvõtmise võimaliku aja kohta. Pärast arvamuse saamist vormistab kontaktisik kümne tööpäeva jooksul põhjendatud otsuse kinnipeetava avavanglasse paigutamise kohta.³⁰¹ Ümberpaigutamise otsus kujutab endast vangla direksiooni otsust, milles tuleb selgelt ära näidata ümberpaigutamist või paigutamata jätmist põhjendavad asjaolud. Otsuse tegemisel lähtutakse kinnipeetava vastavusest täitmisplaanis sätestatud tingimustele.

Näide: Kinnipeetava täitmiskavast tulenev avavanglasse ümberpaigutamise kuupäev on 1. oktoober. Ümberpaigutamise tingimuseks seatud „Eluviisitreening“ lõppes septembris ning kontaktisik algatas kinnipeetava avavanglasse ümberpaigutamise menetluse. Samas alustas kinnipeetav augustis neljakuulise kutseõppemooduli läbimist. Kinnipeetaval puuduvad kutseoskused ning töö ja majanduslik toimetulek on kinnipeetava üks riskiteema. Juhtumikorraldaja hinnangul on avavanglas kinnipeetava jätkamine kutseõppes vähetõenäoline, kuna transpordiühendus vangla ja kooli vahel on kesine, koolis käimine oleks keeruline ning eeldab raha olemasolu. Juhtumikorraldaja peab otstarbekaks, et kinnipeetav lõpetab kursuse kinnises vanglas.

³⁰⁰ Täitmisplaan – RTL 2008, 29, 424; RT I, 21.04.2016, 10, § 9.

³⁰¹ Täitmisplaan – RTL 2008, 29, 424; RT I, 21.04.2016, 10, § 172 lg 5, lg 8.

Kui kõik tingimused avavanglasse ümberpaigutamiseks on täidetud ning kinnipeetav soovib jätkata karistuse kandmist avavanglas, ei ole põhjendatud jätta kinnipeetav ümber paigutamata. Avavanglasse ümberpaigutamise menetlus lükkuks edasi üksnes juhul, kui kinnipeetav soovib õpingud enne avavanglasse ümberpaigutamist lõpetada ning seetõttu ei anna enne ümberpaigutamiseks oma nõusolekut.

14.3. Juhtumikorralduse erisused avavanglas

Avavanglasse ümberpaigutamisel antakse juhtumikorraldus üle ühelt kontaktisikult teisele. Juhtumi ülevõtnud kontaktisik tutvub avavanglasse paigutatud kinnipeetava täitmiskavaga ja otsustab selle täiendamise ja muutmise vajaduse. Vanglateenistus on välja töötanud avavangla kohtlemismudeli, millele kontaktisik edasiste plaanide tegemisel tugineb. Kuivõrd avavangla on vaheetapp kinnise vangla ja vabaduse vahel, on avavanglas eesmärk kinnipeetava maksimaalne iseseisvus planeeritud tegevuste elluviimisel. Juhtumikorraldaja ülesanne on kinnipeetava juhendamine, tema jõustamine ja talle asjakohase info jagamine (kui kinnipeetaval endal puudub infole ligipääs), samas kui tegevused viib ellu kinnipeetav ise. Selleks suunatakse kinnipeetav maksimaalsel võimalikul määral vanglavälise teenusepakkuja juurde, et kinnipeetav saaks ka pärast vabanemist teenuse kasutamist jätkata või omandaks oskused uue vajaduse tekkimisel teenuseosutaja poole pöörduda (nt isikut tõendava dokumendi taotlemine Politsei- ja Piirivalveametis, töötötsingud Töötukassas, hariduse omandamine väljaspool vanglat). Vajaduse korral kaasatakse tugiisik, kes toetab kinnipeetavat iseseisvas asjaajamises.

Avavanglas jätkatakse kinnises vanglas planeeritud tegevuste elluviimist, sh haridus, riigikeeleõpe, planeeritud programmid, mis jäid kinnises vanglas läbi viimata (üldjuhul „Liiklusohutusprogramm“ ja „Õige hetk“) ning läbitud programmide jätkutegevused, mille kaudu toimub programmides omandatud oskuste ja teadmiste kinnistamine ja säilitamine individuaalnõustamiste abil.

Võimaluse korral toimuvad programmilised sekkumised piirkondlikus kriminaalhooldusosakonnas. Karistusaja tegevuste planeerimisel arvestatakse, et vabanemisel on kinnipeetaval lahendus või lahendusoskus kõigis rahuldavaks toimetulekuks vajalikes küsimustes. Sellest tulenevalt pööratakse tähelepanu järgmistele teemadele:

- **kinnipeetava vabanemisjärgse elukohaga seotud küsimused ja koostöö kohaliku omavalitsusega** – millise kohaliku omavalitsusega toimub koostöö, kas ja mida on vaja teha eluaseme tagamiseks, milline on teenuste ja toetuste taotlemise vajadus pärast vabanemist. Vajaduse korral planeeritakse valla- või linnavalitsuses kohalkäimine ja koostöö mittetullundusühingutega;
- **haridus ja täiendõpe** – hariduse, täiendõppe ja keeleõppega seotud tegevused, mis on vajalikud haridustee jätkamiseks (sh pärast vabanemist). Hariduse omandamine toimub väljaspool vanglat;
- **tööhõive** – millised on kinnipeetava tööoskused, hõive avavanglas, töökoha olemasolu vabanemisel, tegevused töökoha leidmiseks (nt töö otsimise ja CV koostamise oskuste arendamine) ja kutsenõustamise vajadus. Avavanglas karistust kandev kinnipeetav peaks otsima tööd ametikohtadel, kus tal oleks võimalik jätkata töötamist pärast vabanemist;
- **majanduslik toimetulek** – millised on kinnipeetava rahalised kohustused ja vabanemisjärgseks toimetulekuks vajalikud tegevused (sh võlanõustamine), riikliku pensioni või toetuse saamise võimalused ja toimingud selle taotlemiseks. Vajaduse korral tegelevad avavangla kinnipeetavad pensioni taotlemisega iseseisvalt, käies Sotsiaalkindlustusametis;
- **sotsiaalne võrgustik ja peresidemed** – milline on kinnipeetava sotsiaalne võrgustik, pere koosseis, paarinõustamise ja lastega suhete taastamise vajadus (sh lühiajalised väljasõidud koju), kas on vajadus kaasata tugiisikut vabanemiseelisel perioodil ning milliseid probleeme peaks tugiisik lahendama, kas kinnipeetav peab oluliseks kohtumisi kaplaniga ning võimalust osaleda usulistes tegevustes väljaspool vanglat kohalikes kogudustes;

- **sõltuvused** – sõltuvusprobleemide olemasolu või puudumine, mida planeeritakse teha vangistuse ajal (sh tugigruppides osalemine väljaspool vanglat) ning millised abinõud on vajalikud pärast vabanemist. Tegevuste planeerimisel hinnatakse vanglaväliste sõltuvusrehabilitatsiooni-, nõustamis- ja tugiteenuste kättesaadavust, vajaduse korral planeeritakse rehabilitatsiooniasutuse külastus;
- **igapäevaoskused ja toimetulek** – millised on arendamist vajavad toimetulekuoskused (nt söögitegemine, koristamine, enesehügieen, lauakombed, käitumis- ja viisakusnormid).

Avavanglas jätkub sisuliselt kinnises vanglas alguse saanud juhtumikorralduse protsess, mis hõlmab vajaduse korral korduvat hindamist ja sekkumiste planeerimist. Sekkumiste elluviimisel ja jälgimisel kajastatakse ka avavanglas kinnipeetava igapäevaseid tegevusi kinnipeeturegistris kinnipeetava tööpäevikus ning täitmiskavas planeeritud sekkumiste täitmise kohta lisatakse märked täitmiskava kommentaaridesse.

Praktikas võib ette tulla olukordi, kus kinnises vanglas alguse saanud juhtumikorralduse protsess jätkub avavanglas ning liigub sealt uuesti kinnise vangla juhtumikorraldajale tagasi.

Näide: Kinnipeetav on täitnud talle täitmiskavas avavanglasse ümberpaigutamise tingimustena määratud tegevused, põhjusriskid on maandatud ning kinnipeetav paigutatakse täitmiskavast tuleneva kuupäeva alusel avavanglasse. Avavanglas viibimise ajal määratakse kinnipeetavale distsiplinaarkaristus tubakatoodete omamise eest ning ta paigutatakse tagasi kinnisesse vanglasse. Karistusajast tuleneva avavanglasse ümberpaigutamise kuupäevani jääb veel 1 aasta ja 5 kuud.

Kinnipeetava kinnisesse vanglasse tagasi paigutamise korral viib kontaktisik läbi korduva riskihindamise ja muudab täitmiskava. Selgitades välja rikkumise tagamaad, otsustab kontaktisik kinnipeetavale riskihindamisankeedis antud hinnangute muutmise (nt muutused hoiakutes, suhtumises kehtestatud reeg-

litesse, mõtlematu käitumine) ning lisategevuste planeerimise vajaduse. Antud näite puhul nähakse kinnipeetavale täitmiskavas täiendavalt (lisaks karistusaja alguses planeeritud tegevustele) ette psühholoogi nõustamine väärtuste ja normide teemal. Täitmiskavast tulenevat avavanglasse ümberpaigutamise kuupäeva muudetakse (arvestades, et distsiplinaarkaristuse kehtivus on üks aasta) ning tingimuseks seatakse nõustamises osalemine. Seega menetletakse kinnipeetava avavanglasse ümberpaigutamist uuesti pärast uute tingimuste täitmist.

Kui on osutunud vajalikuks muuta riskihindamist ja sellest tulenevalt planeerida uusi tegevusi, muudetakse nii kogu karistusaja plaani kui ka täitmisperioodi planeeringut. Kui lisategevusi ei planeerita, jätkatakse karistusaja alguses koostatud täitmiskava täitmist, uuendades üksnes täitmisperioodi planeeringut. Juhul kui kinnipeetava karistusjärgne avavanglasse ümberpaigutamise kuupäev on juba saabunud, ei muudeta täitmiskava uuendamisel täitmiskavast tulenevat kuupäeva ning lisatingimusi ei seata. Sellisel juhul paigutatakse kinnipeetav ümber avavanglasse kohe, kui ümberpaigutamist välistavad asjaolud on ära langenud (nt määratud distsiplinaarkaristus on kustunud).

Kordamisküsimused

- 1. Kuidas aitab karistuse kandmine avavanglas kaasa korduvkuritegevuse ennetamisele?**
- 2. Millised on avavanglasse ümberpaigutamise vältimatud eeltingimused?**
- 3. Milliste tingimuste täitmise korral eeldatakse, et kinnipeetava suhtes on piisavalt alust oletada, et ta ei pane toime uusi õigusrikkumisi?**
- 4. Millised on avavanglasse ümberpaigutamise kolm alust?**
- 5. Millal ja kes algatab kinnipeetava avavanglasse ümberpaigutamise menetluse?**
- 6. Millisel juhul võib kinnipeetava avavanglasse ümber paigutada enne täitmiskavas märgitud kuupäeva?**
- 7. Millised on juhtumikorralduse erisused avavanglas?**

15. ENNETÄHTAEGNE VABASTAMINE

Kinnipeetavate enne tähtaega vabastamine on Euroopa riikides levinud ja oluline meede, kuna see võimaldab vältida vangistuse negatiivset mõju, toetab vanglast vabastatute taasühiskonnastamist ning vähendab üldiselt vangistatute arvu.³⁰² Tingimisi ennetähtaegse vabastamise eeliseks tähtajalise vabastamise ees võib pidada asjaolu, et ühelt poolt tagatakse ärakandmata jäänud karistuse ähvarduse kaudu süüdlase enda suurem huvitatus õiguskuulekast käitumisest, kuid teiselt poolt võimaldab katseajal rakendatav kriminaalhooldaja kohustuslik järelevalve ja sotsiaalabi kinnipeetava kiirema taasühiskonnastumise.³⁰³

15.1. Tingimisi ennetähtaegse vabastamise otsustamine

Ennetähtaegse vabastamise võimaluse avanemise aeg sõltub kuriteo raskusastmest ning sellest, kas süüdlane on nõus elektroonilise valve kohaldamisega. Sellest tulenevalt peab süüdimõistetud olema ära kandnud vähemalt 1/3, 1/2 või 2/3 karistusajast. Aeg, millal kohus võib süüdimõistetud katseajaga tingimisi enne tähtaega vangistusest vabastada, on sätestatud karistusseadustikus § 76. Tingimisi enne tähtaega ei vabastata süüdlast, keda on karistatud vähemalt kaheaastase vangistusega ja kellel on jäänud mõistetud karistusajast kanda vähem kui kaks kuud.³⁰⁴

³⁰² Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 316.

³⁰³ Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 1), lk 155.

³⁰⁴ Karistusseadustik – RT I 2001, 61, 364; RT I, 31.12.2016, 14.

Tabel 6. Ennetähtaegse vabastamise võimaluse avanemise aeg

	Teise astme kuriteos või ettevaatamatus esimese astme kuriteos süüdimõistetud isik	Tahtlikus esimese astme kuriteos süüdimõistetud isik
Isik nõustub elektroonilise valve kohaldamisega	Süüdimõistetud on ära kandnud vähemalt 1/3 mõistetud karistusajast, kuid mitte vähem kui neli kuud.	Süüdimõistetud on ära kandnud vähemalt 1/2 mõistetud karistusajast, kuid mitte vähem kui neli kuud.
Isik ei nõustu elektroonilise valve kohaldamisega	Süüdimõistetud on ära kandnud vähemalt 1/2 mõistetud karistusajast, kuid mitte vähem kui neli kuud.	Süüdimõistetud on ära kandnud vähemalt 2/3 mõistetud karistusajast, kuid mitte vähem kui neli kuud.

Alates 01.01.2015 sätestab karistusseadustiku § 76¹ alaealise ennetähtaegse vabastamise eritingimused, pidades silmas, et alaealist iseloomustab teatud eripära, mis muu hulgas väljendub selles, et karistuse kohaldamise eesmärgid on alaealise puhul kergemini saavutatavad. Alaealise vabastamisel ei kohaldata talle elektroonilist valvet ning seetõttu ei diferentseerita vabastamise eeldusena nõutavat ärakantud karistuse kestust vastavalt sellele, kas ta nõustub elektroonilise valve kohaldamisega. Alaealisele on võrreldes nendega, kes panid kuriteo toime täisealisena, sätestatud väiksem tegelikult ärakantud karistuse nõue. Lisaks näeb seadusemuudatus ette automaatse ennetähtaegse vabastamise alaealiste puhul, kes on tunnistanud süüdi teise astme kuriteos või ettevaatamatus esimese astme kuriteos ning on ära kandnud vähemalt poole karistusajast, kuid mitte vähem kui neli kuud.

Tabel 7. Kuriteo alaealisena toime pannud süüdlase ennetähtaegne vabastamine

	Teise astme kuriteos või ettevaa- tamatus esimese astme kuriteos süüdimõistetud isik	Tahtlikus esimese astme kuriteos süüdimõistetud isik
Kohus võib vabastada	Süüdimõistetud on ära kandnud vähemalt 1/3 mõistetud karistus- ajast, kuid mitte vähem kui neli kuud.	Süüdimõistetud on ära kandnud vähemalt 1/2 mõistetud karistus- ajast, kuid mitte vähem kui neli kuud.
Kohus vabastab	Süüdimõistetud on ära kandnud vähe- malt 1/2 mõistetud karistusajast, kuid mitte vähem kui neli kuud.	

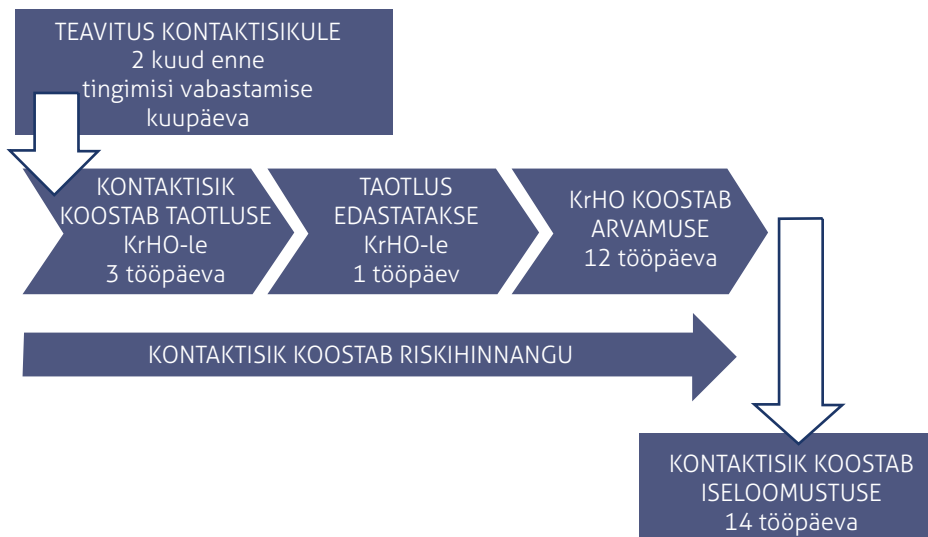
Karistusseadustiku kohaselt tuleb ennetähtaegse vabastamise otsustamisel kohtul hinnata kuriteo toimepanemise asjaolusid, süüdimõistetud isikut, tema varasemat elukäiku, käitumist karistuse kandmise ajal, elutingimusi ning tagajärgi, mida võib süüdimõistetule kaasa tuua tingimisi enne tähtaega karitusest vabastamine. Kinnipeetaval puudub subjektiivne õigus vabaneda vangistusest tingimisi ennetähtaegselt. Kinnipeetav on kohustatud ära kandma kogu talle süüdimõistva kohtuotsusega määratud karistusaja ning tema ennetähtaegne vabanemine võib toimuda üksnes kinnipeetavale individuaalses täitmiskavas püstitatud eesmärkide varasema saavutamise korral.³⁰⁵ Siinkohal lähtutakse põhimõttest, et kinnipeetava taasühiskonnastumine saab olla edukas vaid siis, kui on kõrvaldatud teda kuriteoni viinud asjaolud.³⁰⁶ Erisus nähakse üksnes ette kuriteo alaealisena toime pannud süüdlase puhul eespool kirjeldatud tingimustel.

Kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamiseks edastab vangla pärast kinnipeetava poolt karistusseadustiku §-s 76, 76¹ või 77 sätestatud karistusaja ärakandmist kohtule **kinnipeetava isikliku toimiku, iseloomustuse**, milles antakse vangla hinnang uue kuriteo toimepanemise võimalikkusele, kinnipeetava ohtlikkusele ja tema ennetähtaegse vabastamise kohta, **kriminaalhooldaja arvamuse** katseaja, käitumiskontrolli aja ja kinnipeetava suhtes kohaldatavate kohustuste valiku ja nende kohaldamise tähtaja kohta ning kinnipeetava nõusoleku elektroonilise valve kohaldamiseks, kui kinnipeetav taotleb enda vabas-

³⁰⁵ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 185.

³⁰⁶ Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 1), lk 118.

tamist karistusseadustiku elektroonilise valve kohaldamisega.³⁰⁷ Tingimisi ennetähtaegse vabastamise otsustamisel ei ole vangla menetlusosaliseks. Riigi seisukohta kinnipeetava tingimisi ennetähtaegse vabastamise lubatavuse osas esindab prokurör. Vanglal on võimalus väljendada oma arvamust kinnipeetava kohta koostatavas iseloomustuses.³⁰⁸

Joonis 5. Ennetähtaegse vabastamise materjalide ettevalmistamine

Kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamise materjalide ettevalmistamise kord on kehtestatud justiitsministri määrusega. Ennetähtaegse vabastamise menetlus algab kaks kuud enne kuupäeva, millal kohtul tekib õigus otsustada kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vangistusest vabastamine ning kantselei valdkonna teenistuja teavitab kontaktisikut vajadusest valmistada kohtule ette materjalid.³⁰⁹

Nõusoleku tingimisi enne tähtaega vangistusest vabastamiseks **elektroonilise valve kohaldamisega** võib kinnipeetav esitada vanglale mitte varem kui kolm kuud enne vastava õiguse tekkimist. Menetlus algabki kinnipeetava nõus-

³⁰⁷ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 76.

³⁰⁸ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 185.

³⁰⁹ Kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamise materjalide ettevalmistamise kord – RT I 2010, 58, 394; RT I, 29.12.2014, 76.

oleku esitamisega, vangla automaatselt seda ei algata. Kinnipeetaval on igal ajal õigus elektroonilise valve kohaldamiseks antud nõusolek tagasi võtta, kui kohus ei ole veel asjas otsust teinud, peatatakse seejärel menetlus. Kui isik on juba vabanenud, koostab kriminaalhooldusametnik kohtule erakorralise ettekande, kus ta taotleb vangistuse täitmisele pööramist. Teise astme kuriteo puhul ja ettevaatamatusest toime pandud esimese astme kuriteo puhul võib kohus määrata isiku elektroonilise valve alla 1–6 kuuks ja tahtliku esimese astme kuriteo puhul 1–12 kuuks.³¹⁰ Tingimisi ennetähtaegse vabastamise võimalus elektroonilise valve kohaldamisega ei laiene eluaegsetele kinnipeetavatele.

Kontaktisiku roll on kinnipeetavale selgitada, mis on elektrooniline järelevalve, millised on elukohale seatud tingimused, millised on elektroonilise järelevalvega kaasnevad piirangud (nt hooldusalune ei saa iga kell kodust välja minna poodi, ajakava tuleb järgida minuti täpsusega) ja vastutus (nt on kinnipeetavatel seadmete tahtliku rikkumise või hävitamise korral materiaalne vastutus). Kontaktisik peab andma kinnipeetavale tutvumiseks elektroonilise valve täitmise ja järelevalve korra³¹¹, et kinnipeetav saaks teha teadliku otsuse, kas ta soovib vabaneda elektroonilise valve kohaldamisega. Näiteks peab kinnipeetav arvestama, et määratud tähtaja esimesel kolmandikul on sisuliselt tegemist koduarestiga: lubatud on üksnes liikumine kriminaalhooldusametniku juurde, kooli või tööle või Töötukassasse ja sotsiaalprogrammi. Teisel kolmandikul liikumispiirangud vähenevad ja kriminaalhooldusametnik võib lubada ka õues jalutamas käimist. Võimalust näiteks käia vanematel abiks või lapsega mänguväljakul mängimas kaalutakse üldjuhul alles elektroonilise valve viimasel kolmandikul.

Muu hulgas tuleb tähelepanu pöörata kinnipeetava tervislikule seisundile ja asjaoludele, mis võiksid välistada elektroonilise valve kohaldamise (nt mäluprobleemid, mille tõttu isik ei ole suuteline ajakavast kinni pidama). Selleks pöördub kontaktisik vajaduse korral vangla meditsiinosakonna poole, kes saab teadaoleva info põhjal anda arvamuse, kas kohus peaks enne elektroonilise valve kohaldamist kinnipeetavale põhjalikuma tervisekontrolli määrama.

³¹⁰ Karistusseadustik – RT I 2001, 61, 364; RT I, 31.12.2016, 14, § 751.

³¹¹ Elektroonilise valve täitmise ja järelevalve kord – RT I 2007, 20, 334; RT I, 12.01.2011, 7.

Kriminaalhooldusametnik hindab elektroonilise valve kohaldamise võimalikkust ja otstarbekust ning teeb ettepaneku elektroonilise valve tähtaja pikkuse kohta. Elektroonilise valve seadmeid ei paigaldata elukohta, mille üldine seisukord seda ei võimalda, samuti juhul, kui puudub elukoha lukustamise võimalus. Lisaks peavad olema täidetud järgmised tingimused:

1. kinnipeetaval peab olema seaduslik alus elukoha kasutamiseks või elukoha omaniku kirjalik nõusolek selleks;
2. elukohas peab olema tagatud elektrienergiaga varustatus;
3. elukoht peab asuma GSM-i levialas;
4. elukohas elavad täisealised isikud peavad olema nõus elektroonilise valve seadmete paigaldamisega ja andma selle kohta allkirja.³¹²

Kui mingis punktis jäävad määruse tingimused täitmata, siis ei toeta vangla kinnipeetava tingimisi ennetähtaegset vabastamist, kuid kuna otsuse teeb kohus, tuleb vanglal materjalid sellest olenemata kohtule esitada. Kui elektroonilise valve kohaldamise eelduseks olevad asjaolud muutuvad pärast kinnipeetava vabastamist (nt kaob sobiv elukoht, elukoha omanik võtab tagasi nõusoleku), koostab kriminaalhooldusametnik kohtule erakorralise ettekande, milles teavitab kohut, et edaspidi ei ole enam võimalik elektroonilist valvet kohaldada.

Muu hulgas on kontaktisiku ülesanne kinnipeetavale selgitada, et kui kinnipeetav on nõustunud elektroonilise valve rakendamisega ning kohus jätab vangla taotluse kinnipeetava tingimuslikuks ennetähtaegseks vabastamiseks rahuldamata, tekib vanglal kohustus kinnipeetava tingimisi ennetähtaegset vabastamist uuesti taotleda pärast seda, kui kinnipeetav on ära kandnud tingimisi ennetähtaegse vabastamise eelduseks oleva üldise karistusaja, kuid kõige varem kuue kuu möödumisel tingimisi enne tähtaega vabastamata jätmise määruse jõustumisest. Kui kinnipeetava tingimisi ennetähtaegset vabastamist menetleti üldises korras, s.o ilma elektroonilise valveta, on vangla kohustatud edastama kohtule materjalid uuesti ühe aasta möödumisel kohtu-

³¹² Kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamise materjalide ettevalmistamise kord – RT I 2010, 58, 394; RT I, 29.12.2014, 76; 4. ptk.

määruse jõustumisest, kui kohus ise ei ole selleks seadnud pikemat või lühemat tähtaega.³¹³

Ennetähtaegsel vabastamisel määrab kohus isikule katseaja ja ta allutatakse karistusseadustiku §-s 75 sätestatud käitumiskontrollile. Katseage määratakse ärakandmata karistusaja ulatuses, kuid mitte lühemana kui kuus kuud. Katseajaks allutatakse süüdlane käitumiskontrollile, kuid mitte rohkem kuni kahekümne neljaks kuuks.³¹⁴ Eluaegse vangistusega karistatud isiku võib kohus katseajaga tingimisi karistusest vabastada, kui süüdimõistetu on karistusajast tegelikult ära kandnud vähemalt kolmkümmend aastat. Katseajaks määratakse viis kuni kümme aastat.³¹⁵

15.2. Vangla seisukoha kujundamise meetodika

Vangistusseaduse kohaselt sisaldab vangla poolt kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamiseks kohtule edastatav iseloomustus muu hulgas vangla hinnangut kinnipeetava ennetähtaegse vabastamise kohta.³¹⁶ Vangla seisukoht toetada kinnipeetava vabastamist või mitte põhineb teaduspõhisel hindamisvahendil.

Tabel 8. Vangla seisukoht ennetähtaegse vabastamise menetluses RH-K põhjal (Vanglateenistus 2015)

RH-K/ ohtlikkuse hinnang	Väheohtlik	Ohtlik	Kõrgohtlik	Üliohtlik
0–20%	Madal risk	Madal risk	Keskmine risk	Kõrge risk
21–60%	Madal risk	Keskmine risk	Kõrge risk	Väga kõrge risk
61–85%	Keskmine risk	Kõrge risk	Väga kõrge risk	Väga kõrge risk
86–100%	Kõrge risk	Kõrge risk	Väga kõrge risk	Väga kõrge risk

³¹³ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 76.

³¹⁴ Karistusseadustik – RT I 2001, 61, 364; RT I, 31.12.2016, 14; § 76.

³¹⁵ Karistusseadustik – RT I 2001, 61, 364; RT I, 31.12.2016, 14; § 77.

³¹⁶ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 76.

Tabel 9. Vangla seisukoht ennetähtaegse vabastamise menetluses RH-V põhjal (Vanglateenistus 2015)

RH-V/ ohtlikkuse hinnang	Väheohtlik	Ohtlik	Kõrgohtlik	Üliohtlik
0–10%	Madal risk	Madal risk	Keskmine risk	Kõrge risk
11–50%	Madal risk	Keskmine risk	Kõrge risk	Väga kõrge risk
51–79%	Keskmine risk	Kõrge risk	Väga kõrge risk	Väga kõrge risk
80–100%	Kõrge risk	Kõrge risk	Väga kõrge risk	Väga kõrge risk

Tabel 10. Vangla seisukoht ennetähtaegse vabastamise menetluses RM põhjal (Vanglateenistus 2015)

RM/ ohtlikkuse hinnang	Väheohtlik	Ohtlik	Kõrgohtlik	Üliohtlik
0–22%	Madal risk	Madal risk	Keskmine risk	Kõrge risk
23–40%	Madal risk	Keskmine risk	Kõrge risk	Kõrge risk
41–60%	Keskmine risk	Kõrge risk	Väga kõrge risk	Väga kõrge risk
61–100%	Kõrge risk	Kõrge risk	Väga kõrge risk	Väga kõrge risk

Vangla toetub oma seisukoha kujundamisel riskihindamise tulemustele, võttes otsustamisel arvesse nii uue kuriteo toimepanemise tõenäosust kui ka ohtlikkuse taset. Seisukoha kujundamisel lähtutakse uue kuriteo toimepanemise tõenäosuse prognoosist kahe aasta kohta ning ohtlikkuse hinnangu kõrgeimast tulemusest, olenemata sellest, kelle vastu on oht suunatud. Näiteks kui Andrei Volkovi ohutase on „ohtlik: lapsed (risk ühiskonnas); kõrgohtlik: konkreetne täiskasvanu (risk ühiskonnas)“, siis maatriksis paigutub ta veergu „kõrgohtlik“. Vangla toetab kinnipeetava ennetähtaegset vabastamist, kui maatriks annab tulemuseks madala või keskmise riski (s.o roheline ala). Vangla ei toeta vabastamist, kui kas või ühe mõõdiku põhjal annab maatriks tulemuseks kõrge või väga kõrge riski (s.o punane ala).

Olenemata vangla seisukohast on vangla kohustatud tähtaja saabumisel esitama materjalid kinnipeetava tingimisi ennetähtaegseks vabastamiseks kohtule. Vanglal puudub pädevus jätta kohtule esitamata taotlus nende kinnipee-

tavate ennetähtaegseks vabastamiseks, kelle puhul ei ole vangla arvates vangistuse täideviimiseesmärke saavutatud.³¹⁷

Vangla seisukoha kujundamisel on erandjuhtumiks statsionaarse sõltuvusraviga nõustunud narkosõltlased, kelle ennetähtaegset vabastamist toetab vangla ka juhul, kui maatriksi põhjal on tulemuseks kõrge või väga kõrge risk (s.o punane ala). Narkomaaniaravi vangistuse alternatiivina annab lisaks sõltuvusest võõrutamisele või selle kontrolli alla saamisele kasu ka retsidiivsuse vähenemise kaudu. Ka on narkosõltlase kinnipidamine vanglas oluliselt kallim sama kestusega narkomaaniaravist, mistõttu on kriminaalpoliitika üks suund laiendada narkoravi asendusravina nii vanglast vabanevatele kui ka sinna mitte veel sattunud inimestele.³¹⁸ Statsionaarse sõltuvusravi kui alternatiivkaristuse üldine eesmärk on ühiskonna turvalisuse suurendamine: ravil viibides on isik pideva järelevalve all ning samal ajal tegeletakse intensiivselt tema sõltuvusprobleemiga, mis on paljudel juhtudel kuritegeliku käitumise põhjusriisk.

Vabatahtlikult võetava ravikohustuse saab panna vangistusest tingimisi vabastatud isikule käitumiskontrolli raames. Vangistusest tingimisi ennetähtaegsel vabastamisel on võimalik kohaldada karistusseadustiku § 75 lõike 2 punkti 5, mis võimaldab isikule panna tema eelnevalt antud nõusolekul kohustuse alluda ettenähtud ravile. Vangistuse asendamist raviga võib kohaldada ka tingimisi ennetähtaegse vabastamise eeldusena.³¹⁹ Narkomaanide sõltuvusravi ettevalmistamise ja täitmise järelevalve kord on kehtestatud justiitsministri määrusega.³²⁰

Kui kinnipeetava puhul on tegemist narkosõltlasega (meditsiiniosakonna hinnang), tutvustab kontaktisik kinnipeetavale sõltuvusravi võimalusi ja tingimusi ning selgitab välja kinnipeetava valmisoleku sõltuvusraviks. Tingimisi

³¹⁷ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 185.

³¹⁸ Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. Seletuskiri. Justiitsministeerium, 2010, lk 30, http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/seletuskiri_kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf.

³¹⁹ Karistusseadustik – RT I 2001, 61, 364; RT I, 31.12.2016, 14, § 692.

³²⁰ Sõltuvusravi ning karistusest tingimisi vabastamisel või vangistusest tingimisi ennetähtaegsel vabastamisel kohaldatava narkomaania ravi ettevalmistamise ning täitmise ja järelevalve kord – RT I, 22.06.2011, 7.

ennetähtaegse vabastamise materjalide ettevalmistamisel küsib kontaktisik meditsiinosakonna arvamuse kinnipeetava sõltuvusravile sobivuse kohta. Kriminaalhooldusest arvamuse küsimisel viidatakse asjaolule, et antud isiku puhul on kaalumisel tema suunamine sõltuvusravile ning küsitakse kriminaalhooldaja hinnangut isiku elukeskkonna, suhtlusõrgustiku, tema eelneva käitumise kohta vabaduses ning muude asjaolude kohta, mis võivad soodustada või takistada sõltuvusravi edukat läbimist.

Kui isik on kuriteo toime pannud narkomaania tõttu ning tal on motivatsioon narkosõltuvusest vabaneda, võetakse kinnipeetavalt kirjalik nõusolek sõltuvusravile allumise kohta. Kinnipeetava nõusolek ja meditsiinosakonna arvamus lisatakse kohtule esitatavatele materjalidele. Iseloomustuses kajastatakse kinnipeetava sõltuvusravile sobivust.

Olenemata maatriksi tulemusest toetab vangla sõltuvusraviks nõusoleku andnud kinnipeetava ennetähtaegset vabastamist, näiteks: „Arvestades kinnipeetava ohtlikkuse taset ning uue kuriteo toimepanemise tõenäosust toetab vangla kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamist juhul, kui kinnipeetav suundub statsionaarsele sõltuvusravile Sillamäe Narkorehabilitatsioonikeskuses.“ Käitumiskontrolli kohustuste osas tehakse ettepanek määrata isikule lisakohustus vastavalt KarS § 75 lõike 2 punktile 5: „Alluda ettenähtud ravile, kui isik on selleks eelnevalt nõusoleku andnud.“

Samal põhimõttel toetab vangla ka seksuaalkurjategijate kompleksraviks nõusoleku andnud kinnipeetavate ennetähtaegset vabastamist. Samuti toetab vangla Eestist väljasaadetava välismaalase ennetähtaegset vabastamist käitumiskontrolli kohaldamiseta³²¹ juhul, kui süüdimõistetule antakse välja välisriigile või saadetakse riigist välja.

³²¹ Kriminaalmenetluse seadustik – RT I 2003, 27, 166; RT I, 31.12.2016, 46, § 426 lg3.

15.3. Iseloomustuse koostamine

Kontaktisik koostab iseloomustuse kinnipeetava kriminogeensetele riskidele antud hinnangu ja kriminaalhooldusametniku arvamuse alusel. Iseloomustuses antakse hinnang kinnipeetava ohtlikkusele, uue kuriteo toimepanemise võimalikkusele ja seda soodustavatele asjaoludele ning tema tingimisi enne tähtaega vabastamise kohta, hinnatakse individuaalse täitmiskava täitmist ning esitatakse arvamus kohaldatavate kohustuste valiku ja nende tähtaja kohta. Kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamise materjalid edastatakse vangla asukoha järgsele kohtule. Iseloomustuse ja kriminaalhooldusametniku arvamuse ära kirjutatakse saadetakse vangla asukoha järgsele prokuratuurile.³²²

15.3.1. Andmed kinnipeetava ja toimepandud kuriteo kohta

Kinnipeetava iseloomustus koostatakse kinnipeeturegistris ning samamoodi kui täitmiskava koostamisel kanduvad ka iseloomustuse koostamise algatamisel kinnipeetava isikuandmed ja toimepandud kuriteo kvalifikatsioon, karistusaja algus ja lõpp ning tingimisi ennetähtaegse vabanemise / elektroonilise valve alla vabanemise võimaluse avanemise kuupäevad automaatselt andmebaasist iseloomustuse vormile. Sarnaselt täitmiskavale märgitakse iseloomustuses isikut tõendava dokumendi nimetus ja kehtivusaeg. Lisaks tuleb iseloomustuses kirja panna vabanemisjärgse elukohta täpne aadress.

Kui kinnipeetaval puudub elukoht, peab vangla aktiivselt juba enne vabanemise võimaluse avanemist tegelema probleemide lahenduse leidmisega. Iseloomustuses ei ole aktsepteeritav märkida, et elukoht puudub. Juhul kui kinnipeetaval on võimalus asuda esialgu varjupaika vms, siis tuleb see esmase lahendusena iseloomustuses ära märkida ning lisada edasine plaan kriminaalhoolduse korraldamiseks (nt kinnipeetav pöördub pärast vabanemist kohaliku omavalitsuse poole taotlusega sotsiaalkorteri saamiseks).

³²² Kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamise materjalide ettevalmistamise kord – RT I 2010, 58, 394; RT I, 29.12.2014, 76.

Näide: Andrei Volkov			
Eesnimi	Andrei		
Perekonnanimi	Volkov		
Isikukood või sünniaeg	28.09.1983		
Rahvus	eestlane	Sugu	mees
Sünnikoht	Tallinn	Kodakondsus	Eesti
Isikut tõendava dokumendi nimetus ja kehtivusaeg	ID-kaart kehtivusega kuni 14.03.2018		
Kinnipeetava vabanemisejärgne elukoht	Tallinna Hoolekandekeskus, Suur-Sõjamäe 6a, Tallinn Kinnipeetav pöördub pärast vabanemist töötukassasse töötutoetuse taotlemiseks ja töö leidmiseks ning plaanib hiljem asuda elama üürikorterisse.		

Hinnangus toimepandud kuriteo asjaoludele ja varasemale kriminaalsele käitumisele tuuakse välja kriminaalkorras karistatuse arv (sh kajastatakse kustunud karistusi, need tuleb selgelt kehtivatest eristada) ja vanglas viibimiste arv ning kirjeldatakse viimase kuriteo põhjuseid ja ajendeid ning kuritegude dünaamikat (sh soodustegurid). Näiteks:

- *Kinnipeetav on kriminaalkorras karistatud kolmel korral ning vanglas kannab karistust teist korda. Käesolevat karistust kannab varguste eest, kuritegu on toime pandud majandusliku kasu saamise eesmärgil ning sõltuvusprobleemi rahuldamiseks. Kinnipeetava praegune käitumine on sarnane varasemale kriminaalsele käitumisele, kuriteod on liigiliselt jäänud samaks, raskusaste pole muutunud. Soodusteguriks on alkohol.*

Näide: Andrei Volkov		
Toimepandud kuritegu	Kvalifikatsioon	KarS § 121 lg 2, p 1, 2
	Karistusaja algus ja lõpp	14.05.2015–14.05.2019
	Tingimisi ennetähtaegse vabanemise võimaluse avanemine / elektroonilise järelevalve alla	14.05.2017 / 14.09.2016
Hinnang toimepandud kuriteo asjaoludele ja varasemale kriminaalsele käitumisele	Kriminaalkorras karistatud kolmel korral, vanglas teist korda. Käesolevat karistust kannab kehalise väärkohtlemise eest lähisuhtes, varem on karistatud tapmiskatse eest. Mõlema vägivaldse kuriteo puhul on kasutanud relvana käepärast eset ning põhjuseks on enesevalitsuse kaotus. Kinnipeetava praegune käitumine on sarnane varasemale kriminaalsele käitumisele, kuriteod on liigiliselt jäänud samaks, raskusaste pole muutunud, soodustegurina on lisandunud alkohol.	

15.3.2. Kinnipeetava individuaalse täitmiskava täitmine

Iseloomustuse selles osas kajastatakse täitmiskavas ettenähtud tegevusi, nende täitmist ja tulemusi, s.o täitmismärkeid. Näiteks:

- Ajavahemikul 01.09.2013–21.06.2015 omandas keevitaja eriala. Perioodidel 28.06.2013–27.09.2013 ja 28.06.2015–27.03.2016 on töötanud vanglas majandustöödel. 10.09.2014–23.10.2014 läbis sotsiaalprogrammi „Eluviisitreening“, kus osales kõigil kohtumistel, oli vaikne ja rühmaaruteludes tagasihoidlik. Arvamust avaldas vaid siis, kui konkreetset tema poole pöörduti. Vajab vabaneemiseelselt toetust ja nõustamist sõltuvuse teemal. 15.02.2015–13.06.2015 läbis riigikeele A2-taseme kursuse ning sooritas A2-taseme eksami. 15.08.2016–12.12.2016 läbis B1-taseme kursuse ning sooritas edukalt B1-taseme eksami.

Kui kinnipeetavale pole karistusajast tulenevalt individuaalset täitmiskava koostatud, siis märgitakse: „Tulenevalt lühikesest karistusajast ei ole täitmiskava koostatud.“ Kui olenemata täitmiskava puudumisest on kinnipeetav siiski tegevustes osalenud, tuuakse need iseloomustuses välja.

Iseloomustusse märgitakse kehtivad distsiplinaarkaristused kronoloogilises järjekorras. Kui kinnipeetava suhtes on alustatud uus kriminaalmenetlus, kajastatakse ka see info siin. Kui kinnipeetaval on rohkem kui kümme distsiplinaarkaristust, tehakse kokkuvõtlik ülevaade, kus tuuakse välja distsiplinaarkaristuste arv ning enim levinud põhjused. Näiteks:

- *Kinnipeetaval on 42 kehtivat distsiplinaarkaristust, peamiselt ametniku korralduse eiramine (21), ametniku solvamine ja ebatsensuursete väljendite kasutamine (6), vangla vara rikkumine (8), võõra eseme valdamine (5), enesevigastamine (2) – neist 36 korral karistatud kartserisse paigutamisega.*

Kui kinnipeetaval puuduvad distsiplinaarkaristused, siis märgitakse: „Vangistuse jooksul distsiplinaarkorras karistatud ei ole.“

Näide: Andrei Volkov	
<i>Kinnipeetava individuaalse täitmiskava täitmine ja käitumine vangistuse jooksul (sh distsiplinaarkaristused)</i>	<p><i>Ajavahemikul 20.04.–29.06.2016 läbis sõltuvuskäitumise muutmisele suunatud programmi „Eluviisitreening“. Isik tunnistab vajadust alkoholitarvitamist piirata ning väljendab valmisolekut käitumise muutmise nimel pingutada, et olla edaspidi oma pojale hea isa.</i></p> <p><i>Ajavahemikul 01.04.–31.12.2016 töötas vanglas majandustöödel elusektsiooni koristajana, alates 02.01.2017 töötab metallitöökojas keevitajana. Töösse suhtub kohusetundlikult.</i></p> <p><i>Ajavahemikul juuli–detsember 2016 läbis individuaalnõustamise psühholoogiga. Vestluste sisuks on olnud peamiselt teiste inimeste tunnete mõistmine ja nende tõlgendamine. Kinnipeetav kaldub oma probleemides süüdistama pigem teisi, seetõttu tõlgendab sageli olukordi valesti ning valib vastavalt ebaadekvaatsed lahendused. Usub oma suutlikkusse tulla edaspidi toime õiguskuulekalt, kui suudab vältida suhtlemist teda ärritavate inimestega.</i></p>

<p>Kinnipeetava individuaalse täitmiskava täitmine ja käitumine vangistuse jooksul (sh distsiplinaar-karistused)</p>	<p>Ajavahemikul 06.01.–30.03.2017 läbis „Pere- ja paarisuhete vägivalla vähendamise programmi“. Grupitöös oli koostöövalmis ja viisakas. Soovib pärast vabanemist luua turvalise kodu oma pojale. Lapse emaga leppimist ei pea võimalikuks ega vajalikuks.</p> <p>Aprillis 2017 osales vabanemiseelse nõustamise käigus Tallinna Hoolekandekeskuse infopäevadel, soovib pärast vabanemist esialgu sinna elama suunduda. Vabanemiseelse nõustamise käigus on selgitatud kinnipeetavale toetuse saamise võimalusi kohalikest omavalitsusest ning Töötukassast. Kinnipeetav on valmis pärast vabanemist ennast töötuna arvele võtma ning tegelema aktiivselt töötusingutega.</p> <p>Käitumine vangistuse jooksul on olnud korrektne, suhtlemisel ametnikega viisakas. Kehtivad distsiplinaar-karistused puuduvad.</p>
---	--

Kui koostatakse iseloomustust välisriigi kodaniku ennetähtaegse vabastamise otsustamiseks, küsib kontaktisik vanglas välismaalastega tegelevalt spetsialistilt info välismaalase päritoluriigile üleandmise menetluse kohta. Kui kinnipeetava suhtes on käimas üleandmismenetlus, kajastatakse ka see info iseloomustuses.

15.3.3. Kinnipeetava riskid ja ohtlikkus

Lisateabes kinnipeetava isikuomadustest, varasemast elukäigust ja käitumisest tulenevate riskide kohta tuuakse välja kõik sotsiaal-majandusliku osa teemad pealkirjadena ning märgitakse riski ja ohtlikkuse kohta antud hinnang koos selgituste ja ülevaatega, mis vabaduses ees ootab (nt kui kinnipeetav asub pärast vabanemist kannatanuga või kuriteokaaslasega uuesti koos elama, siis on see oluline välja tuua; majandusliku olukorra kirjeldamisel lisatakse ka, kas keegi saab toetada materiaalselt). Tervise teemas ei kajastata diagnoose (v.a kui kinnipeetav on selleks nõusoleku andnud). Iseloomustuse tekst peab sõnastuselt ja lauseehituselt moodustama ühtse terviku ning võimaldama lugejal mõista, mis põhjustel vangla toetab või ei toeta kinnipeetava vabastamist. Näiteks:

- **Eluase – risk ja ohtlikkus puudub.** Pärast vabanemist soovib kinnipeetav elama asuda oma korterisse Kohtla-Järvele. Kriminaalhooldusametniku hinnangul on tegemist rahuldavas seisukorras ühetoalise korteriga. Praegu

keegi korteris ei ela ning kinnipeetav plaanib seal elama hakata üksinda.

Hariduskäik – risk ja ohtlikkus puudub. Kinnipeetav on lõpetanud põhikooli ning alustanud õpinguid ametikoolis, mis jäid pooleli huvi puudumise tõttu. Eriala omandanud ei ole, enesetäiendamisesse suhtub neutraalselt.

Töö ja majanduslik olukord – risk olemas ja ohtlikkus olemas. Ametlikult töötanud ei ole, pikemaajalised töökogemused puuduvad, on teinud juhutöid. Sissetulekuks enne vangistust oli iga kuu makstav töövõimetuspension. Isiku majanduslikku olukorda mõjutas alkoholi kuritarvitamine. Kuritegelik käitumine on seotud materiaalse kasu saamisega. Isiku majanduslik toimetulekuoskus on puudulik, raha kasutab hetkelise heaolu tagamiseks (mõnuained). K-raha andmetel omab rahalisi nõudeid 8500,67 eurot. Vangistuses töötanud ei ole, töökoht pärast vabanemist puudub. Rahaliselt toetab ema.

...

Hinnangus kinnipeetava ohtlikkusele märgitakse ohutase ja kelle vastu oht on suunatud ning lisatakse ohtlikkusele antud hinnangu kirjeldus, sh võimalikud käivitajad. Kui kinnipeetav on väheohtlik, siis märgitakse üksnes see fakt. Hinnangus uue kuriteo toimepanemise võimalikkusele tuuakse välja retsidiivsusmõõdikute tulemused (RH-K, vajaduse korral RH-V, RM-K) ning lisatakse vangla seisukoht toetada või mitte toetada kinnipeetava ennetähtaegset vabastamist. Näiteks:

- *Ohutase – ohtlik: avalikkus (risk ühiskonnas).*

Ohustatud on ühiskond, kaasliiklejad. Oht seisneb alkoholijoobes liiklusnõuete rikkumisest tingitud tervisekahjustuse tekitamises või surma põhjustamises; põgenemises. Oht on kõige tõenäolisem olukordades, kus on vaja lahendada ootamatu probleem või alluda abikaasa korraldusele. Soodusteguriks on alkohol.

Uue kuriteo toimepanemise tõenäosus järgmise kahe aasta jooksul on 39%, vägivaldse kuriteo toimepanemise tõenäosus järgmise kahe aasta jooksul on 23%.

Arvestades kinnipeetava ohtlikkuse taset ning uue kuriteo toimepanemise tõenäosusele antud hinnangut toetab vangla kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamist.

Näide: Andrei Volkov	
Lisateave kinnipeetava isikudomadustest, varasemast elukäigust ja käitumisest tulenevate riskide kohta	<p>ELUASE – risk ja ohtlikkus puuduvad. Rahvastikuregistri andmetele on kinnipeetava elukohaks Tallinn, Luise 10–5, kuid realselt elavad seal uued omanikud, kellele ema korteri müüs. Elas alates juunist 2013 üürikorteris Tallinnas, Kärberi 11–46 koos lahutatud abikaasa ja nende ühise lapsega, kelle vastu on käesolev kuritegu toime pandud. Seoses kuriteoga on suhted katkenud, laps elab Haida lastekodus. Kinnipeetav plaanib pärast vabanemist asuda elama Tallina Hoolekandekeskusesse ning hiljem üürida omaette elamise. Edaspidi soovib ka lapse enda juurde elama võtta. Kontakte lapse emaga ei soovi ning välistab tema rolli lapse kasvatamisel.</p> <p>HARIDUS – risk ja ohtlikkus puuduvad. Algharidus, pärast 6. klassi visati koolist välja käitumisprobleemide tõttu, mis tulenesid konfliktidest kaasõpilastega. On omandanud keevitaja ja puusepa kutse.</p> <p>TÖÖ JA MAJANDUSLIK TOIMETULEK – risk ja ohtlikkus puuduvad. Enne vangistust töötas ametlikult bussipargis autoremondilukksepana, varem on töötanud masinatehases Elcoteq. Isiklik töötasu võimaldas majanduslikult toime tulla. Vanglas on kinnipeetav olnud hõivatud tööga ning tasunud rahalisi nõudeid, tasumata nõudeid on 914.17 eurot. Kinnipeetav on motiveeritud neid likvideerima. Vabanemise fondi on kogunenud 38.35 eurot. Vabanemise eelse nõustamise käigus on selgitatud kinnipeetavale toetuse saamise võimalusi kohalikust omavalitsusest ning Töötukassast ning kinnipeetav on motiveeritud pärast vabanemist kohe tööd otsima.</p> <p>SUHTED JA ELUSTIIL – risk ja ohtlikkus olemas. Päritoluperekonda kuuluvad ema, vanem vend, noorem poolvend ja ema elukaaslane, kellega on suhted katkenud. Probleemid tulenevad lapse-</p>

<p>Lisateave kinnipeetava isikuomadustest, varasemast elukäigust ja käitumisest tulenevatest riskide kohta</p>	<p>põlvest, kui väidetavalt ema ja vanem vend teda väärkohtlesid. Eelmine kuritegu on toime pandud venna vastu. Praeguses kuriteos on kannatanuteks kinnipeetava elukaaslane ja laps. Abielu oli lahutatud, kuid kooselu jätkus väidetavalt naise soovil. Suhted olid konfliktised, kinnipeetav nõudis tema kehtestatud reeglite järgimist. Vangistuse jooksul on läbinud „Pere- ja paarisuhete vägivalda vähendamise programmi“ ning saanud psühholoogilist nõustamist. Suhted elukaaslasega on katkenud, laps on lastekodus. Pärast vabanemist soovib koos lapsega elama hakata. Tuttavate hulgas on ka kriminaalse taustaga isikuid, ent nende mõju on olematu. Eelstab toime tulla üksinda.</p> <p>ALKOHOLI KURITARVITAMINE – risk ja ohtlikkus olemas. Viimane kuritegu on toime pandud alkoholijoobes. Vabaduses tarvitas alkoholi iga nädal, enamasti viina. On teadlik ja tunnistab, et alkoholi tarvitamine muudab teda agressiivseks ning tal on raskusi enda vaoshoidmisega. Näeb, et peab alkoholi tarvitamist piirama, sõtlaseks ennast ei pea. Vangistuse jooksul on läbinud sõltuvuskäitumise muutmisele suunatud programmi „Eluviisitreening“. Usub, et suudab pärast vabanemist leida stabiilse töö- ja elukoha ning programmi tulemusena edaspidi alkoholist hoiduda. Peamiseks ohuteguriks peab konfliktseid suhteid lähedastega.</p> <p>TERVIS JA EMOTSIONAALNE SEISUND – risk ja ohtlikkus puuduvad. Füüsilise tervise kohta kaebusi ei ole. Varem on olnud vaimse tervise probleeme ning on saanud psühhiaatrilist ravi. Ta on iseendaga rahulolematu, samas tuleviku suhtes põhjendamatult optimistlik. Sotsiaalne keskkond napp ning leiab, et saab üksi kõigege hakkama. Kooliajal oli koolikiusamise ohver. Isik kirjeldab perioode, kui tal on olnud raske keskenduda. Kuritegu on sooritatud samuti emotsionaalsel tasapinnal. Väidab, et enesetapu mõtted olid tal 12-aastaselt, tulenevalt suhetest emaga on teinud ka enesetapukatse, võttis sisse tablette. Praegu on vaimne tervis stabiilne.</p> <p>MÕTLEMINE JA KÄITUMINE – risk ja ohtlikkus olemas. Olmetasandil suhtleb probleemideta, oskab tegevusi planeerida ja eesmäärke püstitada. Suhteprobleeme lahendab ebaadekvaatselt. Käitumine peegeldab kasvuraskusi defektse peres ja koolikiusamisest tekkinud traumasid. Lahendab konflikte vägivaldaga. Nõuab teistelt austust, kuid ei saa aru, et selline suhtumine peaks olema vastastikune. Vangistuse jooksul on läbinud „Pere- ja paarisuhete vägivalda vähendamise programmi“ ning saanud psühholoogilist nõustamist, mis on peajasjalikult keskendunud teiste inimeste tunnete mõistmisele ja nende tõlgendamisele.</p>
---	--

<p>Lisateave kinnipeetava isikuomadustest, varasemast elukäigust ja käitumisest tulenevate riskide kohta</p>	<p>HOIAKUD – risk ja ohtlikkus puuduvad. Ei väljenda kriminaalsust toetavaid seisukohti. Valdavalt koostöövalmis, kriminaalhoolduse nõudeid täitis varem korrektselt. Ühiskonna normide ja õigusorganite suhtes on kibestunud, peab end ebaõigluse ohvriks. Leiab, et käitub õigesti, lihtsalt ümbritsevad isikud ja asjaolud on liiga ärritavad. Väidetavalt on valmis muutuma, on saanud abi psühholoogilt.</p>
<p>Hinnang uue kuriteo toimepanemise võimalikkusele ja kinnipeetava ohtlikkusele</p>	<p>Ohutase – ohtlik: lapsed (risk ühiskonnas); kõrgohtlik: konkreetne täiskasvanu (risk ühiskonnas).</p> <p>Ohustatud on lähedased pereliikmed, sh laps. Oht seisneb raskete kehavigastuste ja eluohtlike tervisekahjustuste tekitamises. Ohu ilmnemine on kõige tõenäolisem enesevalitsuse kaotamisel olukordades, kus ei alluta kinnipeetava reeglitele või ta tajub ebaõiglust. Soodusteguriks on alkohol.</p> <p>Uue kuriteo toimepanemise tõenäosus järgmise kahe aasta jooksul on 14%, vägivaldse kuriteo toimepanemise tõenäosus järgmise kahe aasta jooksul on 45%.</p> <p>Arvestades kinnipeetava ohtlikkuse taset ning uue kuriteo toimepanemise tõenäosust, ei toeta vangla kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamist.</p>

15.3.4. Arvamus katseajaks kohaldatavate kohustuste kohta

Iseloomustuse selles osas tuuakse välja soovituslik katseaja ja käitumiskontrolli pikkus (lähtutakse kriminaalhooldusametniku ettepanekutest) ning lisakohustused. Katseaeg määratakse ärakandmata karistusaja ulatuses, kuid mitte lühemana kui kuus kuud. Käitumiskontrolli pikkus saab olla kuni kakskümmend neli kuud, aga mitte pikem kui katseaeg. Ettepaneku tegemisel käitumiskontrolli pikkusele peetakse silmas kinnipeetava kohtlemistaset:

- kui kinnipeetaval on kandmata karistusosa alla 6 kuu, tehakse ettepanek määrata talle käitumiskontrolli pikkuseks 6 kuud;
- kui kinnipeetava kohtlemise tase vanglas on madal, tehakse ettepanek määrata talle käitumiskontrolli pikkus 6–10 kuud, täpne otsus tehakse juhtumipõhiselt, lähtudes sealjuures ka isiku käitumisest vanglas viibimise ajal;

- keskmise kohtlemistasemega kinnipeetava puhul tehakse ettepanek määrata talle käitumiskontrolli pikkuseks 10–14 kuud, täpne otsus kujuneb juhtumipõhiselt, lähtudes muu hulgas tema käitumisest vangistuse jooksul;
- kõrge ja väga kõrge kohtlemistasemega kinnipeetavate puhul tehakse ettepanek määrata talle käitumiskontroll 24 kuud.

Kohustuste valikul lähtutakse karistusseadustikus § 75 lõikes 2 nimetatud kohustustest, arvestades riskihindamise tulemusi (nt kohustus mitte tarvitada alkoholi), toimepandud kuritegu (nt kohustus täita ülalpidamiskohustust) ja toimepanemise asjaolusid (nt kohustus mitte omada, kanda ja kasutada relva) ning kriminaalhooldaja arvamust (nt kohustus osaleda sotsiaalprogrammis). Väljapakutavad kohustused peavad olema vastavuses süüdimõistetute riskide ja vajadustega. Näiteks joobes juhtimise eest süüdimõistetule, kelle põhjusriksiks on alkoholi kuritarvitamine ja kellel puuduvad kokkupuuted narkootikumidega, piisab kohustusest mitte tarvitada alkoholi. Narkootikumidest hoidumise kohustuse igaks juhuks lisamine põhjusel, et äkki kinnipeetav hakkab alkoholi asemel narkootikume tarvitama, ei ole asjakohane.

Kohustused loetletakse KarS § 75 lõike 2 vastava punkti viitega, vajaduse korral koos täpsustusega, mida konkreetselt silmas peetakse. Näiteks kui KarS § 75 lõike 2 punkt 4 hõlmab kohustust otsida töökoht, omandada üldharidus või eriala, siis täpsustatakse, mida konkreetselt süüdimõistetult oodatakse (kas läheb kooli või tööle). Kui soovitakse KarS § 75 lõike 2 punkti 7 alusel keelata süüdimõistetul teatud isikutega suhtlemine või kohtades viibimine, tuleb iseloomustuses need isikud ja kohad täpsustavalt nimetada. Tähelepanu tuleb pöörata ka kohustuste teostatavusele, näiteks statsionaarse sõltuvusravi ajal ei ole võimalik tööle asuda või sotsiaalprogrammi läbida. Näiteks:

- *Juhul kui kohus peab otstarbekaks kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastada, teeb vangla ettepaneku määrata [nimi] katseaeg kuni [kuupäev] (ärakandmata karistuse lõpp) ning tulenevalt tema ohtlikkuse tasemest ja uue kuriteo toimepanemise tõenäosusest käitumiskontroll pikkusega üks aasta.*

Käitumiskontrolli ajaks on otstarbekas määrata [nimi] järgmised kohustused:

- KarS §75 lg 2 p 2¹ - mitte omada või tarvitada narkootilisi või psühhotropseid aineid;
- KarS §75 lg 2 p 4 - otsida endale töökoha, omandada üldharidus või eriala kohtu määratud tähtjaks. Asuda tööle või võtta ennast Töötukassas töötuna arvele kahe nädala jooksul pärast vabanemist;
- KarS §75 lg 2 p 7 - mitte viibida kohtu määratud paikades ega suhelda kohtu määratud isikutega. Mitte viibida kohtades, kus müüakse ja tarvitatakse alkoholi, ega suhelda endiste kuriteokaaslastega.

Näide: Andrei Volkov	
Arvamus katseajaks kohustuste valiku ja kohaldamise tähtaja kohta	<p>Juhul kui kohus peab otstarbekaks kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastada, teeb vangla ettepaneku määrata Andrei Volkovile katseaeg kuni 14.05.2019 (ärakandmata karistuse lõpp) ning tulenevalt tema ohtlikkuse tasemest ja uue kuriteo toimepanemise tõenäosusest käitumiskontroll pikkusega 24 kuud.</p> <p>Käitumiskontrolli ajaks on otstarbekas määrata Andrei Volkovile järgmised kohustused: KarS §75 lg 2 p 2 – mitte tarvitada alkoholi; KarS §75 lg 2 p 4 - otsida endale töökoha, omandada üldharidus või eriala kohtu määratud tähtjaks. Asuda tööle või võtta ennast Töötukassas töötuna arvele kahe nädala jooksul pärast vabanemist; KarS § 75 lg 2 p 8 – osaleda kriminaalhooldusametniku poolt määratud sotsiaalprogrammis, mis maandab isiku mõtlemise ja käitumisega seonduvaid riske.</p>

Kordamisküsimused

1. Millal avaneb kinnipeetava ennetähtaegse vabanemise võimalus?
2. Kelle puhul on ennetähtaegne vabastamine automaatne?
3. Millal algab kinnipeetava ennetähtaegse vabastamise menetlus?
4. Millised on eeltingimused kinnipeetava ennetähtaegseks vabastamiseks elektroonilise valve kohaldamisega?
5. Milline on kontaktisiku roll kinnipeetava ennetähtaegse vabastamise menetlemise protsessis?
6. Mille põhjal kujundab vangla oma seisukoha kinnipeetava ennetähtaegse vabastamise osas?
7. Milliseid andmeid sisaldab kinnipeetava kohta kohtule edastatav iseloomustus?

16. ÜLEMINEKUPERIOOD VANGISTUSEST VABADUSSE

Vabadusekaotuse kandmine muust maailmast eraldatud vanglas vähendab paratamatult inimese toimetulekuvõimet, kuna karistuse kandmise ajal korraldab kinnipeetava igapäevelu vangla. Arvestades seejuures veel asjaoluga, et sageli on kinnipeetav vanglas viibides kaotanud kõik sidemed ühiskonnaga ning peab alustama elu ülesehitamist algusest peale, siis on mõisteta, et aeg vahetult pärast vabanemist kujutab endast igale kinnipeetavale kõige kriitilisemat etappi. Pärast vabastamist tekib kinnipeetaval hulganisti probleeme oma koha leidmisega ühiskonnas: keeruline on töö leidmine, endiste perekondlike ja sõprussuhete taastamine ning raha leidmine võlgade tasumiseks. Taaskohanemise õnnestumisel on osa ka ühiskonna suhtumisel endistesse kinnipeetavatesse.³²³

Võiks oletada, et endiste kinnipeetavate staatus on probleemivaba selles mõttes, et nende vabastamisega taastuvad kõik nende õigused ja kohustused. Reaalsuses on nende positsioon mõnevõrra keerulisem. Paljudes riikides on endistele vangidele kehtestatud hulk piiranguid, mis võivad kujutada lisakaristust, samas kui ainus karistus peaks olema vabadusekaotus.³²⁴ Märgistamine ja diskrimineerimise tajumine on kahjuliku mõjuga endiste kinnipeetavate psühholoogilisele heaolule ning suutlikkusele edukalt ühiskonnas taaskohaneda. Ligi 80% vanglast vabanenutest tajuvad ühiskonna tõrjuvat suhtumist ning

³²³ Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 1), lk 115-116.

³²⁴ Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (viide 57), p 342

ebaõiglase kohtlemise peamiseks põhjuseks peetakse endise kinnipeetava staatust.³²⁵

Enamasti oli süüdimõistetuil tõsiseid probleeme juba enne vangistust, paljud neist ei leia oma probleemidele vangistuse ajal lahendusi ning vanglast vabanedes on nad silmitsi veel suuremate probleemidega. Langani ja Levini (2002) retsidiivisuuringus, milles vaadeldi 272 111 USA-s 1994. aastal vanglast vabastatut, näitas, et 67% endistest kinnipeetavatest vahistati kolme aasta jooksul pärast vabastamist ning vaadeldud perioodil mõisteti 25,4% vabastatutest süüdi uue kuriteo sooritamises. Uurimus näitas ka, et esimene aasta pärast vabanemist on kõrgeima retsidiivusriskiga – 2/3 kõigist korduskuritegudest kolme aasta jooksul pandi toime just esimese aasta jooksul. Ka teiste uurimuste tulemused toetavad seisukohta, et pärast kolme aasta möödumist retsidiivusrisk väheneb märgatavalt ning pärast viieaastast õiguskuulekat käitumist on retsidiivusrisk äärmiselt madal.³²⁶ Kõige kõrgem on retsidiivusrisk kuue kuu jooksul pärast vabanemist.³²⁷

Eestis tehtud retsidiivisuuringu kohaselt pani aastatel 2004–2007 vanglast vabanenud isikutest vanglast vabanemisele järgnenud kuue kuu jooksul uue kuriteo toime 25–27% isikutest ning ühe aasta jooksul 40–43% isikutest.³²⁸ Seega peaks kõige intensiivsem teenuste pakkumine toimuma vahetult pärast vabastamist kuue kuu kuni ühe aasta jooksul.

Uurimused on näidanud, et peamised korduvkuriteo põhjused pärast vabanemist on tööhõive, eluaseme ja toetava sotsiaalse võrgustiku puudumine ning alkoholi või uimastite kuritarvitamine.³²⁹ Kõige edukamateks endiste vangide korduvkuriteo ennetamisel on osutunud sekkumised, mille käigus pakutakse majutusteenust, järeltegevusi varem läbitud programmidele ning abi ja toetust uimastisõltlastele.³³⁰ Enne vanglast vabanemist peaks

³²⁵ LeBel, T. P. If One Doesn't Get Yoy Another One Will: Formerly Incarcerated Persons' Perceptions of Discrimination. *The Prison Journal* 2012, 92 (19), 63–87, p 72.

³²⁶ Petersilia, J. (viide 182).

³²⁷ Petersilia, J. (viide 184), lk 365.

³²⁸ Ahven, A., Salla, J, Vahtrus, S. (viide 175), lk 71.

³²⁹ Zamble, E., Quinsey, V. L (viide 103), p 7.

³³⁰ Wright, B. J., Zhang, S. X., Farabee, D., Braatz R. Prisoner Reentry Research From 2000 to 2010: Results of a Narrative Review, *Criminal Justice Review* 2014, 39 (1), 37–57, p 49.

kinnipeetav teadma, kuhu ja millise abi saamiseks tal on võimalik vabaduses pöörduda.

Vastavalt Euroopa vanglareeglistikule peavad vanglad tegema koostööd asutuste ja organisatsioonidega, kes pakuvad teenuseid vanglast vabanenutele ning abistavad endistel vangidel kogukonnas taaskohaneda. Selliste asutuste ja organisatsioonide esindajatele peab olema lubatud külastada vanglaid ja vange, et nad saaksid aidata kinnipeetavaid vabanemiseks ette valmistada ning planeerida vabanemisjärgseid teenuseid.³³¹

16.1. Karistusjärgne käitumiskontroll

Karistusjärgne käitumiskontroll on mittekaristuslik mõjutusvahend, mille eesmärk on raskeid kuritegusid toimepannud süüdlaste retsidiivsuse ärahoidmine ning vabanemisjärgse abi pakkumine nende sotsiaalseks kohanemiseks.³³² Karistusjärgse kinnipidamise kohaldamise alused on loetletud karistusseadustikus.³³³ Karistusjärgset käitumiskontrolli võidakse kohaldada üksnes selliste süüdimõistetute suhtes, kes on neile mõistetud karistuse täies ulatuses ära kandnud, kuid kelle suhtes püsib oht, et nad võivad vabanedes jätkata kuritegude toimepanemist.³³⁴ Käitumiskontrolli kohaldamiseks peavad olema täide-
tud järgmised tingimused:

- a. isik on mõistetud süüdi tahtlikus kuriteos (kuriteoliik pole siinjuures oluline);
- b. selle kuriteo eest on talle põhikaristuseks mõistetud vähemalt kaheaastane reaalne vangistus;
- c. enne käesoleva kuriteo toimepanemist on teda vähemalt veel ühel korral mõistetud süüdi tahtlikus kuriteos (saab arvestada vaid kuritegusid, mille karistus pole kustunud, kuritegude toimepanemise vahele jääv aeg pole oluline);

³³¹ European Prison Rules (viide 60), p 107.5.

³³² Sootak, J., Pikamäe, P. Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne. 4.tr. Kirjastus Juura 2015, lk 319.

³³³ Karistusseadustik – RT I 2001, 61, 364; RT I, 31.12.2016, 14; § 871.

³³⁴ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 188.

- d. varasema tahtliku kuriteo eest on teda samuti karistatud vähemalt üheaastase reaalse vangistusega.³³⁵

Esimest korda süüdimõistetute suhtes on lubatud karistusjärgset kinnipidamist kohaldada juhul, kui isik on mõistetud süüdi tahtlikus eluvastases (KarS 9. ptk 1. jg), tervisevastases (KarS 9. ptk 2. jg), vabadusevastases (KarS 9. ptk 6. jg), seksuaalse enesemääramise vastases (KarS 9. ptk 7. jg) või alaealise vastu suunatud kuriteos (KarS 11. ptk 2. jg) või kuriteos, mis on seotud mürgitamise, süütamise ja plahvatuse tekitamisega (KarS 22. ptk 1. jg) või lõhkematerjaliga (KarS 22. ptk 4. jg), samuti kuriteos, mille üks koosseisutunnuseid on vägivalda kasutamine (s.o kõik tahtlikud kuriteod, millega kahjustatakse isiku tervist).³³⁶

Kuivõrd karistusjärgset käitumiskontrolli kohaldatakse reaalse vangistusega karistatud süüdimõistetuile pärast karistuse täielikku ärakandmist, näeb vangistusseadus³³⁷ ette vanglateenistuse ülesanded mõjutusvahendi kohaldamise ettevalmistamisel. Vangla toimingud on sarnased isiku tingimisi ennetähtaegse vabastamise ettevalmistamisega. Peamine erisus puudutab karistusjärgse käitumiskontrolli kohaldamise otsustamiseks vajaliku materjali kohtule esitamise tähtaega, see on kaks kuud enne vangistuse täieliku ärakandmise tähtaega.³³⁸

Kui kinnipeetava puhul on olemas eespool nimetatud karistusjärgse käitumiskontrolli kohaldamise alused, edastab vangla kinnipeetava materjalid karistusjärgse käitumiskontrolli kohaldamise küsimuse otsustamiseks kohtule.³³⁹ Sarnaselt tingimisi ennetähtaegse vabastamise menetlusega koostab kontaktisik kinnipeetava iseloomustuse ning kujundab vangla seisukoha toetada või mitte toetada kinnipeetava karistusjärgset käitumiskontrolli kinnipeetava uue kuriteo riski ja ohtlikkust arvestava maatriksi tulemuste põhjal (vt tabelid 8-10). Kuivõrd karistusjärgse kohaldamise vältimatu nõue on tavapärasest kõrgem retsiidiivsusrisk,³⁴⁰ ei toeta vangla kinnipeetava karistusjärgset käitumis-

³³⁵ Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 335), lk 320.

³³⁶ *Ibid*, lk 321.

³³⁷ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 76².

³³⁸ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. (viide 3), lk 188.

³³⁹ Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4, § 76².

³⁴⁰ Sootak, J., Pikamäe, P. (viide 335), lk 321.

kontrolli, kui maatriks annab tulemuseks madala või keskmise riski (s.o roheline ala), ning vastupidi, toetab karistusjärgse käitumiskontrolli kohaldamist, kui kas või ühe mõõdiku põhjal annab maatriks tulemuseks kõrge või väga kõrge riski (s.o punane ala).

16.2. Tugiteenus vanglast vabanejatele

Igal aastal vabaneb vanglatest ligi 2000 süüdimõistetut, neist valdav osa karistustähtaja lõppemise tõttu. Kinnipidamiskohast vabanenud isikute suutmatus kohaneda eluga vabaduses soodustab uute kuritegude toimepanemist. Paljudel juhtudel ei oska vabanenu oma abivajadust adekvaatselt hinnata ega ole valmis iseseisvalt teenuseid taotlema. Probleemid vabaduses toimuvaga kohanemisel on eelkõige tähtaegselt vabastatutel, kel puudub kriminaalhooldajaga võrreldav suunaja. Kinnipeetavate vabanemisjärgse toimetuleku soodustamiseks näevad kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 ette tugiisikusüsteemi loomise vanglast vabanenutele.³⁴¹ Lisaks kontaktisiku tööle kinnipeetava ettevalmistamisel vabanemiseks on oluline, et taasühiskonnastamise toetamine jätkuks ka pärast vabanemist. Tugiisikusüsteemi olemasolu loob võimaluse, et vanglast vabanenul on teda nõustav ja toetav tugiisik, kes on tal vastas juba vanglavärvavas ning aitab kogukonda sulanduda.³⁴²

Teiste riikide praktika on näidanud, et vabanemise toetamine olulistes eluvaldkondades vähendab retsidiivsust.³⁴³ Sageli seisavad vanglast vabanejad silmitsi mitme probleemiga, mis suurendavad korduvkuriteo tõenäosust, nagu näiteks elukoha puudumine, töötus, sõltuvusainete kuritarvitamine, puudulikud toimetulekuoskused, toetava sotsiaalse võrgustiku puudumine.³⁴⁴ Nende

³⁴¹ Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmine – RT III 2010, 26, 51, p 19.

³⁴² Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. Seletuskiri. (viide 321).

³⁴³ Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018: 2014. aasta täitmise ettekanne. Justiitsministeerium 2015, arvutivõrgus: http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_2014.pdf.

³⁴⁴ Sapouna, M., Bisset, C., Conlong, A.-M. What Works to Reduce Reoffending: A Summary of the Evidence. Justice Analytical Services, Scottish Government, 2011, p 32, arvutivõrgus: <http://www.gov.scot/resource/0038/00385880.pdf>.

probleemide lahendamiseks on käivitunud tugiteenus vanglast vabanejatele. See on vabatahtlikkusel põhinev jätkutoeteenus, mille kaudu toimub vanglast vabaneja naasmine ühiskonda ja mis koosneb **tugiisikuteenusest** ja **nõustamisteenustega ajutisest majutusteenusest**. Teenuste osutamise eesmärk on saavutada vanglast vabaneja hoidumine uutest kuritegudest ja uus mõtteviis, mida toetavad individuaalsete oskuste ja teadmiste arendamine ja sotsiaalse kapitali tugevdamine, sh töö-, pere- ja sotsiaalsuhted ning kaasatus kodanikuühiskonda. Kogukonda naasmine peab olema läbimõeldud, planeeritud, konstruktiivne ja vabanejat toetav.

Vanglast vabanejate tugiteenuse peamine sihtgrupp on tähtaegselt vanglast vabaneja. Samuti kuuluvad teenuse sihtgruppi ennetähtaegselt vabanejad, kelle puhul tugiisiku ja majutuskoha olemasolu võib olla eelduseks ennetähtaegsele vabanemisel (nt kui kinnipeetaval puudub elukoht). See võimalus toetab üldist suundumust soodustada kinnipeetavate ennetähtaegset vabastamist, mis uuringute järgi vähendab retsidiivsust, andes kinnipeetavale võimaluse järk-järgult vabadusega kohaneda. Teenusele suunamine toimub vabatahtlikkuse alusel ja vanglast läbiviidava riskihindamise pinnalt.³⁴⁵

Tugiisikuteenus on vanglast vabanejatele mõeldud vabatahtlike kordineeritud tegevusel põhinev sotsiaalteenus, mille eesmärk on iseseisva toimetuleku toetamine olukordades, kus isik vajab sotsiaalsete, majanduslike, psühholoogiliste või tervislike probleemide tõttu oma kohustuste täitmisel ja õiguste teostamisel kõrvalabi. Kõrvalabi seisneb juhendamises, julgustamises, motiveerimises ja isiku suurema iseseisvuse ja omavastutuse võime soodustamises.³⁴⁶

Tugiisikuteenuse abil integreeritakse vanglast vabanejate taasühiskonnastamise soodustamiseks sotsiaal- ja tööturuteenuseid, toetades vanglast vabaneja valmisolekut ametiasutustega suhelda ja nende pakutavaid teenuseid kasutada. Kogukonda kaasamise kaudu suurendatakse vanglast vabanejate

³⁴⁵ Tugiteenus vanglast vabanejatele. Sotsiaalkaitseministri ning tervise- ja tööministri 10.12.2014 käskkiri nr 228, arvutivõrgus: https://www.kriminaalpoliitika.rik.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/tugiteenus_vanglast_vabanejatele_tat.pdf.

³⁴⁶ *Ibid.*

sotsiaalset kaasatust. Kontakt tugisiikuga luuakse enne vanglast vabanemist, et tekiks usaldus ja regulaarse suhtlemise harjumus. Tugisiik toetab vanglast vabanejat praktiliste probleemide lahendamisel ning aitab samal ajal kaasa positiivse ja prosotsiaalse minapildi tekkimisele, mis võimaldaks vanglast vabanejal hoiduda kriminaalsetest tegevustest. Tugisiiku tegevus vanglas ja pärast vabanemist kogukonnas moodustavad ühtse terviku. Vanglas keskendutakse vabaneja vajaduste kaardistamisele ja tema ettevalmistamisele, kogukonnas tehavad tegevused on suunatud kohanemisele uues keskkonnas. Mõlemal juhul on eesmärk vabaneja toetamine uutest kuritegudest hoidumisel, sotsiaalsete oskuste (taas)õppimisel ja tööturule naasmisel. Tugisiik teeb tihedalt koostööd oma piirkonna kodanikuühenduste ja kohaliku omavalitsusega, samuti majutusüksustega, et leida vanglast vabanejale sobilik eluase.³⁴⁷

Tugisiikuteenuse osutamine algab kinnipidamisasutuses kuni kuus kuud enne vanglast vabanemist ning kestab kokku maksimaalselt 12 kuud. Minimaalne aeg tugisiikuteenuse osutamise alustamiseks on kaks kuud enne vabanemist. Täpse teenuse mahu ja kestuse otsustab tugiteenuse osutaja koostöös kinnipeetavaga viimase vajadustest lähtuvalt. Tugisiikuteenusele suunamise otsustab kontaktisik, kes kinnipeetavaga töötab. Teenusele saab vanglast vabaneja tulla ka isiklikul initsiatiivil, andes soovist teada oma kontaktisikule. Kontaktisikud soovivad igapäevase töö käigus teenust vanglast vabanejatele, kes vajavad vabanemisjärgselt abi ja juhendamist. Teenuse osutajatelt eeldatakse teatud regulaarsusega infopäevi vanglas, et tutvustada teenust nii vanglast vabanejatele kui ka vanglapersonalile, tugevdamiseks koostöösuhteid. Infopäevade eesmärk on teha sihtrühma seas otsest teavitussööd.

Kui kontaktisiku hinnangul on otstarbekas kaasata kinnipeetava vanglast vabadusse sujuvaks üleminekuks tugisiik, edastab kontaktisik kuus kuud enne vabanemist info kinnipeetava isikuandmete ja teenuse vajaduse kohta tugisiikuteenuse piirkondlikule koordinaatorile. Saadud info annab koordinaator edasi tugisiikule, kes planeerib esimese vanglakülastuse kuu aja jooksul. Tugisiik võtab kontaktisikuga ühendust ning kontaktisik korraldab tugisiiku

³⁴⁷ *Ibid.*

ja kinnipeetava kohtumise vanglas. Kontaktisiku, vanglast vabaneja ja tugiisiku koostöös kaardistatakse vabaneja riskid, vajadused ja võimalused, püstitatakse eesmärgid ning koostatakse tegevuskava igapäevaprobleemidele lahenduste leidmisel, määratakse tugiisiku roll eesmärkideni jõudmise protsessis. Kontaktisik kajastab tugiisikuga kohtumisi (kokkulepped, lahendamist vajavad küsimused, kas ja millal toimub järgmine kohtumine jms) kinnipeetu-registris.

Nõustamisteenuseid sisaldav ajutine majutusteenus on vanglast vabanejatele suunatud teenus, mis lisaks majutusele sisaldab rehabiliteerivaid tegevusi või nendele suunamist, näiteks sotsiaal- ja võlanõustamine, psühholoogiline nõustamine, tegevusteraapia, tööharjutus.³⁴⁸ Majutusteenuse puhul ei piisa vaid voodikoha pakkumisest. Uurimused on näidanud, et vabanejate majutamine hosteli-tüüpi asutustest võib soodustada kriminaalsete võrgustike teket ja kriminaalse elustiili jätkamist.³⁴⁹ Nõustamisteenustega täiendatud majutusteenuse pakkumine tagab kriitilise toe vabaduse esimestel kuudel, mis aitab vanglast vabanejal leida püsiva elukoha, mis omakorda on hõives püsimiseks määrava tähtsusega.

Teenust pakutakse neljas piirkonnas: Tallinn ja Harjumaa, Ida-Virumaa, Pärnumaa ja Tartumaa, kus maakonna keskus teenindab võimaluse korral lisaks linna sissekirjutusega inimestele ka maakonna teiste valdade ja linnade sissekirjutusega kodanikke. Majutuskohta võimaldatakse esimeseks kuueks kuuks pärast vanglast vabanemist. Oluline on, et enne majutusüksusest lahkumist oleks inimesel leitud elukoht ja ta töötaks või õpiks. Siinjuures on esmatähtis vabanejat motiveeriv ja võimestav tugiisik, kes vanglast vabanejale on määratud.³⁵⁰

Kui vanglast seoses karistusaja lõppemisega või ennetähtaegse vabanemise kuupäeva saabumisega vabanema hakkaval kinnipeetaval puudub elukoht ja toetav sotsiaalne võrgustik (või kui sotsiaalne võrgustik on küll olemas, aga see pigem ei toeta seaduskuulekat elu), võtab kontaktisik ühendust tugiisikuga,

³⁴⁸ *Ibid.*

³⁴⁹ Sapouna, M., Bisset, C., Conlong, A.-M. (viide 347), p 31.

³⁵⁰ Tugiteenus vanglast vabanejatele (viide 348).

kellele edastab info kinnipeetavast koos tema probleemidega. Tugiisik lepib kontaktisikuga kokku kuupäeva, millal tuleb vanglasse kinnipeetavaga kohtuma. Majutusteenusele suunamisega hakkabki tegelema tugiisik. Juhul kui tugiisik leiab majutusteenuse osutaja, teavitab ta sellest kontaktisikut, kes omakorda teavitab kinnipeetavat. Osal juhtudel on majutusteenuse osutaja teavitanud otse kontaktisikut, kes omakorda teavitab kinnipeetavat. Vaba koha olemasolu korral majutusüksuses vormistatakse vanglast vabaneja teenuse saajaks.

Majutusteenust osutatakse kinnipeetavale, kellel puudub elukoht. Majutusüksusse saamisel on tingimusteks enne vabanemist määratud tugiisiku olemasolu, motivatsioon tööle asumiseks, muu hõivatuse kinnitus selle olemasolu korral ning nõusolek hoiduda alkoholi ja narkootikumide tarbimisest. Samuti on oluline, et majutusteenuse saajaks sobivuse hindamisel võetaks lisaks vormilistele näitajatele (nt vanglast vabaneja on ametlikult korteriomaniik) arvesse muid näitajaid, näiteks vägivaldsed peresuhted või teiste pereliikmete sõltuvusprobleemid, mis võivad ühise eluaseme korral vähendada motivatsiooni õiguskuulekuseks, soodustada uute kuritegude toimepanemist ja takistada vanglast vabaneja taasühiskonnastumist.³⁵¹ Äraütlemisi tuleb ette, kuna majutusteenuse kohtade arv on piiratud. Äraütlemise peamine põhjus on muu elukoha võimaluse selgumine.

Igal majutusteenusele suunatud vanglast vabanejal on tugiisik, kes alustas temaga tööd juba enne vanglast vabanemist. Tugiisik ja majutusteenuse pakkuja räägivad konkreetse vabaneja puhul läbi omavahelise tööjaotuse, et tagada vabaneja igakülgne toetamine ja vältida samal ajal tegevuste dubleerimist. Sealjuures on tugiisiku ülesanne aidata vanglast vabanejal juba majutusteenuse saamise alguses hakata otsima pikaajalist eluaset, kuna viibimine nõustamisteenustega majutusteenusel ei saa kesta rohkem kui kuus kuud. Kui majutusteenuse tähtaja lähenemisel on selge, et üüriturul ei ole võimalik eluaset leida, siis aitab tugiisik vajaduse korral vanglast vabanejal suhelda oma registrijärgse kohaliku omavalitsusega, et tagada majutusteenuselt tulles koht sotsiaalmajutusüksuses või sotsiaaleluruumis.³⁵²

³⁵¹ *Ibid.*

³⁵² *Ibid.*

Kordamisküsimused

- 1. Kelle suhtes võidakse kohaldada karistusjärgset käitumiskontrolli?**
- 2. Milline on kontaktisiku roll karistusjärgse käitumiskontrolli kohaldamise ettevalmistamisel?**
- 3. Mille põhjal kujundab vangla oma seisukoha kinnipeetava suhtes karistusjärgse käitumiskontrolli kohaldamise osas?**
- 4. Kes moodustavad vanglast vabanejate tugiteenuse peamise sihtgrupi?**
- 5. Mis on tugiisikuteenus ja kontaktisiku roll selle korraldamisel?**
- 6. Kellele osutatakse vabanemisjärgset majutusteenust?**
- 7. Milline on kontaktisiku roll nõustamisteenuseid sisaldava ajutise majutusteenuse ettevalmistamisel?**

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

- Agressiivsuse asendamise treening. Käsiraamat. Vanglateenistus, 2012.
- Ahola, K., Hakanen, J. Burnout and Health. In Leiter, M. P., Bakker, A. B., Maslach, C. (Eds) *Burnout at Work: a Psychological Perspective*. London, New York : Psychology Press, Taylor & Francis Group, 2014, 10–31.
- Ahven, A., Salla, J, Vahtrus, S. Retsidiivsuse Eestis. Justiitsministeerium, 2010.
- Andrews, D. A., Bonta, J. & Wormith, J. S. The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment. *Crime & Delinquency*, 2006, 52(1), 7–27.
- Andrews, D. A., Bonta, J. *The Psychology of Criminal Conduct*, 5th ed. Routledge, Taylor & Francis Group, 2015.
- Andrews, D. A., Dowden, C. Managing correctional treatment for reduced recidivism: A meta analytic review of programme integrity. *Legal and Criminological Psychology* 2005, 10, 173–187.
- Andrews, D. A., Dowden, C. Risk Principle of Case Classification in Correctional Treatment: A Meta-Analytic Investigation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 2006, 50(1), 88–100.
- Andrews, D. A., Dowden, C. The Risk-Need-Responsivity Model of Assessment and Human Service in Prevention and Corrections: Crime-Prevention Jurisprudence. *Canadian Journal of Criminology & Criminal Justice* 2007, 49(4), 439–464.
- Andrews, D. A., Zinger, I., Hoge, R. D., Bonta, J., Gendreau, P., Cullen, F. T. Does Correctional Treatment Work - A Clinically Relevant and Psychologically Informed Meta-Analysis, *Criminology* 1990, 28(3), 369–404.
- Bonta, J. Offender Rehabilitation: from Research to Practice. Presentation in „What Works“ Seminar. Helsinki, 2001.
- Bonta, J. Offender Risk Assessment and Sentencing. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice* 2007, 49(4), 519–529.
- Bonta, J. Offender risk assessment: Guidelines for selection and use. *Criminal Justice and Behavior* 2002, 29, 355–379.
- Bonta, J., Law, M. & Hanson, K. The prediction of criminal and violent recidivism amongst mentally disordered offenders: A meta-analysis. *Psychological Bulletin* 1998, 123, 123–142.
- Borritz, M. jt , Rugulies, R., Bjorner, J. B., Villadsen, E., Mikkelsen, O. A. & Tage S. Kristensen, T. S. Burnout among employees in human service work: design and baseline findings of the PUMA study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 2006, 34, 49–58.
- Bourgon, G., Armstrong, B. Transferring the Principles of Effective Treatment into a „Real World“ Prison Setting. *Criminal Justice and Behavior*, 2005, 32 (1), 3–25.
- Carlson, J. R., Anson, R. H & Thomas, G. Correctional Officer Burnout and Stress: Does Gender

- Matter? *The Prison Journal*, 2003, 83(3), 277–288.
- Crow, I. *The Treatment and Rehabilitation of Offenders*. London: SAGE Publications, 2001.
 - De Jong, P. & Gerg, I. K. Co-Constructing Cooperation with Mandated Clients. *Social Work*, 2001, 46 (4) 361–374.
 - Dowden, C. & Andrews, D. A. What Works for Female Offenders: A Meta-Analytic Review. *Crime & Delinquency* 1999, 45(4), 438–452.
 - Eesti Vanglasüsteemi aastaraamat 2000/2001. Justiitsministeerium, 2001.
 - Eesti vanglasüsteemi aastaraamat 2002/2003. Justiitsministeerium, 2003.
 - Eesti vanglasüsteemi aastaraamat 2003. Justiitsministeerium, 2004.
 - Elektroonilise valve täitmise ja järelevalve kord – RT I 2007, 20, 334; RT I, 12.01.2011, 7.
 - Eluviisitreening õigusrikkujatele. Treeneri juhend. Vanglateenistus, 2012.
 - EQUIP. Programmi käsiraamat. Vanglateenistus, 2012.
 - Esimene protokoll inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni juurde – RT II 2000, 11, 57.
 - Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus R (89) 12 vanglahariduse kohta, 1989, arvutivõrgus: <http://www.epea.org/uploads/media/vanglaharidus.pdf>.
 - European Prison Rules. Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states, 2006, arvutivõrgus: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747#P6_138.
 - Farbring, C. Å, Johnson, W. R. Motivational Interviewing in the Correctional System. In Arkowitz, H., Westra, H. A., Miller, W. R., Rollnick, S. (Eds). *Motivational Interviewing in the Treatment of Psychological Problems*. New York: The Guilford Press, 2008, 304–323.
 - Feeley, M., Simon, J. The new penology. In McLaughlin, E., Muncie, J, Hughes, G. (Eds), *Criminological Perspectives. Essential Readings* (2nd Ed). Sage Publications, 2003, 434–446.
 - Finney, C., Stergiopoulos, E., Hensel, J., Bonato, S., Dewa, C. S. Organizational Stressors Associated with Job Stress and Burnout in Correctional Officers: a Systematic Review. *BMC Public Health*, 2013, 13(1), 1–13.
 - Freudenberger, H. J. Speaking from experience. *Training & Development Journal*, 1977, 31 (7), 26–27.
 - Friendship, C., Blud, L., Erikson, M., Travers, R., Thornton, D. Cognitive-behavioural treatment for imprisoned offenders: An evaluation of HM Prison Service's cognitive skills programmes. *Legal and Criminological Psychology* 2003, 8, 103–114.
 - Garland, B. Prison Treatment Staff Burnout: Consequences, Causes and Prevention. *Corrections Today*, 2002, 64(7), 116–121.
 - Garland, B. The Impact of Administrative Support on Prison Treatment Staff Burnout: an Exploratory Study. *The Prison Journal*, 2004, 84(4), 452–471.
 - Gendreau, P., Little, T., Goggin, C. A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works! *Criminology* 1996, 34(4), 575–607.
 - Gendreau, P., Smith, P., Thériault, Y. L. Chaos Theory and Correctional Treatment: Common Sense,

- Correctional Quackery, and the Law of Fartcatchers, *Journal of Contemporary Criminal Justice* 2009, 25(4), 384–396.
- Ginter, J, Kruusamäe, M., Sootak, J. Eesti karistuspoliitika: vabadusekaotuslikud karistused. Juura, 2004.
 - Gold, J. M. Rethinking Client Resistance: A Narrative Approach to Integrating Resistance Into the Relationship-Building Stage of Counseling, *Journal of Humanistic Counseling, Education And Development*, 2008, 47, 56–70.
 - Gottfredson, S., Moriarty, L. Statistical risk assessment: old problems and new applications. *Crime & Delinquency* 2006, 52(1), 178–200.
 - Griffin, M. L., Hogan, N. L., Lambert, E. G. Doing „People Work“ in the Prison Setting: An Examination of the Job Characteristics Model and Correctional Staff Burnout. *Criminal Justice and Behavior*, 2012, 39(9), 1131–1147.
 - Griffin, M. L., Hogan, N. L., Lambert, E. G., Tucker-Gail, K. A., Baker, D. N. Job Involvement, Job Stress, Job Satisfaction and Organizational Commitment and The Burnout of Correctional Staff. *Criminal Justice and Behavior*, 2010, 37(2), 239–255.
 - Grove, W. M., Meehl, P. E. Comparative efficiency of informal (subjective, impressionistic) and formal (mechanical, algorithmic) prediction procedures: the clinical-statistical controversy. *Psychology, Public Policy, and Law* 1996, 2(2), 293–323.
 - Hanson, R. K. & Morton-Bourgon, K. E. The Accuracy of Recidivism Risk Assessments for Sexual Offenders: A Meta-Analysis of 118 Prediction Studies. *Psychological Assessment* 2009, 21(1), 1–21.
 - Hess, B. B., Markson, E. W., Stein P. J. *Sotsioloogia*. Külim, 2000.
 - Hohman, M. *Motivational Interviewing in Social Work Practice*. The Guilford Press, 2012.
 - Hoolekande kontseptsioon. Sotsiaalministeerium, 2004.
 - Howard, P. The Offender Assessment System: an Evaluation of the Second Pilot. Findings 2006, 278. Home Office, UK; arvutivõrgus: <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/06/r278.pdf>.
 - Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon – RT II 2010, 14, 54.
 - Intagliata, J. Improving the Quality of Community Care for the Chronically Mentally Disabled: The Role of Case Management. *Schizophrenia Bulletin*, 1982, 8 (4), 655–674.
 - Isikule uue eesnime, perekonnanime või isikunime andmise kord ja avalduse vorm – RT I 2010, 57, 378; RT I, 18.07.2015, 8.
 - Isikut tõendavate dokumentide seadus – RT I 1999, 25, 365; RT I, 22.03.2017, 2; Izzo, R. L., Ross, R. R. Meta-Analysis of Rehabilitation Programs for Juvenile Delinquents: A Brief Report. *Criminal Justice and Behavior* 1990, 17(1), 134–142.
 - Jõud muutuda. Programmi käsiraamat. Vanglateenistus, 2016.
 - Jürisoõ, M. *Burnout – läbipõlemine*. Tartu : Fontese Kirjastus, 2004.
 - Kallikorm, K. *Vanglast vabanenute tööhõive võimalused*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, 2003.
 - Karistusseadustik – RT I 2001, 61, 364; RT I, 31.12.2016, 14.

-
- Karistusseadustiku eelnõu 119 SE I seletuskiri, 1999, arvivõrgus: http://www.riigikogu.ee/?op=emsplain2&content_type=text/html&page=mgetdoc&itemid=991610003.
 - Keinan, G., Malach-Pines, A. Stress and Burnout Among Prison Personnel: Sources, Outcomes and Intervention Strategies. *Criminal Justice and Behavior*, 2007, 34(3), 380–398.
 - Kemshall, H. Risk Assessment and Management of Known Sexual and Violent Offenders: A review of current issues. *Police Research Series 2001, Paper 140*. Home Office: The Policing and Reducing Crime Unit. <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/prgpdfs/prs140.pdf>.
 - Kiis, K. Juhtumikorralduse mõiste, eesmärgid, põhiprintsiibid ja -rollid. Juhtumikorralduse käsiraamat, Sotsiaalministeerium, 2006, 3–6.
 - Kiis, K. Sekkumine. Juhtumikorralduse käsiraamat. Sotsiaalministeerium, 2006, 32–37.
 - Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhend – RTL 2008, 43, 586; RT I, 07.02.2017, 8.
 - Kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamise materjalide ettevalmistamise kord – RT I 2010, 58, 394; RT I, 29.12.2014, 76.
 - Kinnipeetava töötasu määrad, arvutamise ja maksmise kord – RT I 2000, 89, 582; RT I 2003, 30, 186.
 - Kinnipeetava vanglast vabastamise kord – RTL 2001, 20, 273; RT I, 29.12.2013, 48.
 - Kinnipeetavale õppimise eest tasu maksmise määrad ning tasu arvutamise ja maksmise kord – RT I 2007, 45, 321.
 - Kriminaalhoolduse standardid. Vanglateenistus, 2016.
 - Kriminaalhooldusseadus – RT I 1998, 4, 62; RT I, 31.12.2016, 23.
 - Kriminaalmenetluse seadustik – RT I 2003, 27, 166; RT I, 31.12.2016, 46.
 - Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmine – RT III 2010, 26, 51, p 19.
 - Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. Seletuskiri. Justiitsministeerium, 2010, arvivõrgus:
 - http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/seletuskiri_kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf.
 - Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018: 2014. aasta täitmise ettekanne. Justiitsministeerium, 2015, arvivõrgus:
 - http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_2014.pdf.
 - Lambert, E. G., Altheimer, I., Hogan, N. L. Exploring the Real Relationship Between Social Support and Job Burnout Among Correctional Staff. *Criminal Justice and Behavior*, 2010, 37(11), 1217–1236.
 - Lambert, E. G., Hogan, N., L., Cheeseman Dial, K., Jiang, S., Khondaker, M. I. Is the Job Burning Me Out? Exploratory Test of the Job Characteristics Model on the Emotional Burnout of Prison Staff. *The Prison Journal*, 2012, 92(1), 3–23.
 - Lambert, E. G., Barton-Bellessa, S. M., Hogan, N. L. The Consequences of Emotional Burnout Among Correctional Staff. *SAGE Open*, 2015, 5 (2), 1–15.

-
- LeBel, T. P. If One Doesn't Get Yoy Another One Will: Formerly Incarcerated Persons' Perceptions of Discrimination. *The Prison Journal* 2012, 92 (19), 63–87.
 - Liebling, A. Suicides in Prison and the Safer Prison Agenda. *Probation Journal*, 2002, 49 (2), 140–150.
 - Liiklusohutusprogramm jooibes juhtimise eest karistatutele. Vanglateenistus, 2012.
 - Liiv, M.-L., Hanni, E. Vangide tööhõive vabaduses: vanglas töötanud ja mittetöötanud kinnipeetavate võrdlus. Justiitsministeerium, 2006.
 - Lipsey, M. W. Can Intervention Rehabilitate Serious Delinquents? *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 1999, 564 (1), 142–166.
 - Lipsey, M. W. What do We Learn from 400 Research Studies on the Effectiveness of Treatment with Juvenile Delinquents? In McGuire, J. (Ed), *What Works: Reducing Re-offending. Guidelines from Research and Practice*. John Wiley & Sons, 1995.
 - Lipsey, M. W., Howell, J. C. A Broader View of Evidence-Based Programs Reveals More Options for State Juvenile Justice Systems. *Criminology & Public Policy* 2012, 11 (3), 515–523.
 - Lipsey, M. W., Chapman, G. L., Landenberger, N. A. Cognitive-Behavioral Programs for Offenders. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 2001, 578 (1), 144–157.
 - Lipton, D., Pearson, F. S., Cleland, C. M., Yee, D. The Effectiveness of Cognitive-Behavioural Treatment Methods on Recidivism. In McGuire, J. (Ed), *Offender's Rehabilitation and Treatment: Effective Programmes and Policies to Reduce Re-offending*. John Wiley & Sons, 2002, 79–112.
 - Lowenkamp, C. T., Latessa, E. J., Holsinger A. M. The Risk Principle in Action: What Have We Learned From 13,676 Offenders and 97 Correctional Programs? *Crime & Delinquency* 2006, 52(1), 77–93.
 - Lovins, B. L., Lowenkamp, C. T., Latessa, E. J., Smith, P. Application of the Risk Principle to Female Offenders, *Journal of Contemporary Criminal Justice* 2007, 23(4), 383–398.
 - Lösel, F. The Efficacy of Correctional Treatment: A Review and Synthesis of Meta-evaluations. In McGuire, J. (Ed), *What Works: Reducing Re-offending. Guidelines from Research and Practice*. John Wiley & Sons, 1995, 79–111.
 - Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. Vangistusseadus: kommenteeritud väljaanne 5-d 1-109, 2. tr. Tallinn: Juura, 2014.
 - Making standards work: an international handbook on good prison practice. 2nd ed. Penal Reform International, 2001, arvutivõrgus:
 - <http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/man-2001-making-standards-work-en.pdf>.
 - Mandeville-Norden, R., Beech, A. R. Risk Assessment of Sex Offenders: The Current Position in the UK Risk Assessment of Sex Offenders: The Current Position in the UK. *Child Abuse Review* 2006, 15, 257–272.
 - Maslach, C., Leiter, M. P. Läbipõlemine: mida saavad organisatsioonid ja töötajad teha läbipõlemise vältimiseks. Tartu: Väike Vanker, 2007.

- Maslach, C., Leiter, M. P. *The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It*. Jossey-Bass, 2013.
- Masters, R. E. *Counseling Criminal Justice Offenders (2nd Ed)*. SAGE Publications, 2003.
- McGuire, J. (Ed). *What Works: Reducing Re-offending. Guidelines from Research and Practice*. John Wiley & Sons, 1995.
- McGuire, J. Integrating Findings from Research Reviews. In McGuire, J. (Ed), *Offender's Rehabilitation and Treatment: Effective Programmes and Policies to Reduce Re-offending*. John Wiley & Sons, 2002, 3–38.
- McGuire, J. Minimising harm in violence risk assessment: practical solutions to ethical problems? *Health, Risk & Society* 2004, 6(4), 327–345.
- McGuire, J., Priestley, P. Reviewing „What Works“: Past, Present and Future. In McGuire, J. (Ed), *What Works: Reducing Re-offending. Guidelines from Research and Practice*. John Wiley & Sons, 1995, 3–34.
- McLeod, J. *Nõustamisoskus. Väike Vanker*, 2007.
- Medar, M. Juhtumipõhine võrgustikutöö. Juhtumikorralduse käsiraamat, Sotsiaalministeerium, 2006, 43–63.
- Mills, A., Codd, H. Prisoners' families and offender management: Mobilizing social capital. *Probation Journal*, 2008, 55(1), 9–24.
- Motiuk, L. Theories Explaining Offending Behaviour. Presentation in „What Works“ Seminar. Helsinki, 2001.
- Narusson, D. Kliendi vajaduste ja ressursside hindamine. Juhtumikorralduse käsiraamat. Sotsiaalministeerium, 2006, 25–32.
- NASW Standards for Social Work Case Management. National Association of Social Workers, USA, 2013, arvutivõrgus:
- <http://www.naswdc.org/practice/naswstandards/casemanagementstandards2013.pdf>.
- Nelson-Jones, R. *Basic Counselling Skills*. SAGE Publications, 2003.
- Nimeseadus – RT I 2005, 1, 1; RT I, 06.03.2015, 32.
- Notariaadiseadus – RT I 2000, 104, 684; RT I, 10.03.2016, 4.
- Nurminen, N. Individuaalprogramm „Uus Suund“ seksuaalkuritegudes süüdimõistetutele: programmi juhend. 2012.
- O`Hare, T. Court-Ordered versus Voluntary Clients: Problem Differences and Readiness for Change. *Social Work*, 1996, 41 (4) 417–422.
- Ogloff, J. R. P. & Davis M. R. Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the Risk–Needs–Responsivity approach. *Psychology, Crime and Law* 2004, 10(3), 229–242.
- Paavel, V. *Sotsiaaltöö ümber mõtestamine*. Tallinn: Avahoolduse Arenduskeskus, 2004.
- Parandatud ja täiendatud Euroopa sotsiaalharta – RT II 2000, 15, 93.
- Payne, M. The politics of case management and social work. *International Journal of Social Welfare*, 2000, 9, 82–91.

- Pearson, F. S., Lipton, D. S., Cleland, C. M, Yee, D. S. The Effects of Behavioral/Cognitive-Behavioral Programs on Recidivism. *Crime & Delinquency* 2002, 48 (3), 476–496.
- Pere- ja paarisuhete vägivalla vähendamine. Programmi käsiraamat. Vanglateenistus, 2012.
- Perekonnaseadus – RT I 2009, 60, 395; RT I, 21.12.2016.
- Perekonnaseisusutusele esitatavate avalduste, paberil tehtavate perekonnaseisukannete ja perekonnaseisuandmete väljavõtete vormid, abieluvõimetõendile kantavad andmed ning mitmekeelses väljavõttes kasutatavate keelte loetelu – RTL 2010, 25, 445; RTL 2010, 25, 445; RT I, 14.02.2017, 6.
- Perekonnaseisukannete tegemise ning väljatrüki edastamise ja säilitamise kord – RT I 2010, 36, 220; RT I, 07.01.2014.
- Perekonnaseisutoimingute seadus – RT I 2009, 30, 177; RT I, 10.03.2016.
- Petersilia, J. Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges. *The prison journal*, 2001, 81(3), 360–375.
- Petersilia, J. When prisoners come home: parole and prisoner reentry. Oxford University Press, 2003.
- Powis, B. Offenders`risk of serious harm: a literature review. Home Office Research, Development and Statistics Directorate 2002, Occasional Paper No 81; arvutivõrgus: <http://www.rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/occ81risk.pdf>.
- Puuetega inimeste õiguste konventsiooni ratifitseerimise seadus – RT II, 04.04.2012, 5.
- Reamer, F. G. Ethical Issues in Direct Practice. Raamatus Allen-Meares, P., Garvin, C. (Eds) *The Handbook of Social Work Direct Practice*. Sage Publications, 2000.
- Reid, W. J., Misener, E. Adult Change. In Allen-Meares, P., Garvin, C. (Eds), *The Handbook of Social Work Direct Practice*. Sage Publications, 2000, 241–259.
- Riigilõivuseadus – RT I, 30.12.2014, 1; RT I, 28.03.2017, 9.
- Riskihindamise käsiraamat. Vanglateenistus, 2012.
- Roberts, A. R. *Social Work in Juvenile and Criminal Justice Settings*. Second Edition. United States of America: Charles C Thomas Publisher, 1997.
- Rollnick, S., Miller, W. R., Butler, C.,C. Motiveeriv intervjuerimine tervishoius: kuidas aidata patsientidel käitumist muuta. Tallinn: Tervise Arengu Instituut, 2011.
- Ryan, R. M., Lynch, M. F., Vansteenkiste, M., Deci, E. L. Motivation and Autonomy in Counseling, Psychotherapy, and Behavior Change: A Look at Theory and Practice, *The Counseling Psychologist*, 2011, 39(2), 193–260.
- Saari, M. Koostöösuhte loomine kliendiga. Juhtumikorralduse käsiraamat. Sotsiaalministeerium, 2006, 19–24.
- Sapouna, M., Bisset, C., Conlong, A.-M. What Works to Reduce Reoffending: A Summary of the Evidence. Justice Analytical Services, Scottish Government, 2011, p 32, arvutivõrgus: <http://www.gov.scot/resource/0038/00385880.pdf>.
- Seden, J. *Counselling skills in social work practice*. Open University Press, 1999.

- Seiter, R. P., Kadela, K. R. Prisoner Reentry: What Works, What Does Not, and What Is Promising. *Crime & Delinquency* 2003, 49 (3), 360–388.
- Seiter, R. P. *Corrections. An introduction* (4th Ed). Pearson, 2014.
- Seletuskiri vangistusseaduse eelnõu (103 SE I) juurde. Justiitsministeerium 1991, arvutivõrgus: http://www.riigikogu.ee/?op=emsplain&content_type=text/html&page=mgetdoc&itemid=991440017.
- Sootak, J. *Karistusõiguse alused*. Tallinn: Juura, 2003.
- Sootak, J., Pikamäe, P. *Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne*. 4. tr. Kirjastus Juura, 2015.
- Sootak, J., Pikamäe, P. *Kriminaaltäitevõigust*. Kirjastus Ilo, 2001.
- Sotsiaalala töötaja eetikakoodeks. Eesti Sotsiaaltöö Assotsiatsioon, 2005, arvutivõrgus: <http://www.eswa.ee/index.php?picfile=67>.
- Sotsiaalhoolekande seadus – RT I, 30.12.2015, 5; RT I, 21.12.2016, 21.
- Sotsiaalnõustamisteenus. Kohalike omavalitsuste sotsiaalteenuste juhised. Sotsiaalministeerium 2014, arvutivõrgus: http://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/eesmargid_ja_tegevused/Sotsiaalhoolekanne/Muud_toetused_ja_teenused/sotsiaalministeerium_sotsiaalnoustamisteenus.pdf
- Sotsiaalsete oskuste arendamise programm. Vanglateenistus, 2011.
- Sperber, K. G., Latessa, E. J., Makarios, M. D. Examining the Interaction between Level of Risk and Dosage of Treatment, *Criminal Justice and Behavior*, 2013, 40 (3), 338–348, p 339.
- Stahlkopf, C., Males, M., Macallair, D. Testing Incapacitation Theory: Youth Crime and Incarceration in California. *Crime & Delinquency* 2010, 56 (2), 253–268.
- Statement of Ethical Principles. International Federation of Social Workers, 2012, arvutivõrgus: <http://ifsw.org/policies/statement-of-ethical-principles>.
- Sõltuvusravi ning karistusest tingimisi vabastamisel või vangistusest tingimisi ennetähtaegsel vabastamisel kohaldatava narkomaania ravi ettevalmistamise ning täitmise ja järelevalve kord – RT I, 22.06.2011, 7.
- Zamble, E., Quinsey, V. *The Criminal Recidivism Process*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Zinger, I. Actuarial risk assessment and human rights: A commentary. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice* 2004, 46, 607–620.
- Thompson, N. *Understandig social work: preparing for practice*. Palgrave, 2000.
- Tugiteenus vanglast vabanejatele. Sotsiaalkaitseministri ning tervise- ja tööministri 10.12.2014 käskkirj nr 228, arvutivõrgus: https://www.kriminaalpoliitika.rik.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumentid/tugiteenus_vanglast_vabanejatele_tat.pdf
- Täitmisplaan – RTL 2008, 29, 424; RT I, 21.04.2016, 10.
- Uimastivastase võitluse kontseptsioon vanglates. Vanglateenistus, 2012.
- Update on the Review of The Global Definition of Social Work. International Federation of Social Workers 2014, arvutivõrgus:

-
- <http://ifsw.org/news/update-on-the-review-of-the-global-definition-of-social-work>.
 - Urbaniok, F., Endrass, J., Rossegger, A., Noll, T., Gallo, W. T., Angst, J. The prediction of criminal recidivism: The implication of sampling in prognostic models. *European Archives of Psychiatry & Clinical Neuroscience* 2007, 257(3), 129–134.
 - Vabanemiseelse nõustamise abimaterjal. Vanglateenistus, 2011.
 - Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. Principles of European Prison Law and Policy. Penology and human rights. Oxford University Press, 2011.
 - Vangistusseadus – RT I 2000, 58, 376; RT I, 01.03.2017, 4.
 - Vangla sisekorraeeskiri – RTL 2000, 134, 2139; RT I, 21.04.2016, 14
 - Vanglateenistuja eetikakoodeks, justiitsministri 13.11.2008. a kk nr 176; 30.03.2011. a kk nr 38.
 - Varjupaigateenus. Kohalike omavalitsuste sotsiaalteenuste juhised. Sotsiaalministeerium, 2012, arvutivõrgus:
 - <http://www.sm.ee/tegevus/sotsiaalhoolekanne/kohalike-omavalitsuste-sotsiaalteenuste-soovituslikud-juhised/varjupaigateenus.html>.
 - Viha juhtimine. Juhendaja abimaterjal. Vanglateenistus, 2012.
 - Wright, B. J., Zhang, S. X., Farabee, D., Braatz R. Prisoner Reentry Research From 2000 to 2010: Results of a Narrative Review, *Criminal Justice Review* 2014, 39 (1), 37–57.
 - VÕIDA: motivatsiooniprogramm naistele. Käsiraamat grupijuhtidele. Vanglateenistus, 2011.
 - Völanõustamisteenus. Kohalike omavalitsuste sotsiaalteenuste soovituslikud juhised. Sotsiaalministeerium 2012, arvutivõrgus:
 - <http://www.sm.ee/tegevus/sotsiaalhoolekanne/kohalike-omavalitsuste-sotsiaalteenuste-soovituslikud-juhised/volanoustamisteenus.html>.
 - Välismaalaste seadus – RT I 2010, 3, 4; RT I, 03.01.2017, 6.
 - Õige hetk. Programmi käsiraamat. Vanglateenistus, 2012.
 - Xanthakis, A. Levels of Work-Stress and Burnout Among Prison Officers: An Examination of the Need for a Staff Counselling Service in a Forensic Settings. *Counselling Psychology Review* 2009, 24 (3–4), 100–118.

